

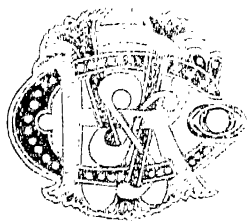
ఆంధ్ర వీరులు.

(రెండవ భాగము)

గ్రంథకర్తలు:

శ్రీ షాద్రి రమణకవులు

శతానాథులు.

వల్లీపర్తి:

బేంకటరాంఅండ్ కో.,
హైకో ఆఫీసు, ఏలూరు. (బాంచి, బెజవాడ.

బెజవాడ వాణి ముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రింపబడినది.

సర్వస్వాధ్యక్షుడు.]

1928

[వెల రు. 0-12-0

విషయసూచిక

	పుటలు
పీఠిక	... .. i-iv
1 మాధవవర్మ	 1-48
2 విష్ణువర్ధనుఁడు	 49-57
3 రుద్రాదేవచక్రవర్తి	 58-82
4 కన్నమదానుఁడు	 82-96
5 వేమారెడ్డి	 96-106
6 హరిహరరాయలు-బుక్క-రాయలు	 106-121
7 అనపోతనాయుఁడు	 121-152
8 సాళ్య నరసింహరాజు...	 152-161
9 సోమనాదిరెడ్డి	 162-182
10 విజయరామరాజు	 182-194

పీఠిక.

శ్రీ శేషాద్రిరమణకవులురచించిన ఆంధ్రవీరుల చరిత్ర) మును జూచితిమి. అటువంటి సువ్రసిద్ధ కవీశ్వరులు వ్రాసిన గ్రంథములకు బీతికవ్రాయు నధికారము మాకేమాత్రమును లేదు. నిరర్గళధారగవారు బాటించు చరిత్రావాహిని తరతరము లబాలురకు బాలికలకు జ్ఞానప్రదాయిని యగుగాకయని పర మేశ్వరుని బ్రార్థింతుము. ఆంధ్రదేశ చరిత్రమును గథలమూల ముగ బాఠకులకు సుబోధమగునట్లు గావించనెంచిన యుద్యమ మెంతయు శ్లాఘనీయము. అట్టి యుద్యమమును సాగించుటకు దోడ్పడినందులకు వేంకటరామ్ కంపెనీవారిని, యాంధ్రదేశ మెన్నటికిని మఱువలేదు. మనవారికి ఆత్మ చరిత్రోజ్ఞాన మత్యల్ప ముగనున్నది. ఇప్పటి S. S. L. C. చదువులో హిందూ దేశ చరిత్ర) పఠనమునకు ఆంధ్రచరిత్ర) పఠనమునకు వలయునంత యవకాశములేదు. మన చరిత్రజ్ఞానము లేకుండ B. A. పరీక్షలో ను త్తీర్ణు లగుటకు వీలులేర్పడి యున్నవి. ఇట్టి సందర్భముః మనచరిత్రకు సంబంధించిన కథల చదివియైన దానిజ్ఞానమున సంపాదించ గలుగుటకు ఈలాటిపుస్తకము లాధారములు కా గలవు. ఇవి IV, V తో VI ఛారములలో Non-detailed పఠ నీయగ్రంథములుగ నేర్పరచుట కెంతయు ననుకూలములుగ నున్నవి. వీనిని పాఠశాలలప్రధానోపాధ్యాయులు, S.S.L.C. Board వారు నామోదించి కవుల యుద్యమమును గంపెనీవారి యుత్సాహమును సాగింతురుగాత మని యెంచుచున్నాము.

హిందూ హైస్కూలు,
బంధరు,
1927.

వారణాసి శ్రీనివాసరావు,
ఎం. ఏ. (అనర్న) ఎల్. టి.

ప్రీతి క .

సహృదయులారా !

ఆంధ్రవీరులను పేరుతోఁ జరిత్రవిషయికముగు వీరకథలతోఁ బ్రథమభాగము కొన్నిమాసముల క్రిందటఁ బ్రచురించి యుంటిమి. విద్యాభిమాను లాగ్రంథమును మిగుల నాదరించి సదభిప్రాయముల నొసంగిరి. భాషావిదులగు నుపాధ్యాయులు మా యుద్యమమునెడ నభిమానించి యున్నత తరగతులకుఁ బఠనీయగ్రంథముగా నేర్పఱచి మాకెంతయుఁ దోడ్పడిరి. ప్రజాభిమానమును గుర్తించి యీరెండవ భాగమును గూడ సుత్సాహముతోఁ బ్రచురింపఁగలిగితిమి.

సాధారణముగాఁ జరిత్రగ్రంథములందుఁ జరకాలము విశాలరాజ్యమేలిన రాజులచరిత్రములె విపులముగాఁ గానవచ్చుచుండును. రాజులచరిత్రముతోఁబాటు రాజ్యస్థాపకుల చరిత్రముగూడ మనకుఁ బఠనీయముగాన నీరెండవభాగమున రాజ్యస్థాపకుల చరిత్రమునకె యుచితస్థాన మొసంగితిమి. ఆంధ్రరాజుల చరిత్రము చాలవఱ కగమ్యముగా నున్నది. పురాణగ్రంథములందలి యాంధ్రరాజు వంశములకుఁ జరిత్రములందలి యాంధ్రరాజులకు సంబంధములు కలువఁబడుటకుఁ దీవ్రయత్నములు జరుగుచున్నవి. ఆంధ్రవాజ్మయమునందును శాసనలిపియందును, పూర్వచరిత్రములందును అపూర్వాంశ

ములు పరిశోధకులు కనిపెట్టచున్నారు. ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వము నిలువబెట్టు కొనుటకు సహసృభంగుల సర్వతోముఖముల ఆంధ్రులు యత్నించుచున్నారు. ఈ శుభావసరమునఁ గళాశాల లందును ఉన్నతతరగతులందును జనువుకొను బాలుర శాంధ్రీదేశాభిమానము ఆంధ్రీభాషాభిమానము గావించుట కుపకరించుననియే యీ చరిత్రగ్రంథములు వ్రాయ నారంభించితిమి. ప్రమాణ గ్రంథముల నుండియు శాసనముల నుండియు నిం దుదాహరింపఁ బడిన వీరచరిత్రములకు విషయ సంగ్రహణము గావించితిమి. మొదటి నుండి మే మభిమానముతోఁ జేయు పరిశోధనము శాసనవతనము గూడ సీగ్రంథ రచనమున కెంతయు సహాయకారి యయ్యెను. కాకతీయ పద్రీదేవుఁడు, అనపోతనాయకుఁడు, సోమనాధ్రి రెడ్డి మున్నగురుల చరిత్రములకు వలయుఁ జరిత్రాంశములు కొన్ని మేము చేయుచున్న నిజము రాష్ట్రపరిశోధనమున లభించినవి. రెడ్డి రాణి పత్రికలో శ్రీ సురపురపు ప్రతాపరెడ్డి బి. ఏ., బి. ఎల్. ారు వ్రాసిన సోమనాధ్రి యను విలువగల వ్యాసమునందలి గావములు కొన్ని యిందలి సోమనాధ్రి చరిత్రము నందుఁ జేర్చితిమిగాన వారికిఁ బ్రత్యేకించి కృతజ్ఞుఁడెలువుకొనుట యవసరము. దేశ మిపుడు పంచమసంఘము నాదరించుచున్నది. అస్పృశ్యతానివారణమునకు, పంచమోద్ధరణమునకు మిగులఁ బాటుపడు చున్నది. పూర్వము పంచమ సోదరు

గొందిన యభ్యున్నతికిఁ దాదాకాణముగా నిందుఁ బలనాటి
యలలోఁ జేయొందిన కన్నమనాయని చరిత్రమును సేకరించి
యీ గ్రంథమునందుఁ జేర్చితిమి.

ఆంధ్రుల పూర్వ చరిత్ర మగాధముగా నున్నది.
కన్నంతలో నసమగ్రభాగములు మెండు. కథాయావముగా
భిరువితోఁ బరింప వీలగు నాదర్శ పురుషుల జీవితసారముల
గ్రంథమున జతపరచితిమి. ప్రథమభాగమువలె నీ ద్వితీయ
భాగముగూడఁ బ్రబాదరణశాత్ర మయ్యెనేని మేము
సన్మయము. ద్వితీయ ముద్రణము నాఁటి కిందలి దొనంగు
లున్న సవరించుకొని నిర్దుష్టము గావించు కొందుము.
సృష్టతము దేశసేవగావించు విజయనగరము, గద్వాల,
వెంకటగిరి, బొబ్బిలి, పితాపురము, మున్నగు సంస్థానములగ
స్థాపకులగు రాజుల చరిత్రముగూడ నిందు సేకరించితిమి. 2
యరామరాజు స్వతంత్రాభిరతులగు విజయనగర రాజుల
గడమవాడు. ఈయన కార్యదీక్ష, స్వాతంత్ర్యోత్సాహ నిరుః
మానములు. అనపోతనాయకుఁడు వేంకటగిరి, పితాపురము,
జటపోలు, మైలవరము, బొబ్బిలి సంస్థానముల మూలపురు
షుడు. ఈమహావీరుని జీవిత ముద్రణకరముగ నుత్సాహకర
ముగా నుండును. గద్వాల సామ్రాజ్య నిర్మాతయగు సోమ
నాద్రి యవనరాజులకుఁ బ్రబలప్రత్యర్థి; స్వాతంత్ర్యము కాపా
డుకొని దేశీయకళలఁ బోషించిన వీరచూడామణి. ఈ గ్రంథ

మునం దుదాహరింపఁ బడిన పదిమందివీరులలో నీమువ్వరి రాజ్యములుమాత్రము నేటి కాంధ్రజాతీయతకు దృష్టాంతముగ నిలిచియున్నవి. మిగిలిన యేశ్వరచరిత్రము కేవలచరిత్ర శరణ్యముగా నున్నది.

కొలఁదికాలములో మూడవ భాగముగూడఁ బ్రీతురింపనున్నారము. అందుఁ బెద్దాపురము, వనపర్తి, ఆత్మకూరు, బొబ్బిలి మఁన్నగు రాజ్యములను బాలించిన పూర్వ రాజుల చరిత్రములు వ్రాయఁదలంచితమి. ఆంధ్రవీరులకు సవిమర్శమగు తొలివలుకు వ్రాసి గ్రంథప్రశస్తికిఁ గారకులైన బందరు హిందూహైస్కూలు ప్రధానోపాధ్యాయుగు బ్రహ్మశ్రీ వారణాసి శ్రీనివాసరావు వంతులు ఎం. ఏ., ల్. టి. గారియెడఁ గృతజ్ఞులము.

ఈగ్రంథములు వ్రాయుటలో మమ్ము మిగులఁబ్రోత్సహించుటయెగాక ముద్రించి యవీరకాలమున వ్యాప్తికిఁ దెచ్చిన వేంకటరాం అండ్ కో, బెజవాడవారు కృతజ్ఞతాపాత్రులు.

ఇట్లు భాషాసేవకులు,

నం ది గా మ, }
1—8—1927. }

కేసాద్రి రమణకవులు,
శతాపథాసులు.

మిగుల బేరుప్రతిష్ఠల గాంచెను. సోమరా జీతనికుమారుడు. ఇతఁడు పరాక్రమమున నాంధ్రరాజ్యాధినేతలకు సర్వవిధంబుల సాటివాఁడై ప్రశ్నార్థుల ననేకులజయించి రాజ్యము మిగుల నభివృద్ధిలోనికి దెచ్చి కందారములో శత్రుజనాభేద్యముగ నొక గొప్ప కోటఁగట్టించి తండ్రికాలముకంటె దనకాలమున నైశ్వర్యము నభివృద్ధిలోనికి గొనివచ్చి పరాక్రమైకజీవనుఁడై ధర్మపరిపాలనము గావించుచుండెను. ఆంధ్రదేశమునకుఁ జెందిన కొంత భూభాగము నీతఁడు నిరంకుశముగఁ పరిపాలించుచుండఁ దోడివారలకుఁ గన్నెఱ్ఱ జనింపనాగెను. వీరవర్షుడగు సోమరాజు దైవమును దక్క తదన్యని లెక్కనేయక పగవాఁడను నాఁడు లేకుండఁ బరిపాలించుచుండెను.

సోమరాజునకు సామంతులుగ నున్న రాజులు కొందఱునూయాపరులై స్వతంత్రముగ వర్తింప నిచ్చుగించి యాకాలమున బలవంతుఁడుగ నున్న కటకపరిపాలకు నాశ్రయించి సోమరాజుపైఁ గత్తిఁగట్టిరి. దురాశాపీడితుఁడగు కటకపరిపాలకుఁడు క్రమక్రమముగా మాటఁతీయదనంబుచే సోమభూపాలుని సామంతుల వంశము లోఁగొని యంతఃకలహముల నభివృద్ధి జేయుచుండెను. సోమరాజు కొంతకాలమునకుఁ గటకేశ్వరుని దురంతమును గ్రహించి సామంతుల నందఱు సామదానోపాయములచే లోఁగొని కటకేశ్వరుని వంచనోపాయములతో వంచించి యాతని విషయమునఁ గనుగఱిగి మెలఁగు

చుండెను. తన ప్రయత్నము వ్యర్థమగుటచే నెటులేని సోమ రాజును వంచించి పానిరాజ్యము లోగొనవలయునని నిశ్చయించుకొని కందారరాజ్యము నెటుల చుట్టడింప వీలగునాయని విచారమునుండి కటకేశ్వరుడు తీవ్రప్రయత్నములు చేయుచుండెను. సోమరాజు చారులవలనను ఇంగితవేదులగు పరిజనులవలనను గటకరాజు తలంపు సమగ్రముగ నెఱింగి బలంబుల సభివృద్ధిగావించికొని శత్రుజనభీకరముగ వర్తించుచుండెను. ఉభయులహృదయములలో నంతఃకలహము పెచ్చురిల్లి దినదినాభివృద్ధి గాంచుచుండెను. సోమరాజు కటకేశ్వరుని దురంతములు వినివిని చేయునదిలేక సమానుడగునాతని నెటులేని వంచంపవలయునని తీవ్రముగఁ బ్రయత్నము చేయుచుండెను. సామంతులయభిప్రాయములు సరళముగ నుండకుంటుండే నెటుపోయిన నెటువచ్చునో యని సోమరాజు తనకైతాను సంగ్రామమున కేగు ప్రయత్నమును మానుకొని వ్రత్యర్థియై యెత్తివచ్చిన యాత్మసంరక్షణముఁ గావించుకొనఁదగినంత బలమును వహించి వర్తింపసాగెను.

సోమరాజు గోవులయందు మిగుల భక్తివిశ్వాసము గలవాడగుటచే సామంతులవలనఁగూడఁ గప్పముక్రింద గోవు జేకొని విశాలమగు తన కాసనంబుననుంచి మిగులఁ గూమితోఁ దిలకించుచు సంరక్షణమునకై పెక్కండు పరిపాకుల నియోగించి ప్రేమింపసాగెను. ఆకాలమునఁ గల రాజు

లలోఁ బశుధనమున సోమరాజులు బోలిన భూపాలకుండు
 తేడయ్యెను. గోదావరీతీరమందలి సారవంతములగు నరణ్య
 ములలోఁ గడుపాఱ మేసి సాయంసమయమున లేఁగలకై
 యంబాయనియఱచుచు నేతెంచు గోకదంబును సోమరాజును
 నాతని ధర్మవత్తియు మిగులఁ బ్రేమతోఁ దిలకించుచుండురు.
 సోమరాజునతి సిరియాలదేవి. ఈదంపతులు సంతానహీను
 లగుటచేఁ దమ లేఁగదూడలనే బిడ్డలుగ భావించి ప్రేమతో
 నిరంతరముఁ దిలకించువారు. కాలవశమున ననావృష్టి
 దోషముచే గోదావరి ప్రాంతములయందలి యరణ్యములలో
 గోకదంబునునకుఁ జాలేసంత పచ్చిక లభింపదయ్యెను. పశు
 వుల దుఃస్థితికి సోమరాజు మిగుల విచారింపి పుత్త్రపుత్త్రికా
 జననమునకు మాఱుగఁజూచు తన ప్రేమపాత్రమగు నాలమంద
 లను విధిలేక కందార రాజ్యమునకు సరిహద్దులలోనున్న తమ
 యడవులలో జలము, తృణము సమృద్ధిగా నున్నటుల విని
 యటకు సాయుధులగు భటులతోఁ గూడఁ బంపించెను. సోమ
 దేవరాజు నా జ్ఞ శిరసావహించి పశుపరిపాలకు లా గోకదం
 బును నవార్షిశలు జాగరూకతతోఁ దిలకించుచు దుష్టమృగ
 ములవలన నెట్టి యపాయము రాకుండునటులఁ జూచుచుండిరి.
 అనూయాసర్పదష్టుడగు కటకేశ్వరుఁడు సరిహద్దులలో సోమ
 దేవ భూపాలుని గోకదంబ మున్నటుల చారులవలన నెఱింగి
 సోమరాజులు సాధింప నవకాశము లభించినదని మిగుల నానం

దించి యొకానొక దినమున సైనికబలముతో బయలుదేరివచ్చి పశుపాలకుల నందఱు శిక్షించి వారల వృక్షమూలములకు బంధించి గోకదంబము నంతయుఁ దన దొడ్డికి దోలించెను. కొన్నిగోవు లా నందఱికి బెదరి కందారణాజ్యము త్రోవఁ బట్టెను. పశుధనము నంతయు సైనికులు కటకముఁ జేర్చికొని సరిహద్దులను దాటి మేపినందులకుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించితిమనియు, శక్తిసామర్థ్యములున్నచో నీ యాలమందలఁగానిపోవచ్చుననియు సోమభూపాలునకుఁ గటకేశ్వరుం డొక సందేశమును రాయబారులచేఁ బంపించెను.

అంతకంటె ముందు గోరాజములు, తరువాతి పశుపాలకులు, కందారమునకుఁ జేరినపిమ్మట సోమరాజు పశుపాలకులఁ గాంచి పశువు లిటుల భిన్నభిన్నముగ గాఁ గతమేమని ప్రశ్నింపఁ గలరూపు నెఱిగించిరి. కటకేశ్వరుని దుఃఖముఁ దప్పటికి ఫలరూపమునకు వచ్చిననని సోమరాజు కోవద్దప్రతిఁ బ్రతిక్రియ యొజింపుచుండు సమయమునకు నతనిచేఁ బంపఁ బడిన రాయబారులు వచ్చి సందేశవత్తిక నొసంగిరి. సామోసాయముతో నిక ఫలములేదనియు సంగ్రామమునఁగాని కార్యఫలము తేలదనియు సోమరాజు నిశ్చయము గావించుకొని యా భటులకుఁ గొలదికాలములో సంగ్రామమునకు వచ్చి గోకదంబముతోఁబాటు గటకేశ్వరునిగూడ బంధించి కేనున్నాడనని ప్రత్యుత్తరము వ్రాసి యొసంగి సైనికుల

నందఱ సమావేశపఱచి జరిగిన విషయము నంతయు నివేదించి స్వామిభక్తి పరాయణులు, శూరవర్షులు నగు సైనికుల నందఱ యుద్ధమునకు సిద్ధముకండని యాజ్ఞాపించెను.

సోమరాజు నాజ్ఞ సుగ్రీవుని యాజ్ఞవంటి దగుటచే విశ్వాస పాత్రులగు నా సైనికులందఱు సంగ్రామమున తోయితులైరి. శుభ ముహూర్తమున తన రాజ్యమును గీర్తివర్మయను తన మంత్రియధీనము గావించి యుచితబలములతో సోమరాజు కటకమునకు బయలు వెడల సంగ్రామ భేరి మ్రోగించెను.

కటకేశ్వరుఁడు రాయబారుల వలన సోమరాజు కడన మునకు రానున్న యంశము గ్రహించి సాటి రాజన్యులను సాయము రండని లేఖలు వ్రాసి పంపెను. పలువురు రాజులు బలములతో వచ్చి కటకేశ్వరునకు సాయపడిరి. రాను రాను గటకేశ్వరుని బల మమితమయ్యెను. సోమవర్మ సామంతులలో బలువురు స్వామిద్రోహ బుద్ధితోఁ బ్రత్యర్థులై కటకేశ్వరునకు బలములతోఁ దోడ్పడిరి. బల సంపన్నుడైన కటక పరిపాకరుఁడు తనస్థితికి సోమరాజుస్థితికిఁ గల వ్యత్యాసము గ్రహించి తానును వెంటనే విజయ భేరి మ్రోగింప భయల కాజ్ఞాపించెను. నియతకాలమున నిరువురు రాజన్యులు సంగ్రామము నిశ్చయించి కొనిరి. కటకేశ్వరుని బలమంతయు దుర్గమున సురక్షితముగ నుండి సంగరము ఘోరముగఁ గావించుచుండ

సోమరాజు సైన్యము విలయమునకు జంకిక పగతుర యంప
 తాకుల లెక్కచేయక ముందునకు రాచదొడంగెను. కొంత
 నేపటికి సోమరాజు సైనికు లడుగడుగునకు రక్తవ్రాహ్మ
 ముల గల్పించుచు గోటదరిసి ద్వారముల భేదింప సాగిరి.
 దృఢతరములగు ద్వారములు పగులవయ్యెను. కోటలో
 నుండి బురుజుల మీదనుండి ప్రత్యర్థి సైనికులు ద్విగుణి
 తో తాహముతో నాయుధములతో సోమరాజు సైనికుల నురు
 మాడుచుండిరి. దుర్గముననుంటచే గటకేశ్వరుని సైన్యము నుర
 క్షితముగ నుండెను. నిలువ నీడలేక బహిరంగముగ నున్న సోమ
 రాజు సైన్యము పలుచ బడెను. అపజయవిహ్నములు సోమ
 రాజునకు సారె సారెకుఁ గానరాఁ దొడంగెను. హితబృంద
 మంతయుఁ బ్రత్యర్థులుగా మాతీ కటకేశ్వరునకు సాయ పడెద
 రని యాతఁడు కలనైన తలంపఁ దయ్యెను. కటకదుర్గము
 వైక్కుచెదర దయ్యెను. కోటలోని సైనికులు నాశయంతో
 ములు, బలైములు చేతఁగొని చుట్టునుమూగియున్న కందారపు
 సైనికుల నందఱుఁ జాలవఱకు నురుమాడిరి. కటకేశ్వరుఁ
 డొక యున్నతమగు బురుజునెక్కి సంగ్రామము నంతయుఁ
 బరిక్షించి సోమరాజుధుర్బలసీతీయు సైనికుల వినాశము
 నెఱింగి వెంటనే తన సైనికుల నందఱు ద్వారములఁ దెఱచి
 బయటకు వచ్చి హతశేషమైయున్న ప్రత్యర్థి సైనికుల మఱు
 డీవుడని యాజ్ఞాపించెను. కాలయమునకుఁ దీసిపోని యా

కటకేశ్వరుని భటులు కోటనుండి బయటకువచ్చి యొక్కమాటు కందార సైనికుల నురుముచేయ నంకల్పించిరి. వరిస్థితులన్నియు విషమముగా నుండుటయు విజయము ప్రత్యర్థుల యెడఁ గానవచ్చుటయుఁ దలంచి చేయునది లేక సోమరాజు వెంటనే తన సైన్యమును ప్రత్యర్థులు ముట్టడింపక ముందే కందారమునకుఁ బోవ నాజ్ఞాపించి విధిలేక తానును మరలి పోయెను. సోమరాజు సైన్యము మిగుల నిరుత్సాహముతో మఱలి కందారము తోవఁబట్టెను. జయాపజయములు దైవాధీనము లనుట యదార్థము. కటకేశ్వరుని సైన్యము మిగుల సుత్సాహముతో బయలు వెడలి వచ్చెను. దుర్గము చుట్టును రాసులు రాసులుగఁ బీనుంగులు నిండిపోయెను. సోమరాజు, నాతని సైన్యము కందారముతోవఁ బట్టినటుల గ్రహించి కటకేశ్వరుఁ డానందించి విజయకేతనము నెత్తించెను. కటకేశ్వరుఁడు విజయోత్సవముల మిగుల వైభవముతోఁ గావించి తోడిరాజన్యుల గౌరవించి వంపుచుఁ గొలఁది కాలములోఁ గందారరాజ్యముపైకి దండు వెడలవలయునని యు బలములతో సర్వసిద్ధముగ నుండవలయుననియుఁ బేరుపేరువరుసల సేనానులకుఁ దెల్పి వీడ్కొలిపి తాను సంగ్రామ ప్రయత్నములు గావించుచుండెను.

సోమరాజు హతశేషమగు స్వల్ప బలముతో మిగుల విచారముతో నిజనగరముఁ జేరెను. మంత్రులు, పౌరులు

సోమభూపాలున కెదురేగి నమస్కరించి గతమునకు విచారించ
బనిలేదనియుఁ గట కేశ్వరుని వధింప నుపాయముల నరయుద
మనియు ననేక విధములఁ దెల్పిరి. వీరవత్సీయగు సిరియాల
దేవి నాయకున కెదురేగి వికసితకుసుమదామము కంఠమున
సలంకరించి పాదములఁ గడిగి శిరమునఁ జల్లుకొని “రాజన్యా!
గెలుపోదులు మానుషములు కావు. ప్రయత్నమునకు
మాత్రము పురుషకారము కావలయును. కంఠమునఁ బ్రాణ
మున్నంతవఱకు ద్వేషమును మఱువమేని విజయము సాధించుట
దుష్కరకార్యము కాఁజాలదు.” అని పారుషవాక్యములతో
నాయకుని నుద్బోధించెను. సోమరాజు పరాధవ మెఱుంగని
వీరచూడామఁ. ఆంధ్రదేశమును శాంతిమంతముగఁ బ్రజా
సకూలముగ ధర్మబద్ధముగఁ బరిపాలించిన ధర్మరాజు. కట
కముదరి గడించిన యవజయ మాతని హృదయమర్మముల
భేదించెను. రాజు మందిరమున చేరినదాది యాతని హృదయ
మును నిట్టిదని నిర్వచింపరాని విచారము ముట్టపించెను. బుద్ధి
నిలుకడఁ దొలంగెను. ఈయాందోళనములో మునింగి సోమ
రాజు రాజ్యస్థితిగతులఁ బరిశీలించ మానెను. ధర్మమూర్తులగు
మంత్రులే విశ్వాసముతో రాజ్యపరిపాలనము నెట్టి లోపము
లేకుండ జాగరూకతతోఁ గావింపసాగిరి.

సోమరాజు చింతాజ్వర వీడితుండై ఆలోచనా నముద్ర
మున మునింగి దరితెలియక తన్నుకొనుచుండెను. కందార

రాజ్యమును మునుముందుఁ బరిపాలింపఁదగిన వంశాంకురమా
 లేదు. ప్రత్యర్థియా! బలవంతుఁడై హృదయ శల్యమువల్ల
 బ్రీవర్తించుచున్నాఁడు. ఆందోళనమున స్తబ్ధముగ నున్న యాత
 విహృదయము క రవ్యము నిర్ణయింప నేరదయ్యెను. కటకేశ్వరు
 డైనాఁడై త్రివచ్చునో యను యోచన యతని హృదయ
 మును గలఁచివేసెను. సిరియాలదేవి తన వీరోచితోపక్ష
 ములచే నాతని చిత్తవృత్తి చాలవఱకు సవరించి మఱల సంగ
 రాభిముఖునిగావింప సహస్రీధంగులఁ బ్రయత్నము చేసెను.
 సోమరాజు వీరవత్త్వి యుద్బోధనము శీరసావహించి కొంతకా
 లమున కమితమగు బలమును సమకూర్చుకొని కటకేశ్వరునిపైకి
 బయలువెడలెను. అంతకుమున్నె కందారమునకుఁ బ్రయాణ
 మగుచున్న కటకేశ్వరుఁడు మార్గశుభ్యముననే సోమభూపాల
 కునిబలములతోఁ బ్రతిఘటించి పోరాడెను. రెండుమాసము
 లుభయసైన్యములకు సమమగు సంగ్రామము జరిగెను. ఇరువ
 గులయందుఁ బేరునకెక్కిన వీరులనేకులు నశించిరి. కటకరాజ
 న్యునకు నాహారవస్తువులు, ఆయుధములు, సైనికులు, కావలసి
 వంత ధనము కటకమునుండి వచ్చుచుండెను. సోమరాజున
 కట్టి సహాయము తటస్థింపదయ్యెను. కందారము మిగుల
 దూరముగనుటచే నటసుండ్రి మంత్రులెట్టి సహాయము
 నాయవసలో రాజన్యునకు చేయజాలరైరి. గ్రీవాచార
 వశమున సోమరాజు సైన్యమున కాహారవస్తువులైపోయెను.

సైన్యము పలుచబాఁరెను. దేవుఁడు సైతము ప్రతికూలుఁడై
యపజయఫలము చవిచూప నిశ్చయించెను. మఱల సోమ
రాజు పరాజయము నొందెను.

జలాశయమున మకరీందుని బల మతిశయించి నటుల
స్థానమహాత్మ్యముచే కటకేశ్వరుని బలము దినదినాభివృద్ధి యగు
చుండెను. సోమరాజు పరాజయముతో గృహముజేరి, సంగ్రా
మముపై జీవితము నాధారపఱచుకొనుట లాభదాయకము.
గాదని యనుభవముచే గ్రహించి తన రాజ్యమునందలి ధర్మ
పురి, మంత్రకూటము, కాళేశ్వరము, లోనగు గ్రామముల
లోనున్న సర్వశాస్త్రజ్ఞులగు బ్రాహ్మణోత్తముల రావించి
వారల నందఱ నుచితవిధి గౌరవించి కటకేశ్వరుడు గావించిన
గోధనావహరణమును సవినయముగ విన్నవించి గోధనమును
మఱలఁ గొనివచ్చి విరోధిని బంధింపఁగల సత్పుత్రుఁడేవుణ్య
కర్మములు గావించిన జనించునో యానతిండని వేడుకొనెను.
బ్రాహ్మణులు పెద్దయుఁబొద్దుయోజించి శాస్త్రములఁబఠిశీలించి
తొల్లి దళరథమహారాజు గావించిన పుత్రుకామేష్ఠివంటి ప్రత
రాజము వేఱులేదని విన్నవించిరి. రాజు మిగుల నానందించి
వలయు వస్తుసంభారమునంతయు సంగ్రహించి రాజబంధుఁ
లను సామంతులను సర్వజ్ఞులగు బ్రాహ్మణోత్తములను రావించి
ప్రతీతిదీక్ష వహించి తన ధర్మవత్తితో యాగవేదిక నలంకరి
చెను. అగ్నిహోతుఁడు సుముఖుఁడై ప్రజ్యలించెను. ఆ

కూలగంధమై మారుతము వీచెను. భూతవ్రాతము సోమభూ
 పాలుని దీక్షకు దానధర్మములకు మిగుల నానందించి స్వస్తి
 వాచకములు గావించుచుండెను. ఇంత యనరానివైభవమున
 వ్రాతము ముగిసెను. అనంతరము సమాగతులగు నందఱు నర్హత
 ననుసరించి సత్కరించి వారి వారిదేశములకుఁ బంపెను. దైవా
 నుగ్రహమున సిరియాలదేవికి నెలమసలెను. పౌరు లాశుభవర్త
 మానము గ్రహించి రాజ్యమున నెడతెగకుండ నుత్సవములు
 గావించిరి. సోమరాజు మితిలేని సంతసమున ననేక ధర్మకార్య
 ములఁ గావించెను. రాజ్యమునందంతటను శుభచిహ్నములు
 నిబిడీకృతములై విరాజిల్లెను. శుభప్రదర్శనములచే రాజన్యఁడు
 పౌరులు పరాజయచింత దిగనాడి భావ్యభ్యుదయ నూచకమగు
 రాజకుమార జననమునకై యెదురుచూచుచుండిరి. శుభోదయ
 మునకై యెదురుచూచుచుండుటచే రాజన్యఁడు, పౌరులు
 సమాత్యాదులు కటకేశ్వరుని వలన రానున్న విపత్తులను లక్ష్య
 ముఁ జేయజాలరైరి. సమయము నెఱింగి వేఁగులవాండు
 కందారమునకు భిక్షుకవేషముతోఁ బ్రవేశించి రాజ్యరహస్య
 ములు గ్రహించి కటకమున కేఁగి సైనికుల విశ్రాంతియు
 రాజ్యమునఁగల శుభోదంతము కందారనాయకుని నిర్భీతవర్త
 నము తమ డ్రేలికకు నివేదించి మఃట్టడికిది మంచినమయమని
 ప్రోత్సహించితి. సంగ్రామ ముహూర్తమునకై యెదురుచూ
 చుచున్న కటకేశ్వరుఁడు మిగుల నానందించి సైన్యములనన్నింటి

పసతికాలమున నాయితము గావించి బలములను సమకూర్చి,
 కందారరాజ్యముపై కీ జతురంగ బలములతో దాడివెడలెను.
 దురదృష్టవశమున నీ వర్తమానము సోమరాజు గ్రహింపజాల
 డయ్యెను. ఆతని బలములన్నియు ననాయ త్తములై యుండెను.
 సంగ్రామమునకుఁ గటకరా జితస్వల్పకాలములో నెత్తి
 వచ్చునని యతఁడెఱుంగడు.

ఆకస్మికముగ నేలయూనినట్లున్న కటకేశ్వరుని సైన్యము
 కందారమును ముట్టడించి విజయదుందుభి మోగించెను.
 రాజను మంత్రులు తహతహవడి చేయునదిలేక పౌరులలోఁ
 గొందఱును నగరసంరక్షణమునకు నియోగించి సిద్ధముగ దైవవ
 శమున హస్తగతముగ నున్న కొలఁది సైన్యమునుగొని సంగ
 రమునకుఁ బయనమైరి.

కటకేశ్వరుని బల మమితముగా నుంటవలనను సోమ
 రాజు సంగ్రామము జరుగునని తలంచి యుండక పోవుటవ
 నను జయాపజయములు ఊములో బహిర్గత మయ్యెను.
 కటకేశ్వరుని సైనికులు విచ్చలవిడిగా విజృంభించి బురుజు
 కైఁగి బ్రాకి ద్వారముల భేదించి పగతుర వధించి యనే!
 సాహస కార్యములు గావింప సాగిరి. సోమభూపాలునకు
 జయముపై నాస తొలంగెను. చేయునది లేక యంతఃపురమున
 కేఁగి తన ధర్మపత్నియగు సిరియాల దేవిని సందర్శించి
 జరుగుచున్న సంగ్రామమును గూర్చిన చరిత్రము నంతయు

నివేదించి 'వీరపత్ని! నా కడసారి యానవరిపాలింపు'మని వేడుకొనెను. సిరియాల దేవి భర్తదైన్యవదనము ఘోర మోక్షములు తాండవింప సందర్శించి 'విధేయరాలనగు నన్నుఁ గూర్చి వేఱ యడుగవలయునా! మీ యాజ్ఞ పరిపాలించుటకు జీవితమునంతయు వ్యయముచేయుదును. ఆన తి'డని సవినయముగ వేడుకొనెను. కొంతసే పా పుణ్యదంపతులు నిశ్శబ్దముగ నూఱకుండిరి. వారి హృదయములు నిస్తరంగ నీరాకరమువలె శాంతి తరంగములతో నావరింపబడి భావనా ప్రపంచమున లీనమయ్యెను. ప్రత్యర్థు లొనరించు విజయభేరి భాంకారములు స్వీయు లొనరించు హాహాకారములు వారి కాసమయమున వినబడవయ్యెను. ఇంతలో ద్వారమునుండి యొక వీరుఁ డుచ్చైస్వరమున "రాజన్య! ప్రత్యర్థులు పురమునఁ బ్రవేశించినారు. మన సైనికు లడ్డుపడుచున్నారు గాని కృతార్థులు కాజాలరు. అంతఃపుర సంక్షణ మావశ్యకమని మనవిచేయుటకై యరుదెంచితి" నని పల్కెను. అశనిపాతమునకుఁ దీసిపోని యావాక్య మిరువురి సంకల్ప సౌధముల నధోగతముగావించెను. సోమరాజు సిరియాలదేవిని సాదరముగా సందర్శించి 'వీరపత్ని! నీవు వీరమాతవు కావలయును. దైవానుగ్రహమున నీ గర్భమునందొక పవిత్ర తేజము ప్రవేశించి యున్నది. భారతయాభ్యుదయమున కది మిగులఁ దోడుపడఁగలదని ప్రాణిలేకాక యస్పదాదులు గూడ విశ్వసించి

యిన్నారు. ప్రతిపక్షులు కోటలోఁ బ్రవేశించుటకు ముందు నీవాత్మ సంరక్షణము గావించి కొనుట విధి. అపజయముఁ జొలఁదికాలములో మనల నావరింప నున్నది. మన నోముల పంటయగు నీభూమిని కాపాడు కొనుట నీవిధి. ముందు నీ వీయంతఃపురమును దాటి విశ్వాసప్రాతులగు భ్రత్యులఁ గొని దేశాంతరములు చేరుము. ఏచెట్టుకిందనేని తలదాచు కొమ్ము. నీగర్భమున జనించు శిశువు మన కుభయులకే గాక పంశమున కంతటికీఁ బ్రీతికొదెచ్చి పరమందుఁ బరాజయ చింతతో నధోలోకమునకుఁ జేరనున్న మన యాత్మలకు శాంతి సూర్పుటకై కటకేశ్వరుని వధింపఁ గలఁడు. ఇది వేద వేదాంగ సిద్దులగు బ్రహ్మజ్ఞుల వాక్యమని సోమరాజు తెలిపి యావఁ జూటలాడలేక పోయెను. సిరియాలదేవి హృదయము తారుమారయ్యెను. శుభచిహ్నముగ భావించి గర్భః కణమును గూర్చి యామె యెంత యానందించెనో యిపు డంత విచారవడవలసి వచ్చెను. భర్తతో సమానముగ, బరముజేర ననుకూలముగు సహగమనము గావించుటకు నాయమకు స్వతంత్రము లేదయ్యెను. నిరాశావృత మగు నాయమహృదయదృష్టికి బాహ్యప్రపంచమంతయు సంధకార బంధురముగాఁ గానరాఁ దొడంగెను. మాఱుపలుకక సిరి యాలదేవి కసుల నీరుగార్చుచుఁ దల నేలకు వ్రొల్చి నిలిచెను. ప్రేమచ్చేదనము మిగుల కృపణ కార్యము. దంపతు

లాప్రేమబంధము తెంచుకొన లేక చాలసేపు పరాధీనవృద్ధ యముతో వర్తించిరి. ఇంతలో ద్వారమునఁ బ్రతికూలసైనికుల యట్టహాసములు వినవచ్చుచుండెను.

సోమరాజు సానుకంపముగఁ బ్రియురాలిని సందర్శింపి యువతీమణి! సంగరరంగమునకుఁ బోవలసిన తరుణ మాసస్వ మైనది విజయముపై నాసలేదు. పగతురచేఁ జనిపోవుట నిశ్చయము. నీ సంతానముకొఱకుఁ బరమందున సైతము నాయాత్మ ప్రతీక్షించుచుండును. సహగమన మాచరిం కుము: సుమా!” యనిసంగరరంగమున కుఱుకఁబోయెను. సిరియ లుడేవి వృద్ధయము నీరయ్యెను. ఆయమ కనుగొలఁకులనుం ద వేడి వేడి యశువులు రాలుచుండెను. పెదవి కంపిం పాగెను. శోకావేశభరమునఁ బ్రియుని గాఢముగఁ గొంగిలిం కొని మ్రొమఱచెను. వీరకర్మమున కుఱుకనున్న సోమరా జుకూడఁ బాలసేపు స్తబ్ధుడై యూఱకుండెను. తరువాత సం రాత్మచేఁ బ్రాధితుడై పరవశురాలైన ధర్మవత్నిని మెల్లఁ పదలి రణరంగము ప్రవేశించెను. సోమరాజు సంగరరంగముఁ బ్రవేశించుటఁగాంచి ద్విగుణీకృతమగు సాహసముతో భటుల మంతులు, పౌరులు వీరావేశమున ముందునకు దుమికి తిమింగిల సంఘనముచే సముద్ర మాక్రోభించునటులఁ గ కేశ్వరుని సైన్యము సోమభూపాలుని సైన్యపుఁ దాకిడి గలఁగిపోయెను. అసంఖ్యాక పదాతి పరివేష్టితమగు కటకే

కటకేశ్వరునకుఁ బ్రబలప్రత్యర్థినియగు సిరియాలదేవి నెవడు చేరఁదీసి యవస్థలపాలగుట కియ్యకొందురు? అభిమానమువదలి కటకేశ్వరుని శరణుగోరుట కాయమవవిత్ప్రీహృదయ మంగీకరించునా? సత్సంతానార్థియగు సోమరాజమాత్రము తన ధర్మపత్ని కట్టియాజ్ఞ యొసంగలేదు. సిరియాలదేవికిఁ దలదాచుకొన నెలవు కానరాదయ్యెను. ఎఱుకురాజను వరాక్రమశాలి వ్రలిపాలించు హనుమకొండకేఁగిన బ్రతుకవచ్చుగదా యని పఠించుటను వెంటఁగొని మాఱుతోవలఁబట్టి కొలఁదికాలము వకు హనుమకొండఁ జేరెను.

పరిచారకు లిరువురు సిరియాలదేవి నొకపాడువడిన దేవళముచెంత నుంచి తా మెఱుకుదేవరాజు చెంతకేఁగి కటకేశ్వరుని దురంతమునంతయు నివేదించి గర్భభారాలన యగు సిరియాలదేవి శాశ్వతము నొసంగవలయునని సహస్రభంగులఁ బ్రార్థించిరి. సహజభీరువగు నెఱుకురాజు కటకేశ్వరుని ధాటికి వెఱచి తన రాజ్యమున నాయమనుంచుకొన వీలుకాదని ఖండితముగ బోధించెను. పరిచారకులు మిగుల దైన్యముగనున్న యామ జీవితచరిత్రము నంతయు నివేదించి ప్రసూతిపర్యంత మైన నిలవనీడ వీరాజ్యమున నొసంగుమని వేఁడికొన విధిలేక సోమరాజువలనఁ దానొందినలాభముల స్మరించికొని యంతఃపురములో నుండ వీలుగాదనియు గ్రామములో నెచటనేని జీవితము గడుపుకొనుచో నభ్యంతరము లేదనియు నట్టకేల

కంగీకరించెను. పరిచారకులు సిరియాల దేవికి జరిగిన వృత్తాంతము
 నంతయు నివేదించి యామెను బ్రాహ్మణావిధికిఁ జేర్చిరి. గర్భ
 భారమునను గమనాయాసమునను గృశించి నడువ తేక నడువ తేక
 నడచుచున్న యాసీమందిని విప్రవాటికలోఁ బ్రవేశించి బ్రాహ్మ
 ణోత్తముల నందఱ వేఱువేఱు సందర్శించి తన దీనచరిత్ర
 మునంతయు నివేదించి పరిచారకురాలిగనేని యుంచినొని వట్టఁ
 కన్నముఁ బెట్టుడని సవిచారముగఁ బ్రార్థించెను. రాజువలన
 నెట్టి మాటవచ్చునో యని యెవరు నాయమ కాశ్రయముఁ
 నొసంగలేరి. కడకు మాధవశర్మయను నొక బ్రాహ్మణుఁడూ
 దయదలంచి యాయమను దన గృహమునజేర్చి గృహిణిచే
 నాయమ కాహారాదికములఁ గాలానుకూలముగ నొసంగఁ
 జేయుచు మిగుల ననురాగముతో భక్తివిశ్వాసములతోఁ
 బాసును విచారించుచుండెను.

సిరియాల దేవికష్టము లింతతో నంతరింపలేదు. 'తగిలిన
 కాలే తగులును, నొగిలినకొంపయే నొగులు' నన్నట్లుల నాయ
 మునాపదలు మఱల మఱలఁ జుట్టుముట్టెను. కటకేశ్వరుడగు
 బల్లహనుఁడు కందారరాజ్యము నాక్రమించి సోమరాజును తద
 నుచరులను బంధించి యంతఃపురము ప్రవేశించి రాజ్యకొఱకు
 వెతకెను. ఆయమ గర్భమందు దైవాంశసంభూతుఁ డభివృద్ధి
 నొందుచున్నట్లును నాతఁడు తన కేనాటికైన మారకుఁడనియు
 వినియుంటుండే గతవాలముతో నాగర్భము చేదింపనుంకించి

యంతఃపురము నంతయు గాలించెను. ఆతనికి నిజవర్తమానము తెలియదయ్యెను. రాణివాసమునందున్న పరిచారికలు ఘోరమగు మరణమునకు నియ్యకొనిరిగాని రాజ్య యుదంతము బహిర్గతము గావింపజాలరైరి. కడకుఁ బ్రాణభయమువలననో దురాశవలననో సిరియాలదేవి హనుమకొండ కేగినదాకొండఱుపౌరులు నివేదించిరి. విజయకేశనము స్థాపించి కొందఱు సైనికులఁ గందారరాజ్యముననుంచి రాజ్యము జాగరకతతో సంరక్షింప నియోగించి, తాను సవరివారముగ సిరియాలదేవి కొఱకై యన్వేషించుచు హనుమకొండకుఁ జేరి పురమీషమున విడిసి యెఱుకురాజునకు 'మీపురంబున సిరియాలదేవి యున్నటుల రూఢిగాఁ దెలిసినది ఓసంగుదువా! లేక సాగ్రామమునకు వత్తువా!' యని తన భటులచే బల్లహుఁడువాదంపించెను. భయకంపితుఁడై యెఱుకురాజు మిగులఁ జంపింపి లించి సిరియాలదేవిని నేనెఱుంగననియు రాజధాని నగరమునెటనైననున్న మీపరిచారకులచే వెదకించి బంధించుచు నా యభ్యంతర మేమాత్రము లేదనియు నేనట్టి ద్రోహకార్యముగావించి యేకీకయాగ్రహమునకుఁ బ్రాత్రుండఁగాననియు బల్లహునకు వెంటనే వార్తంపెను.

ఎఱుకురాజు నిర్దోషియనియు సిరియాలదేవికి దనకై తానాశ్రయము నొసంగి యుండఁడనియు బల్లహుడు నిశ్చయించెను. అంతఃపురములో నుండి సంగ్రహించి తెచ్చి

సిరియాల దేవి ప్రతిచ్ఛందము బల్లహుఁడు తనభటుల కొసంగి 'యట్టి యాకారవిశేషములు గల యువతీమణి యీపురమున నున్నది. రాజమందిరములు, రచ్చకూటములు, బ్రాహ్మణ గృహములు, పఠనమందిరములు పరిశీలించి యెటనేనియున్నచో బట్టితెచ్చిన యెడల గొప్ప పారితోషికము నొసంగుదు'నని బల్లహుఁ డాజ్ఞాపించెను.

ఎఱుకురా బాత్మ సంరక్షణము నాశించి యంతకుమున్నె చనువు నొసంగిన వాఁడగుటచేఁ బ్రతిబింబవటముఁ గొని బల్లహుని భటులు స్వేచ్ఛగ సిరియాలదేవికొఱకు వీధు లన్నింటిని గాలించిరి. ఎఱఁగూడ వారు తలంచిన కాంతామణి కానరాదయ్యెను. తుదకుభటులు మాధవశర్మ గృహమున బ్రవేశించి యనుమానాస్పదముగనున్నదని సిరియాలదేవిని బంధించి బల్లహునియొద్దకుఁగొనిపోయిరి. భయంకంపితురాలై సిరియాలదేవి గడగడ వడఁకుచు విలపించు చుండెను. బ్రాహ్మణవాటికలోని పిన్న పెద్దలందఱు నటఁజేరి యాతరుఁ డిలాసమును జూచి నిలువున నీరైరి. రాజభటులు నిర్దయులై యామెను రచ్చకీడ్చి లాగికొని పోవుచుండిరి. ఇంతలో ననఘ్రినవేదిక నుండి లేచి విష్ణుశర్మ ముందునకు వచ్చి రాజభటులఁ జూచి "అక్కటక్కటా! యెందేని యాయన్యాయము కలదా! ఈయమ నాపుత్రి. గర్భవతియగుటచే మొన్ననే కొనివచ్చితిమి. బలవంతముగలాగుకొని పోవుచుంటిరా? మీకు

స్వామ్యము వలదా?" యని కఠినముగ మండలించెను. నివ్వెట్ల పోయి చూచు చున్న బ్రాహ్మణాంగన లండలు బ్రాహ్మణ హింసవలన మీరాజకుటుంబము చూపుమాయ గలదని శపింప సాగిరి. భటులు చెంతఁగల ప్రతిచ్ఛందముతో సిరియాలదేవి యాకృతిని నొకమాటు పోల్చిచూచి మాటు మాటాడక యాయుమను లాగికొని పోవుచుండిరి. ఆగర్భశ్రీమంతురాలు, ఆసన్నప్రసవ—సుకుమారీ మణి, యగు సిరియాలదేవి దుస్థితికిఁ బిల్లలు గలవాఁడును దయాశాలియు నగు మాధవశర్మ మిగుల విచారము నొంది బల్లహుని కంఠ్య కాలమునకె యిట్టిబుద్ధులు వుట్టుచున్న వనుచుఁ జూచు చున్న బ్రాహ్మణ బ్రాహ్మణీ జనమును వెంటఁగొని యూరిబయట విడిసియున్న బల్లహునిపాలికిఁ జొయెను.

దూరమునుండి బ్రాహ్మణ బృందము సంభ్రమముతో వచ్చువిధముఁ గాంచి బల్లహుఁడు లేచి పూర్వచారానుగుణముగ వారికెదురేఁగి నమస్కరించెను. మాధవశర్మ యావంధనము పరిగ్రహింపక కోవరక్తాక్షుఁడై 'బల్లహ రాజన్యా! యధర్మములు కడుపు లోని చల్ల కదలకుండ ఎఱుకరాజధర్మ పరిఫాలనములోనున్న హనుమకొండ పౌరుల పైని గూడఁ బ్రసరింపఁ జేయ వలయునా! ఇందుఁడు లీలావతిని త్రాగికొని మమ్మునటుల నేపాపము నెఱుంగని నా యేకపుత్రికిను దుర్మార్గులుగ నీభటులు లాగికొని వచ్చు చున్నాడు.

గర్భభారాలన యగు నాయను మిగుల విచారము నొందు
చున్నది. బ్రాహ్మణబృంద మంతయు నీఘోరకార్యమునకుఁ
జొరించుచు నెట్లు గుంపులుగ వచ్చు చుండెనో చూడుము.
హృదయము లండఱకు రగులుకొనుచున్నవి. సాధుఘోష
తగులక మానదు. దూరము యోచించి కీర్తి ప్రతిష్ఠల నిలువఁ
జెట్టుకొని పాపాత్ము లగు భటుల దండించి నాపుత్రిక నొసం
గుము లేదా మేమండఱము పాపయోపవేశము గావించి
యిటనే సంఘమరణము నొందుదుము. భారతఖండమున
నీ యపకీర్తి చిరస్థాయి కాఁగల దని మేఘ గంభీర స్వరముతో
బలికెను. ఇంతలో భటులు సిరియాలదేవిని బల్లహుని
చెంత నిట్టి ప్రతిచ్ఛందము నొసంగిరి. బల్లహుని కేమియు
కోపదయ్యెను. బ్రాహ్మణుల కోపోక్తులు శ్రీవణదారణ
ములై చెలంగెను. సిరియాలదేవి శిరమువంచుకొని మొగ
మున గుడ్డ వైచుకొని విలపించెను. ఆసాధ్యమణి పాపకర్ము
డగు బల్లహుని కడకన్నులతోనైనఁ జూడమానెను. బల్ల
హుడు ప్రతిచ్ఛందము లోని యాకృతితో సిరియాలదేవిని
బొట్ట వీలుగాదయ్యెను. బ్రాహ్మణుల ఘోష మిన్ను ముట్టెను.
కొను త్తరుండై కటకేశ్వరుడు నిలువబడెను.

సిరియాలదేవి మిక్కుటముగా విలపించు చుండెను.
కయను దీనవదనము బ్రాహ్మణోత్తముల పట్టుదలను మిగుల
భీష్మధి పఱచెను. బల్లహుడు కొంచెము నే పాలోచించి

బ్రాహ్మణుల వాక్యముల భటుల వాక్యముల నాలించి నిశ్చయము తేల్చుకొనజాలక భూసురులం గాంచి ' యీయనును బ్రాహ్మణి యనుచుంటిరిగదా! సమీపముననున్న సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమున నీయను పెట్టునాహారమును భుజించెద రేని మీమాట విశ్వసించు' ననెను. యుక్తిశాలియగు మాధవశర్మ బల్లహునితో 'రాజన్యా! అది యొక గొప్ప పరీక్ష కాదు. సర్వ సిద్ధముగ నున్నారము. కాని యీయను గర్భవతి. గర్భవతి యొనంగు వక్షవదార్థములఁ బుచ్చుకొనుట బ్రాహ్మణ ధర్మములకు విరుద్ధము. మతమునకు వ్యతిరేకముగ నడువ వలయునని కూడ మీయభిమతము గాదు గాన యుపాయాంతరము నెఱిగింతు రేని యటులె యొనరింతు' మని విన్నవించెను. శాస్త్రు బద్ధముగనున్న మాధవశర్మమాటలకుఁ బ్రత్యక్షతరముఁ జెప్పజాలక బల్లహుఁడు కొంచెమునేపు యోచించి యీమఁ యొనంగు నుచ్చివృత్తమును క్షీరమును సిద్ధేశ్వరాలయమున బుచ్చుకొందురేని బ్రాహ్మణిగా భావించి వదలుట శక్తి యభ్యంతరము లే' దని తెల్పెను. బ్రాహ్మణులు మిగుల సంతోషించి యనాచార జన్మముగు కిల్బిషమును దమ తపోమహిమచేఁ జోఁగొట్టు కొనవచ్చునని నిశ్చయించి యందుల కియ్యకొనిరి. బల్లహుఁడు చూడకుండ సిరియాల దేవి శిరోవకుంఠనముచే ముఖము నాచ్ఛాదించికొని వదార్థమును బ్రాహ్మణ జనమునకు వడ్డించెను. వారలందఱు నిరాటంకముగ నమ్ము

మనస్థియా పదార్థమును స్వీకరించి సిరియాల దేవితో నిజ గృహములకు వెడలిపోయిరి.

బల్లహునిహృదయశెల్ల మటులనె యుండెను. సిరియాల దేవిగర్భశిశువు తనమారకుండని యాతఁ డాగతానాగత వేడుల వలన వినియుండెను. అందుచే బల్లహునకు సిరియాల దేవిని సురించి బంధింపలేక పోతినేయను విచారము మెండయ్యెను. రాజభటులు సిరియాల దేవి యిమెయే యని చెప్పుచున్నను బ్రాహ్మణ శాపమునకు భయపడి బల్లహుఁడు చేతఁ జిక్కిన యవతిని బుద్ధిపూర్వకముగ వదలిపెట్టెను. ఆయమ సిరియాల దేవి యని నిర్ణయించుటకుఁ జాలినన్ని యాధారము లాతనికి లభింప వయ్యెను. మాధవశర్మ తన కూతురనియుఁ బ్రసూతికి వచ్చెననియు తొయిగ్రుద్ది వాదించు చుండ నాయమయే సిరియాల దేవి యని బల్లహుఁడటుల సాహసించి వాకొనఁ గలఁడు! సిరియాల దేవి బహుళః సహగమనముఁ గావించి యుండు నేమో యనుకొని వెదకి వెదకి వేసారి కొలఁది కాలమునకు బల్లహుఁడు కటకము చేరెను.

పులినోటనుండి లేడికూన బయటఁ బడినటుల దైవవశమున బల్లహునిబారినుండి సిరియాల దేవి బయటఁబడిన మెటనే మాధవశర్మ యామెను మిగుల సంతోషముతోఁ దవ యింటికిఁ గొనిపోయి యధావిధి సుత నిర్వశేషముగఁ దిలకింపుచుండెను. సాటి బ్రాహ్మణులందఱు హర్షించి సహస్ర

హస్తములతో సిరియాలదేవి కువచారములు గావించుచుండిరి. గ్రహములన్నియు శుభస్థానములయందున్న యొకానొక పవిత్రసమయమున సిరియాలదేవి కొక మగచిన్నవాడు జనించెను. మాధవశర్మ మిగులఁ బ్రేమతో జాతకకృత్యములన్నియు నిర్వర్తింపజేసి యొక సుముహూర్తమున నామకరణ మహోత్సవముఁ గావింప సంకల్పించెను. సిరియాలదేవి మాధవశర్మను సందర్శించి వందనమాచరించి, “ఆర్యా! మీరు నాకుఁ బితృసములు. నేను సుతివలినై భర్తృసందేశమును బరిపాలింపఁ గలుగుట మీ యాశీర్వాచన ప్రభావముననే. దైవమైనను దేశికుఁడైనను మీరేకావున నాతనయునకు మీ పవిత్రనామము గలసినచ్చునటుల మాధవశర్మ యని నామకరణము గావించురేని నామస్మరణముచేతనైనఁ గృతజ్ఞత వెల్లడించుకొందునని సవినయముగ విన్నవించెను. మాధవశర్మ యెట్టికేల కంగీకరించి యుత్తమోత్తములగు గ్రాహ్యముల రావించి యాకుమారుకునకు జాతకర్మలన్నియు విధిచోదితముగ నిర్వర్తించి మాధవశర్మయని నామకరణము గావించి యందఱచే వమోఘాశీర్వాదములం జేయించెను. శుక్లవక్షు క్షుపాకరుని మూఁడ్కి యాకుమారుఁడు దినదినప్రవర్ధనమానుఁడై యుంటఁ గాంచి పుత్ర పుత్రికాశూన్యుడగు నా బ్రాహ్మణోత్తముడు మిగుల గౌరవముతోఁ జూచుచుండెను. దైవానుగ్రహమువలన మాధవశర్మ యమోఘాశీర్వాద ప్రభావమునఁ గుమారుఁడు వరిల్లసాగెను.

మాధవశర్మ కుమారువకు స్వయముగా నైదవయేట
 క్షురాభ్యాసముఁ గావించెను. మేధాశాలియగు నాకు మా
 రుఁడు మిగుల బుద్ధికుశలతతో స్వల్పకాలములోనే సర్వశా
 స్త్రములు పఠించెను. అమోఘ విద్యాధురీణుఁడగు మాధవ
 శర్మ బోధన మహిమచే మాధవవర్మ కొన్నికొన్ని శాస్త్రము
 లో దేశికునకు సైతము సందేహములు తీర్ప సమర్థుఁడయ్యెను.
 సుయానుసారముగ గరిడిసాలలకేఁగి లక్ష్య విద్య నేర్చెను.
 వ్యూహనిర్మాణము, దుర్గభేదనము, కవచధారణము లోనగు
 సంగ్రామరహస్యములు స్వయముగానే యాతఁడు నేర్చికొ
 నెను. హనుమకొండ పురముననున్న దేవళములలోఁ బద్మాక్షి
 వేద్యాలయము ప్రశంసాపాత్రమైనది. పద్మాక్షి దేవి ప్రత్యక్ష
 చేపత. ఆయమ యనుగ్రహముచే నభీష్టసిద్ధి నొందని పౌరులు
 లేరు. దతారదేశవాసులు సైత మాయమ యనుగ్రహము
 నవేక్షించి యాలయప్రాంతమునఁ దవముగావించు నాచార
 మాకాలమునఁగలదు. మాధవవర్మ మాధవశర్మవలన నుపదేశ
 మైన మహా మంత్రకాజములు పురశ్చరణముఁ గావించుటకై
 శైలమీఖలయంతున్న పద్మాక్షి నికేతనమున కేఁగి నిత్యముఁ
 గొంతకాలము కాలక్షేపముఁ జేయుచుండెను. స్థిరసంకల్పము
 గల మాధవవర్మ యొకనాటి సాయంత్రము యధావిధి
 పద్మాక్షీసముఖమున కొకఁడ యేఁగి ధ్యానమున మైమఱచెను.
 తనసమునిండ మేఘములాక్రమించి భూనభోంతరములు జల

ప్రవాహములతో నింసిపోవునటుల పెద్దవర్షము వచ్చెను. దిక్కటాహము లంధకార బంధురమయ్యెను. మాధవవర్మ యాప్రదర్శనములకు భయపడక నాటిరాత్రి యంత్యము వద్దాక్షి సమ్ముఖముననే గడువ నిశ్చయించి బీజాక్షరసంయక్తములగు మహామంత్రముల మేఘురవము శ్రుతిజేసికొని వరింపదొడంగెను. ధ్యాన నిశ్చలుడగు మాధవవర్మ హృదయ సిమితిమును బ్రళయకాల ఘనాఘన గర్జనములు గాని యేకాంతవాసము గాని భీమాంధకారస్తోమము గాని చలింపఁ జేయలేకపోయెను.

సమీపమున గుహలన్నియు జనస్తోమముచే నిబిడికృతములై యుండఁగాని స్థిరబుద్ధితోనున్న మాధవవర్మ కాయము తెలియదు. తెలిసికొనవలసిన యావశ్యకము సైతము లేదు. ఆవీరుని స్థిరబుద్ధికమెచ్చి వద్దాక్షిదేవి ప్రత్యక్షమై “కుమారా! నీ తపమున కానందించితిని. నీస్థిరదీక్షకు మెచ్చి కొంటిని. నీవు బాల్యమునుండియు బ్రాహ్మణధర్మముల యాచార్యులచేతనే నేర్చిన మాధవశర్మ గృహమునఁ బెట్టెఁగియుంటచే సహజముగ క్షత్రియధర్మములయందు బరిశ్రమ గావింపకున్నాడవు. నీజనకుఁడు బల్లవూనితోఁ బోరాడి రణరంగమున నిహతుఁడయ్యెను. జననియుగు సిరియాలదేవి నా నావస్థకులోనై తన వేకటిని గాపాడుకొని పసివాఁడగు నీక్షేమము నవేక్షించుచుఁ బరులపంచలలోఁ బడియున్నది. స్వరాజ్యమగు కందా

మున కీవేగనర్హుండవు. ఇదిగో ఖడ్గఘేటంబులను స్వీకరింపుము. దివ్యాయుధములగు వీని సహాయముచే నీవు విశాలమగు రాజ్యమును బాలించి పితృరాజ్యమును హరించిన కటకేశ్వరుని వధింపఁగల"వని యానతిచ్చి యంతర్ధానమయ్యెను.

మాధవవర్మ యవరమితానందభరితుఁడై యాఖడ్గఘేటకములఁ బరిగ్రహించి దేవీమూర్తికిఁ బునఃపునః ప్రణామముల నాచరించి యాలయమును వదలి బయటికి వచ్చెను. విశాలాకాశమున నావరించిన జలదములు విచ్చిపోయెను. సోము డాకాశమధ్యభాగమునఁ బ్రకాశించుచుండెను. అవ్యక్తస్వరము లతోఁ గీటకములు రొదచేయుచుండెను. కల్పషజలముచే న్నావరింపఁబడిన పల్వలములతోఁ జంద్రునికిరణములు ప్రతిఫలించి యమోఘకాంతి నిస్తంద్రములై యలరారుచుండెను. మనోహరమగు నాప్రకృతిప్రపంచమును సవిమర్శముగఁ దిలకించుచు బద్మాక్షియనుగ్రహమునకు మిగుల నానందించుచు నట విశ్రమించెను. సమీప గుహాముఖమునుండి మనుష్యసంభాషణము వినవచ్చెను. మాధవవర్మ యదియు బద్మాక్షీనూహాత్మ్యముగా నూహించి యుభయకరములగు నాయుధఘేటకములను గొని యా గుహాముఖమునఁ బ్రవేశించి నలుగెలంకులఁ దిలకించెను. ముందు కొందఱు గుంపుగా గూడియుండిరి. మాధవవర్మ వారినిజూచి "మీరెవరు? ఇటకు రాఁగతమేమి?" యని ప్రశ్నింప వారలందఱు తాము కందార వాస్తవ్యులమనియు సోమదేవుఁడు గతిఁ

చుటవలనను రాజ్యము కటకేశ్వరుని యధీనమగుట వలనను మిగుల శ్రమలొంది దిక్కుచెడి వలసపోవుచుంటిమనియు, వర్షము వచ్చుటచే నిట విశ్రమించితిమనియు నివేదించిరి. మాధవవర్మ వారు తెలుపు సంశయములకు మిగుల నానందించి తన వృత్తాంతము వారలకెఱిగించి వలసపోవ నవసరములేదనియు స్వల్పకాలమున నేను రానుంటిననియు సంతదనుక మాతృభూమినెటులా కాపురము చేయుఁడని ప్రబోధించెను. నశించినదనుకొనిన రాజవంశము నిలిచినందులకు, రాజకుమారుని పరిపాలనమునఁ దాము సుఖముల నొందఁగలిగినందుల కాపారు లానందించి బల్లహనుని దుష్టపరిపాలనముననుండి విముక్తియగు సుదీనముకొఱకు సహస్రభంగులఁ దపముఁ గావించుచు నావార్త సహచరులకు విన్నవింప నిజపురమున కేఁగిరి.

వ్రతాపచరిత్రమున నీయంశ మించుక మార్పుగఁ గ్రంది విధముగాఁ గలదు. పద్మాక్షి దేవి ఖడ్గఘేటకంబుల కొసంగి మాధవవర్మను సప్రేమంబుగఁ దిలకించి “కుమారా ఈయాయుధంబులు నీయొద్దనున్నచోఁ బ్రత్యుద్ధలు నిన్నెదిరింపఁజాలరు. ప్రతిసంగ్రామంబున నీదివ్యాయుధముల సహాయమువలన విజయము చేకూరఁ గలదు. చెంత నీశైలమున నొక గుహ కలదు. అందు నీవు ధైర్యముగఁ బశ్చిమ దిక్కునకుఁ బొమ్ము. మధ్య కలుగు విఘ్నముల నించుకేని పాటిచేయ

కుము. అట నీకుఁ జతురంగ సేనలు లభించును. వాని సహాయముతో ననాయాసముగఁ బ్రతివక్షుల జయించి రాజ్యాభివృద్ధిఁ గావించు కొనుము. సంపదలు హెచ్చినకొలది నడఁకువ వృద్ధిఁ జేసికొనుము. ఔదార్యమును వ్రతముగ గ్రహింపుము. లక్ష్మీనారాయణ పూజయు నుచూపహేశ్వర పూజయు గోబ్రాహ్మణ భక్తియు నాచరణీయ ధర్మములు. పరదారాపేక్షయు, నసత్య సంభాషణము వర్జించి యెంతకాలము వర్తింతువో యంతవఱకీదివ్యాయుధములు వాంఛితము లొసంగుచుండు"నని పద్మాక్షి దేవి యానతీయ వెంటనే మాధవవర్మ గుహలోఁ బ్రవేశించెను. ప్రతిభావతి యగు పద్మాక్షి దేవి ప్రభావము వలన మాధవవర్మ కామార్గమంతయుఁ గంటకమయముగఁ గన్పించెను. దానిని బాటిచేయక సాహసముతో ముందడుగు వేసెను. భూతప్రేత పిశాచ శాకనీ ధాకి న్యాదిగ్రహసముదాయము భయంకరముగ ముందుఁ గనుపించెను. వ్యూఘ్రు సింహ మాతంగ సర్పాదులు మాగ్గమున నావరించి యున్నటుల బొడకట్టెను. గుహాంతరము మాఱు మ్రోగునటుల భయంకర ధ్వజములు సారెసారెకు వినబడెను. ప్రతిపదమున కేదియో భయంకరమగు విఘ్నము లోఁచెను. వీరచూడామణియు ధైర్యశాలియు నిశ్చలచిత్తుడు నగు మాధవవర్మ యంతరాయముల నించుకేసి పాటి సేయక యొక బాముసేఁ పాగుహాంతరాళమునఁ బ్రయాణము చేసెను. మఁ

దొక కలకలము విననచ్చెను. మఱికొంతదూర మటులె సాహసముతోఁ జనుదేర వీరుల సింహ నాదములు, గజబృందముల ఘోరములు, తురంగముల హేషలు, కాహళ మృదంగ భరీ గోమఘాది వీరాంగనినాదములు ప్రళయకాల కాలాంభోధర గర్జనన్నిభంబులై వినబడెను. అంతలోఁ దెల్లవారెను. దట్టముగఁ గందరమందిరమునఁ బెనగొన్న చీకట్లులు పలుచఁ బడెను. బాలభానుని రక్తకిరణములు కందరాంతరమున వసంతముఁ జల్లుచుండెను. మాధవవర్మ యా యుషఃకాల విభవమును జూచి యానందించుచు మిగుల నుత్సాహముతో నింకఁ గొంత దూరము నిర్గమించెను.

ఒక విశాలమగు సలమున నఱువదివేల మదగజములు, వండ్రెండులక్షల తురంగములు, వదునేడు లక్షల పదాతివర్గము మూఁకగ నుండెను. నేనానాయకుఁడు దివ్యాంబరంబులతో నువర్ణ రాసులతో నిండిన యొక గుహద్వారమున శిలపై నాసీనుడై యుండెను. మాధవవర్మ యటకుఁ బ్రవేశించెను. వెంటనే కరములు ముకుళించి పదాతులందఱు మాధవవర్మ కంకితులైరి. నేనానాయకుఁడు నమస్కరించి మాధవవర్మను సమీపించి “రాజకుమారా! పద్మాక్షి దేవి యనుగ్రహమునకై కలకాలమునుండి యిట వేది యున్నారము. మానోములు ఫలించినవి. ఆయమ యాజ్ఞ యిచ్చిన మాధవవర్మ నీవే కానోవు. ఈ బలమునంతయు

స్థి యధీనము గావించుచున్నాడను. ధనకనక వస్తువాహన విశేషంబుల యధావిధి వినియోగించి అనుమకొండలో సామ్రాజ్య మొండు స్థాపింప వలయు” నని యాతండు తెలిపి యంతర్హితంబుండయ్యెను.

మాధవవర్మ దైవదత్తమగు నీ బలముతో బయలువెడలినట్లుండ బ్రతాపచరిత్రమునక గలదు. ఇది యమానుషమని కొండలు విశ్వసింపరేమో ! ఎటులైననేమి పద్మాక్షి దేవి యనుగ్రహాతిశయమువలన మాధవవర్మకుఁ జతురంగబలము లభించెను. వెంటనే మాధవవర్మ బయలుదేరి బలము లన్నింటిని హనుమకొండ గవనియొద్ద నుంచి వారి కాహారాదికములకు వలయు నేర్పాటులు గావించి తా నొక్కరుండ గృహమున కరిగెను.

కొమారుండు రాత్రినుండి కాన రాకుంటచే సిరియాల దేవి యేమియుఁ దోచక విచారసాగరమున మునింగియుండెను. మాధవవర్మయు నాతనిధర్మవత్తియు నాయమకు హితము నెఱింగించుచుఁ గుమారుం డచిరకాలంబున రాగలండని యోదార్చుచుండిరి. పెంచిన కారణంబున సిరియాల దేవికంటె వీరిరువురు లోలోనక బరితాపమునొందుచుఁ గుమారుండు రామికి హేతువు లనేకవిధముల నూహింపసాగిరి. ప్రత్యర్థు లెవరేని బాలుని గడతేర్చిరేమో యను భయ మామువ్వురిహృదయములక గలఁచి వేయుచుండెను. ప్రపంచ

మంతయు వారికంధకారబంధురముగ శోకభూతమునకు నృత్యా
 గారముగఁ గానుపించెను. ఇంతలో మాధవవర్మ యటకుఁ
 జనుదెంచి దేవీవ్రదత్తములగు ఖడ్గఖేటకముల నొక వేదికపై
 నుంచి తల్లికి, మాధవశర్మకు, నాతని ధర్మపత్నికి నమస్కరించి
 రాత్రి తాను రాని కారణము తెలిపి పద్మాక్షి దేవి యనుగ్ర
 హించిన యాయుధరాజముల వారికింజూపి గతరాత్రి కథాం
 శము లన్నియుఁ బూసగుచ్చినటుల వారికి విన్నవించెను.
 విద్యుద్వేగమున నీ యంశమంతయు నగరము నలుగెలంకుల
 నెగ్రబ్రాంకెను. జనులందఱీ యంశము నాలకించి కుమారుని
 శక్తి సామర్థ్యములకు నచ్చెరువొందిరి. క్రమముగ నీవార్త
 హనుమకొండ రాజ్యము పరిపాలించు నెఱుకు దేవరాజుచెవి
 సోకెను. చిరకాలముక్రింద నాయన అనుమకొండకు సిరియాల
 దేవి యేతెంచి యాశ్రమము గోరుటయుఁ బిమ్మట బల్లహుండు
 దండయాత్ర కరుదెంచి సిరియాలదేవిని వెదకించుటయు
 మాత్ర మెఱుఁగునుగాని పుత్రోత్పత్తియు నాపుత్రిని
 శక్తి సామర్థ్యము వినలేదు. కుమారుని యమోఘశక్తి సామ
 ర్థ్యములు వినఁగనే యెఱుకు దేవరాజు హృదయము సంచలించి
 డను. అనుమకొండ రాజ్యమును బడయుటకై దేవినన్ని
 పని వరములు పొందివచ్చిన మాధవవర్మను శరణు గోరుట
 యెఱు దనకు గత్యంతరము లేదని యాతఁడు నిశ్చయించి
 గాని కర్తవ్యము నాలోచించు నమయమున నచ్చటికిఁ జారు.

నేతెంచి 'నగర ద్వారమున మాధవవర్మయను రాజకుమారుడు బలములతో విడిసి యున్నాడు. నేల యీనిపలులఁ జతురంగ బలములు కాన వచ్చుచున్నవి. ఏలిక కెఱింగింపవచ్చితి' మని విన్నవించిరి. ఎఱుకరా జున్నతమగు హర్మ్యము నెక్కి గవని యొద్దనున్న బలము నంతయు సందర్శించి దేవతా వరప్రసాద విజయలక్ష్మీ పరిష్కారముఁ గడు మాధవవర్మకు విధేయుఁడై రాజ్యము నొప్పగింప కున్నచో నెంతటి రాజన్యఁ డేని మానుషము నిలువుకొనఁ జాలఁడని నిశ్చయించెను. గూఢచారులు సత్వరముగ నేతెంచి 'చతురంగ బలములతో ద్వారముచెంత విడిసిన మాధవవర్మ యను రాజపుత్రుండు భట్టాచార్యుం డగు మాధవశర్మగృహమున కేగెను. ఏలిక కెఱింగింప వచ్చితి' మని విన్నవించిరి. వెంటనే యెఱుకు దేవరాజు సర్వబలముల నాయిత పఱచి మంత్రి సామంత రాజ బంధు పరివృతుండు యుచిత వాహనంబు నెక్కి మాధవ శర్మగృహమునకుం బయనం బయ్యెను. పౌరు లందఱు రాజన్యని ప్రయాణమును గూర్చి వలువిధములఁ దమలోఁ దాము తలపోయు చుండిరి.

భటులుసూపిన మార్గము ననుసరించి యెఱుకు దేవ రాజు మాధవశర్మ గృహద్వారమున మదమాతంగమును డిగ్గి మంత్రి సామంతాదులతో గృహాంతరమున కేగి మాధవ శర్మను, నాతని ధర్మవత్సని, సిరియాలదేవిని, గోటిసూర్యప్ర

కాశుండగు మాధవవర్మను సందర్శించి యట నాసీనుడయ్యెను. వైదికాచార పరాయణుండగు మాధవశర్మ యెఱుకు దేవ రాజు తన గృహమున కరుదెంచుట తలంచి కుమారునకై నను దనకై నను నింతయనరాని నేగి మూడి తీఱునని నిశ్చయించు కొని దైవసంకల్ప మమోఘము గనుక చేయునది లేదని యను కొనెను. సిరియాలదేవియు బ్రాహ్మణియుఁ గుమారునకు దైవమిట్టి యావత్తులఁ గూర్చ సంకల్పించెనో పరిపరి విధముల విచారము నొందుచుండిరి.

ఎఱుకు దేవరాజు దేవీద త్తఖడ్గఘేటకములతోఁ బ్రకాశించు మాధవవర్మను సమీపించి పాదములపై సాష్టాంగ ప్రణామము నాచరించి చేతనున్న వజ్రహారము నాతని కంఠముననిడి “రాజపుత్రా! పెద్దవాడనైతిని. చిరకాలము రాజ్యము పరిపాలించి తనిసితిని. పుత్రపుత్రికా సంతానము లేమింజేసి యీరాజ్యము నెవరికి సమర్పింప వలయునాయని కలకాలము నుండి యోచించుచుంటిని. నాకాంక్ష ఫలించెను. అనుమ కొండరాజ్యలక్ష్మీ యిప్పటికిఁ గృతకృత్యురాలయ్యెను. రాజ్యలక్ష్మీ వెదకుకొనుచు నీసన్నిధికి జనుదెంచినది. అనుమ కొండ రాజ్యమును వందపూర్వకముగ నీకు సమర్పించుచున్నాడను. దయచేసి పరిగ్రహింపు’మని సహస్రభంగుల వేడుకొనెను. మాధవశర్మ యనుమతి ననుసరించి మాధవవర్మ యందుల కంగీకరించి యెఱుకు రాజుతో శుభమువూ

రమున మీ యిచ్చచోప్పున రాజ్య పరిగ్రహణము గావించు
నని ప్రత్యుత్తరము నొసంగెను.

వందిమాగధులు స్తవముగావించుచుండ మంగళవాద్య
ముల ధ్వనులు భూనభోంతరములు నిండి మారుమోయు
చుండ భూసురాశీర్వాద పురస్కరముగ మాధవశర్మ నిర్ణయిం
చిన శుభలగ్నమున మాధవవర్మ అనుమకొండ సామ్రాజ్య
మునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఎఱుకు దేవరాజు మాధవ
వర్మకు సమస్తైశ్వర్యములు వశముగావించి దక్షిణకాళియనం
దగు నమరావతీ పుణ్యక్షేత్రమునకుఁ దవము గావించుటకై
వెడలిపోయెను. వద్మాక్షి దేవి యొసంగిన సమస్త బలంబులు
నెఱుకు దేవరాజొసంగిన బలంబులు కలిపి, రాజ్యము మిగుల
నభివృద్ధిలోనికిం దెచ్చి మాధవవర్మ మిగుల జాగ్రూకతతో
బరిపాలించుచుఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగ మాధవశర్మకు
నాతనిధర్మవత్తికి ధన కనకవస్తువాహనంబులు చీనిచీనాంబరముల
నొసంగి యిచ్చవచ్చిన గ్రామముల నగ్రహారముల నొసంగి
యుత్తమోత్తములగు మంత్రుల యనుమతి ననుసరించి వర్తించు
చుండెను.

రాజ్యవిధవముతోఁ దృప్తి నొంది సమస్తైశ్వర్యముల
ననుభవించుచు అనుమకొండసామ్రాజ్యమును శత్రుజన
భీకరముగఁ బరిపాలించుచున్న తన పుత్రైరత్నముగు మాధవ
వర్మను వీక్షించి సిరియాలదేవి సానురాగముగ మాటలా

దుమః “గుమారా! నన్ను వీరమాతయనియనిపించుట ధర్మము. మీజనకుని చెట్టబట్టి సమస్తభోగముల ననుభవించి వీరపత్ని ననిపించుకొంటిని. నీవలన వీరమాత నైతి నేని గృతార్థురాల నయ్యెద” ననిపలెకను. మాధవవర్మకుఁ దల్లియగు సిరియాట దేవి తెలుపు మాటలలోని భావము బోధకాదయ్యెను. తన ధర్మమునుగూర్చి లోలోనఁ బలుమాఱు యోజించి నిశ్చితాంశము నెఱుంగనేరక మాధవవర్మ స్వప్నముగ నీ యభిప్రాయము నెఱింగింతువేని యవశ్య మొనరింతునని ప్రతిజ్ఞ చేసెను.

సిరియూలదేవి కుమారుని ప్రతిజ్ఞ యూలించి యానంద పరవశయై యిటులఁ జెప్పెను. “పుత్త్ర) రత్నమా! సర్వభోగ్య సంభరితమగు మనకందారరాజ్యము పరాధీన మగుటచే నిన్ని యిక్కట్లుల పాలైతిమి. ఇపుడు నీకతన పూర్వరాజ్యమును బడయగలుగుదునేని నేను వీరమాతలలో నగ్రగణ్య నగుదును. మనకందార రాజ్యమునకు బల్లహుఁడు పాలకుఁడై వర్తించుచున్నాఁడు. వానిచే నేను మిగులఁ బరాభవింపఁ బడితిని. అక్రమముగ నాతఁడు కచ్చకుఁ గాలుద్రవ్వి యన్యాయముగఁ బశుసమూహమును దొంగిలించుకొని పోవుటయే గాక విభవాస్పదంబైన కందార రాజ్యంబునంతయు విధ్వంసంబు గావించినాఁడు. ముందుద్భవింపనున్న నాతనయునివలన నెట్టి యిడుమపాటు నొందవలసి వచ్చునోయని యా దురాత్ముఁడు

అనుమకొండ కేటెంచి నాకొఱకై వెదకించి బంధింపఁ బ్రయత్నించెను. పుణ్యశీలురగు నీవీటి బ్రాహ్మణులును దయామయుండగు మాధవశర్మయు నన్ను బ్రతికించి నిన్నీ యాంధ్రదేశమున కొసంగి వరమోపకారంబుఁ గావించిరి. కాన నీయందు రెండుధర్మము లిమిడియున్నవి. ధర్మనిర్వహణానంతరము గాని నీవు ఋణవిముక్తుడవు కాఁజాలవు. వరమోపకారము గావించి చెంద్రీవంశమును శాశ్వతముగ నిల్పునటుల ననుగ్రహించిన యీ బ్రాహ్మణోత్తము లందఱకు వృత్తి స్వాస్థ్యముల నొసంగి కృతజ్ఞత వెల్లడించుట ప్రధాన కర్తవ్యము. బల్లహుని ఖండించి తద్రక్తముతోఁ బితృతర్పణము గావించి పూర్వావహృతములగు పశువుల నన్నింటిని గొని తేచ్చి నాకు వీరమాతృనామము నొసంగుట నీ రెండవధర్మము. నీవవిత్రీమగు జన్మమువలన నాజీవితము తరించినది. మీ జనకుఁడు బల్లహునిచే వధింపఁబడినటుల జనశ్రుతి కలదు. అదియ నిశ్చయమేని పరముననున్న యాతనియాత్మ కృతార్థత నొందఁగలదు, లేదా సజీవిగ నుండనేని పుత్రీసందర్శనముచేఁ గృతార్థుఁడు కాఁగలఁడు” ఇట్లు కుమారునకుఁ దెల్పి యంతఃపురమునకు వెడలిపోయెను.

మాతృసందేశము, తన పూర్వచరిత్రము వినినదాధి క్షుత్సాహ మతిశయించి ప్రత్యర్థిమారణమునకు మాధవ వశ్య ప్రయాణము కా నిశ్చయించెను. భటులందఱు సంగొ

మమునకు సర్వసిద్ధముగ నుండిరి. బలములన్నియు నాయితము గావింపఁబడియెను. విజయదుందుభులు దింగతరముల మాఱు మోగుచుండ నొకానొక శుభముహూర్తమున వీరచూడా మణియగు మాధవవర్మ పితృశుల్కుండగు మాధవశర్మ పెట్టిన శుభముహూర్తమున విజయయాత్రకుఁ బయన మయ్యెను. అనుకూల మృదులముగ వీచు పవమాన మా రాజన్యనకు సుస్వాగతము నొసంగెను. ప్రకృత్యంతయు విజయవిహ్నముల సూచించుచుండెను. మాతృదేవీదత్తమగు శుభాశీర్వాదాదికము పరిగ్రహించి పద్మాక్షి దేవీ ప్రదత్తములగు దివ్య యుధములు ధరించి పుణ్యకాంతలు హార్యగ్రాముల నుండి పుష్పాక్షతలు చల్లుచుండఁ గటకముపైకి సమస్త బలములతో మాధవవర్మ జైత్రయాత్రకు బయలువెడలెను. సామంతాదులందఱు విధేయులై రాజన్యన కేదురేగి యుచితసత్కారములుగావించి చతురంగసేనల శక్తికొలది సహాయము గావించిరి. అపరిమితబలముతో బయలువెడలి మాధవవర్మ కొన్నిమాసములకుఁ బ్రత్యర్థిరాజ్యమగు కటకము చేరెను. సైనికులందఱు శిబిరముల నెలకొల్పికొనిరి. సేనానాయకులు సంగరమునకు సర్వసిద్ధముగ నుండిరి. కోవతీవ్రముచేఁ బ్రత్యర్థి సహారణ దివ్యకాలము కొఱకు నిరీక్షించుచున్న మాధవవర్మ గూఢచారులవలనఁ గటక రాజ్యపరిస్థితులు, బలాదికములు రహస్యముగ నెఱిగి వ్యూహాదికముల నిర్ణయించి తెల్లవాఱుస

కోటముట్టసింపవలయునని ప్రధాన సేనానాయకున కాజ్ఞాపించెను. ఆకస్మికముగ మోగించుచున్న జయధేరి నాలకించి బల్లహుఁ డాశ్చర్యమునొంది యెవఁడు తన కోపాగ్ని కాహుతి గానొంచెనో తెలిసికొందునుగాక యచి బల్లహుఁడు బలములనన్నింటిని దత్ క్షణముననే యాయత్తవఱచి ప్రతివక్షబలముతోఁ బోరు చెయ నారంభించెను. ఇరువాగులు పోరునకుఁ దలపడెను. మాధవ వ్యు సైనికులనందఱు కుచితమగు స్థానములనొసంగి యుద్ధనిపు టులగు వారికి సేనానాయకత్వమునిచ్చి కోట నలువైపుల నొక్కమాత్రే ముట్టసింపెను. బల్లహుఁడు ప్రతిశిబిరమున కేఁగుచు భటులఁ బరామర్శించుచు నుచితవిధానముల నెఱింగించుచుఁ దనబలమును మిగులఁ బ్రోత్సహించుచుండెను. కాని బల్లహునకు విజయముపై నాస యెప్పుఁడో యంతరించెను. సంగ్రామప్రయత్నిములో నాతఁ డుండకపోవుటచే స్థలాంతరములలో నున్న బలమునంతయు రప్పింప వీలుకాదయ్యెను. ఆహారవదార్థములు సైతము చాలినంతగ లేకుండెను. ప్రతివక్షుల సైన్యము లెక్కయిడరానంత విశేషముగ నుండెను. ఆ సైన్యమునకు రాజెప్పుఁడో, యాతఁ డేరాజ్యమునకుఁ బరిపాలకుఁడో, నాఁటి విజృంభణమున కేహేతువో బల్లహు డెఱుఁగడు. తీవ్రముగ బల్లహుని సైన్యము మాధవవర్మ సైన్యముతో గొన్నిమాసములు పోరాడెను. జవనత్వములు క్షీణించుట వలనను ఆహారవదార్థములు కొఱివఱవడుటవలనను చేయునది

తేక పౌరుషము దిగ్గదావి బల్లహుడు మాధవవర్మను శరణు
 గోరెను. తీవ్రకోపధవీడితుండగు మాధవవర్మ యాతని బం
 ధించి తాను సోమభూపాలుని తనయుడననియు సోమరాజును
 వంచించినందులకుఁ బశుధనమును దొంగిలించినందులకు, సిరి
 యాలదేవిని బరాభవింప యత్నించినందులకుఁ గందారరాజ్య
 మును హరించినందులకు నీవెట్టిశిక్షకేని యర్హుడవు. క్షమింప
 వీలులేదులనుచు కఠినముగ నివేదించి వీరులగు నేనానులను
 బిలిపించి పశుధనమునంతయుఁ గోష్ఠములనుండి తొలగించి
 కందారమునకుఁ జేర్చుడని యాజ్ఞాపించెను. బల్లహుని సైన్య
 మంతయు మాధవవర్మ హస్తగతమయ్యెను. దయాభూషణుఁ
 డగు మాధవవర్మ బల్లహునిచేఁ జెఱబెట్టబడిన రాజులనందఱు
 విడిపించి వారల నుచితగౌరవంబులతోఁ గందార రాజ్యము
 నకుఁ గొనిరండని కొండఱు ప్రధానులతోఁ దెల్పి వలయు
 సైన్యమును సహాయముగఁ బంపెను. మాధవవర్మ విజయస్థం
 భమును గటకములో నెలకొల్పి నిజపురాభిముఖుడై బంధి
 తుండగు బల్లహునితోఁ దదితర రాజన్యలతో బయలుదేరి
 కొన్నాళ్లు శ్రీమనివారణార్థము మధ్యమధ్య నివసించుచు మార్గ
 మధ్యముననున్న రాజులవలన భూస్వాములవలనఁ గప్పములఁ
 బుచ్చుకొని వారల సామంతులుగఁ జేసికొనుచుఁ బితృస్థల
 మగు కందారమునకుఁ జేరెను. ప్రధానామాత్యుఁ డంతకు
 మున్ను బంపినచారులవలన మాధవవర్మ కటకేశ్వరుని సంగ్రామ

రంగమున నిర్జించి జీవగ్రాహిగఁజేకొని వశుధనముతో
 శయలక్ష్యితోఁ బితృరాజ్యమున కేఁగుదెంచు వారనాలకించి
 మాధవశర్మయు సిరియూలదేవియు సంతోషితాంతరంగులై
 కుమారుని ప్రజ్ఞాదికముల కానందించుచు, నిజనివాసమునుండి
 బయలు వెడలి, కందారమునకు మునుముందె చేరి మాధవ
 వర్మకు సుస్వాగతము నొసఁగిరి. వినయముతో మాధవశర్మ
 సిరియూలదేవికి, మాధవశర్మకు నమస్కరించి విజయాదికము
 సంతయు నివేదించెను. వారిరువురు తనయు నాశీర్వదించి శుభ
 ముహూర్తమునఁ బితృరాజ్యము మాధవవర్మకుఁ బట్టాభిషే
 కముఁ జేయ నిర్ణయించిరి. పురవాస్తవ్యులు వట్టరాని సంతన
 ముతో సోమరాజుతనయుఁడు మఱల రాజ్యమునకు వచ్చుట
 శుభనూచకమని సహస్రభంగుల నానందించిరి. సర్వసంప
 త్నప్రదమగు నాకందారపురమును జారులు చక్కఁగ నలంక
 రించి వట్టాభిషేక సుదినమునకై ప్రతీక్షించుచుండిరి. సకా
 లమునకు బంధోన్ముక్తులగు రాజచ్యులగు బశుధనమును
 జేకొని ప్రధానులు, సైనికులు, కందారరాజ్యమునకు జేరిరి.
 రాజ్యమునకు సంబంధించిన సర్వగ్రామములనుండి వేదవేదాంగ
 వేత్తలగు బాహ్మణోత్తములు, సంగీత సాహిత్యవేత్తలు,
 వినోదజ్ఞులు, రాజకార్యధురంధరులు రావింపఁ బడిరి.

సర్వ శాస్త్ర వేత్త యగు మాధవశర్మ యాగమాను
 సారముగ మంత్రములఁ బఠించి శాస్త్రోక్తముగ మాధవ

వర్మకుఁ గందారరాజ్యమును బట్టాభిషేకముఁ గావించెను. మాధవవర్మ బంధవిముక్తుఁడు రాజన్యల నందఱను, గౌర వించి యుచితసత్కారములు గావించి కప్పముల నిర్ణయించి యెవరి రాజ్యమునకు వారల సంపెను. అందొక రాజన్యడు తన పూర్వనివాసము తెలుపుమన శీరము వంచికొని మాఱు పలుకఁ డయ్యెను. అతనిదీనపదన మందఱకు విచారకరముగ నుండెను. మలినాంబరముతో మాసిన తలతోనున్న యాతని యాకారమును జూచి మున్నతని నెటనో కాంచి యుంటి మని ప్రజలు తలంచిరి. మాధవవర్మ యెన్నివిధముల సగౌ రవంబుగఁ బ్రీక్షించు చున్నను నాబంధోన్ముక్తుండు ప్రత్యుత్త రము నొసంగఁ డయ్యెను. ఈయంశము నాలకించి సిరియాల దేవి సభారంగమున కేతెంచి యావ్యక్తిని గాంచి నిలువున నై నిలువబడి పోయెను. ఆవ్యక్తియుఁ దన్నయుఁడయ్యెను. గాంతసేపటికి సిరియాలదేవి తెలివిఁ దెచ్చుకొని రాజ్యలక్ష్మీ కలితుడగు కుమారుని హస్తము గొని యాబంధోన్ము క్తుని పాదములపై వ్రాలి, 'రాజన్యా! అజ్ఞాతను, అనన్య గతికను, దీనురాలను కరుణింపు'మని యతని పాదములపై వ్రాలి యశ్రుజలముచేఁ బ్రీక్షాశనము గావించుచు, మాధవ వర్మా! ఈమహాసీయుఁడె నీజనకుఁడు. కారాగార వరాధ వాదికముచే మిగులఁ గృశించి యున్నాఁడు. దైవశమునఁ గానొందిన దుస్థితినిఁ దలంచుకొని నామ గోపనము గావి

చుచున్నాడని ముక్తకంఠముతో బలికెను. సభ్యులందఱు నిర్విణ్ణులై యా సోమభూపాలకుని కరుణాస్వరూపమును జూచి మిగుల విచారపడిరి. మాధవశర్మ సోమరాజును బరామర్శించి దైవవశమున నెంతవారల కేని యవస్థలు రాక మానవనియు గష్టసుఖములు వెనువెంట ననుభవింపఁ దప్పదనియుఁ దెలుపుచు, సిరియాలదేవి కందారరాజ్యమును వదలినది మొదలు నాటివఱకు జరిగిన కథయంతయు నివేదించెను. విచార విస్మయములతో సోమరాజుయంశము నంతయు నాలకించెను. సర్వ మాతని కింద్రీజాలము వలె నుండెను. తన ధర్మపత్నిని మరల సందర్శింపఁ గలనని గాని కారాగారమునుండి విముక్తుడను గాగలవని కాని సోమరాజు తలంచి యుండక పోవుటచే నాతఁ డెంతయో చూసందించి తన సుకృతమును దానె ప్రశంసించికొనుచు మాధవశర్మకు సమస్కరించి యర్థాంగి నాదరించి తనయుని గాఁగిలింతుకొని తన్నయమునఁ జాలసేపు మాటలాడక పోయెను. ఈదృశ్యమునంతయుఁ గాంచుచున్న పాదులు చిత్తరువువలె నిలవఁబడిపోయిరి. పాదపీఠముచేత బంధితుఁడై పయన్న బల్లపాలుఁడు దీనస్వరముతో 'సోమరాజా! నీకు మిగుల దోహము గావించితిని. సిరియాలదేవి! నీయెడ మిగుల నవచారము గావించితిని. మాధవ వర్మా! నీ ప్రభావము నెఱుంగక ప్రతిఘటించితిని. నన్ను తుమించుట కర్తవ్యము. పూర్వ

చీరంతముల స్మరించి విచారపడు నీదీనునికనికరించుట కర్తవ్యమని యొక్కపెట్టున వాషోయెను. సోమరాజు బల్లహునిగఱుణించి, తనయునిగాంచి 'పుత్త్రీకా! యీతనివలన నవరాధంబు గొని యంకితుని గావించుకొని క్షమింపు'మని తెల్పెను. మాధవవర్మ బల్లహునివలనఁ బదుమూఁడుకోట్లు సువర్ణనాణకముల నవరాధముక్రిందఁ గొని యాదాయములో నాటవభాగము నుంకముగఁ బ్రీతినంపత్సరము నిచ్చునటుల నాజ్ఞాపించి విడచిపెట్టెను.

మాధవశర్మ రాజకుమారుని జూచి "కుమారా! కలియుగంబున క్షత్రియవ్రసాదంబు స్వీకరించుట బ్రాహ్మణులకుండుగదు. బల్లహుని దురితశమనార్థమై మేము సిద్ధేశ్వరాచార్యుని సిరియాలదేవి యొసంగిన వ్రసాదము స్వీకరించితిమి. ఈ యనాచారదోషము శాంతినొందుటకై మేమందఱము దీర్ఘకాలము జపతపోనియమాదులచేఁ గాలక్షేపము గావింపవలయును. గాన నాజ్ఞయి" మ్మని యడిగెను. బ్రాహ్మణోత్తముల పాదములను బంగరువల్లెరములోఁ గడిగి మాధవవర్మ యందఱకు వారి యర్హతానుసారముగ గోదావరీతీరముననున్న రెండువేల గ్రామముల నగ్రహారములుగ నొసంగి యమోఘములగు నాశీర్వాదముల నొందెను. చోళేశ్వరుఁడు మాధవవర్మ పరాక్రమాదికముల నాలకించి తన పుత్త్రీకానుంగి కొంతరాజ్యమును సమర్పించెను. పితృసందేశమును

మాతృసం దేశమును లక్ష్యమునందుంచుకొని మాధవవర్మ యాంధ్ర దేశమును జరకాలము పరిపాలించెను. వీరచూడామణియగు నీమాధవవర్మ చరిత్రము చరిత్రాదులయందు శాసనాద్యధారములచే నిరూపింపఁ బడనంత మాత్రమున విశ్వసించునుట సాహసము. ఈతనిచరిత్రముకొఱకు నిజామురాష్ట్రమున మిగులఁ బరిశోధించుట యావశ్యకము. ఈరాజన్యఁడు ధర్మబద్ధుఁడై చిరకాలము రాజ్యము పాలించి యనేక మహాకార్యములఁ గావించెను. క్రీస్తుశకము ౨౦౦ ప్రాంతములో నీరాజశిరోమణి మున్నటుల నూహింపవచ్చును.

మహామండలేశ్వరుఁడగు మాధవవర్మ చిరకాలము రాజ్యమేలి యాత్మానుచూపులగు తనయులఁబడసెను. అందొక తనయుఁడు చింతగింజలమ్మకొని జీవించు నొక పేదరాలి తనయుని ప్రమాదవశమున జంపెను. మాధవవర్మ యాయశము మిగుల జాగరూకతగ విచారించి తనయుఁడు దోషియై తెలిసికొని వుత్త్రీవాత్సల్యము దిగఁద్రావి యాతని కురిశి విధించెను. మల్లేశ్వరస్వామి మాధవవర్మ న్యాయబుద్ధి కాఁ దిందిచ్చి మృతుఁడగు బీదబాలుని రాజపుత్రిని బ్రతికించుటయే గాక సువర్ణవర్షము సైతము కురిపించెను. ఈయంశము పంఢుండవ శతాబ్దమున పల్లకేత భూపాలుండు బెజవాడ మల్లేశ్వరాలయములోని యొక శాసనములో వ్రాయించెను. దీని

వలన మాధవవర్మ యెంత న్యాయశీలుడో ధర్మస్వరూపుడో తెలిసికొనవచ్చును. మాధవవర్మ గతించి చిరకాలమైనను నాతని కీర్తి నేటికి శాశ్వతముగ నున్నది. ఆంధ్రరత్నముగు నీరాజస్యుని చరిత్రము ప్రశంసాపాత్రము.

(ఛాందలు మాధవవర్మ బల్లహుని వధించి యాతని తన యునకు రాజ్యమునొసంగెననియు సోమరాజు బల్లహునిచే వధింపబడెననియుఁ జెప్పుచున్నారు. అంతకంటె యుక్తియుక్తముగ నుంటచే నీకథ నిట నుదహరించితిమి. వీరశిరోమణియగు మాధవవర్మ జీవితము మనకందఱకుఁ బఠనీయమని యాంధ్ర సోదరులకు విన్నవించు చున్నారము.)

విష్ణువరనుఁడు.

ణ ధి

ఆంధ్రవీరులలోఁ జాళుక్యులు మిగులఁ బ్రసిద్ధులు. వీరల నానుము దేశచరిత్రములయందుఁ జిరకాలమునుండి వినఁ బడుచున్నది. మనచరిత్రకారులు విషయసుబోధమునకుఁగాను రాజమహేంద్రవరప్రాంతము పాలించినవారిని దూర్పుచాళుక్యులనియు నిజాంరాష్ట్రమునందలి కుంతలదేశమును పాలించినవారిని బళ్ళిమచాళుక్యులనియుఁ బేరిడిరి. మనమిప్పుడు చదువ బోవు ప్రసిద్ధపురుషుఁడును వీరోత్తంసుఁడునగు విష్ణువర్ధనమహారాజు యుభయవంశజులకు మూలపురుషుఁడు. చాళుక్యరాజుల చరిత్రములలో నీయనఘుని జీవితచరిత్రము మేలుబంతిగా నున్నది.

చాళుక్యుల జన్మాదికములను గూర్చి యనేక కథలుగలవు. గ్రంథములందు శాసనములందును చాళుక్యులు చంద్రవంశ కుత్రియులుగాఁ జెప్పబడిరి. బ్రహ్మదేవుఁ డొకనాఁడు పేరోలగమన నుండఁగా నచటకు సురపరివృతుఁడగు దేవేంద్రుఁడరుడెంచి యుచితసత్కారములొంది యాసనాసీనుడై 'వాణీ వల్లభా! కలియగమాహాత్మ్యమునఁగా బోలు ధర్మము సన్నగిల్లినది. మనుజులు యజ్ఞయూగాదికీర్తువులు చేయుటలేదు. ప్రజలను ధర్మమార్గమునఁ దిప్పింపఁగల రాజును సృజింపు'మని వేడుకొనెను. బ్రహ్మ యందుల కంగీకరించి ఇంద్రుని ఒంపి

వేసెను. ఉత్తముడగు రాజును సృజింపవలయునను నాందోళనములోనుండి బ్రహ్మ అర్ఘ్యమిడుటకై జలము పైకెత్తగానతని చులుకము (పుసిసిలి)నుండి తేజస్సంపన్నుడు వీరవతంసుడునగు నొకమహాపురుషుడు ద్భవమయ్యెను. ఆవీరుడు బ్రహ్మనుజూచి 'సన్నేల సృజించినాడవు? నాకర్తవ్యమేది?' యని యడుగఁగా 'నీవు చులుకమునందు జనించితివిగావున చాళుక్యుడవు. ధర్మము దప్పనీయక ప్రజల బాలించి యుత్తమక్షత్రియవంశమునకుఁ గీర్తవుగ' మ్మని యాశీర్వదించి వానిని భూలోకమునకుఁ బంపెను. తరువాత చాళుక్యుడు తపస్సంపదచేఁగొప్పశక్తిగడించి రాజ్యము స్థాపించెను. ఈయన రాజధాని యయోధ్య. ఈయనవంశమున మిగుల బ్రసిద్ధులగు హరితుడు, మానవ్యుడు అను నిద్దరు వీరులు జనించిరి. తరువాత సీవంశీయులలో గొందరు దక్షిణాపథమునకు వచ్చి స్వతంత్ర రాజ్యములు స్థాపించి యార్షమతము నుద్ధరించిరి. ఈ చాళుక్యులను మానవ్యసగోతులని వ్యవహరించుచున్నారు.

దక్షిణాపథమునఁ బ్రసిద్ధుడై యున్న విజయాదిత్యుడను చాళుక్యరాజు అపరిమిత సైనికబలముతో దండయాత్రకు బయలువెడలి త్రిలోచనపల్లవుడను సుప్రసిద్ధసృపాలుని రాజ్యమును హరింపనెంచి చిరకాలము యుద్ధముగావించెను. పరాక్రమశాలియగు త్రిలోచనపల్లవుడు ఆకాలమునఁ బ్రసిద్ధులగు పల్లవరాజులను సహాయముగాఁ దీసికొని విజయాదిత్యు

సైతో నెలలతరబడి పోరాడి యాతని మడియించెను. సైనికులందఱు రాజుపడుటఁజూచి చెల్లాచెదరైపోయిరి. విజయాదిత్యుని వట్టపుభార్య యా సమయమున గర్భవతిగానుండెను. స్వార్థపథాయణులగు సైనికులు భటులు తమత్రోవను దామఁగుటచే రాణి దిక్కుమాలినదై విరోధిరాజులచే బట్టువడిన నాపదకలుగునేమోయని చాల విచారపడెను. గర్భవతిగానుంటచే జాళుక్యవంశాంకురమును దగ్ధముచేసి సహగమనము గావించుట కంగీకరింపకపోయెను. త్రిలోచనపల్లవుని ధాటికి వెఱచి రాజునుహిపి. కెవరును తావొసంగరైరి. విశ్వాసపాత్రురాండ్రగు ఫరిచారికలు, పురోహితుఁడు జాగరూకతగా రాజవత్త్నిని గాపాడి శిబిరమునుండి యర్ధరాత్రీమున నామెను వెంటనిడి కొని మహారణ్యమునకుఁ జేరి కొన్నిదినములకు ముదివేము అను నగ్రహారమునకుఁ జేర్చిరి. అగ్రహారాధిపతి పేరు విష్ణువర్ధనభట్టారకుఁడు. సమస్తశాస్త్ర పారంగతుఁడు. అతిధిపూజాపరాయణుఁడగు నీ బ్రాహ్మణుఁడు తన యగ్రహారమునకు వచ్చిన నూతనుల నందఱను గృహమునకు రావింఛి యూతిధమునంగి సత్కరించెను. చాళుక్యపురోహితుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు విష్ణువర్ధన భట్టారకునితో నేకాంతమునఁ జాళుక్యవంశునకుఁ గలిగిన విప్లవము, విజయాదిత్యుని యకాలమరణ నిజేదించి రాజవత్త్ని నాయనపాదములపైఁ బడవేసి చాళువంశాంకురమును గర్భమున ధరించిన యీసాధ్యుని గాపాడ

వేడుకొనెను. విజయాదిత్యుని, నాతని ధర్మవత్తిని స్వయం
మఃగా నెరిగినవాడుకాన విష్ణువర్ధనుఁడు గతమునకుఁ
జింతించి రాజవత్తిని నోదార్చి పుత్రైకాభావముతోఁ బ్రేమింతు
నని వాగ్దానము గావించి రాజవత్తిని తనయింట నుంచుకొని
వేయికనులతోఁ గాపాడుచుండెను.

విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు సమయోచితములగు పురాణ
కథాదికముచే భర్తృచింతయంతయు రాజవత్తికి మఱపునకు
వచ్చునటులఁజేసి వీరమాతవు గమ్మని యాశీర్వదించెను.
నవమాసములు నిండినపిమ్మట నొక శుభ ముహూర్తమున
రాజవత్తి తేజోవంతుఁడును, రూపవంతుఁడునునగు నొక
కుమారుని గనెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁ డాబాలుని జననకాల
మును బట్టి జాతకమువ్రాసి యాబాలుఁడు పూర్ణాయుర్దాయ
ఁమువేతుఁడై యాంధ్రదేశము నంతయుఁ బరిపాలించురాజు
కాఁగలఁడని తెలిసికొని మిగుల వైభవముగా జాతకర్మాదిక
ములు ముగించెను. రాజవత్తి, విష్ణువర్ధనభట్టారకుఁడు తన
కొనరించిన మేలునకుఁ, దనవంశమునిలపి కావించిన మహోప
కారమునకుఁ బ్రతిఫలముగఁ దనకుమారునకు విష్ణువర్ధనుఁడని
నామకరణము గావించెను. కొడుకులు లేరను విచారముమాని

ష్ణువర్ధన భట్టారకుఁ డాబాలుని దన కుమారునివలెనే గారా
బముతోఁ బెంచి పెద్దవానినిజేసి బాల్యముననే పురాణవీరుల
వికృతులు బోధించి వేదము, శాస్త్రము, ధనుర్విద్య నేర్పిం

చెను. సమస్తవిద్యలయందును నాబాలుఁడు ప్రవేశముగల వాఁడై సర్వశాస్త్రప్రాంగతుఁడై యొకానొక దినమునఁ దన తల్లియొద్దకేఁగి “మనలను క్షత్రియులని లోకులు చెప్పుకొను చున్నారు. మనము బ్రాహ్మణ గృహములోఁ జరకాలమునుండి యుండుటకుఁ గారణమేమి? నాశంఙ్గి యెవరు? నేనేశాఖకుఁ జెందినవాఁడనో యాజ్ఞయి” మ్మని యడిగెను. కుమారుని మాటలు విన్నంతన పట్టరాని దుఃఖమున రాజవత్ని పరితపించి కుమారున కేనియు బదులు చెప్పజాలకపోయెను.

విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు విచారపరవశురాలై యున్న రాజవత్నిని జూచి “చింతిలఁగారణమేమి? నావలన నేమేని ప్రమాదము జరుగలేదుగదా? గడుసరియై నీకుమారుఁ డేమేని నొవ్వనాఁడెనా? తెలుపు”మని పలువిధముల నడిగెను. విచార తిశయమున రాజవత్ని బదులాడఁజాలకపోయెను. విష్ణువర్ధనుఁడ బ్రాహ్మణోత్తమునకు నమస్కరించి తానే తల్లి విచారవడుటకు గారకుఁడనియుఁ దనకులశీలాదికములఁ బ్రీక్షించుటచే నిటుల బలవించుచున్నదనియు నివేదించెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు బాలునిజేరఁజీరి గతవృత్తాంతము, తల్లి యచటికివచ్చిన హేతువు, తానామెను తనను సాదరమునఁ బోషించుచున్నవిషయము నివేదించెను. రాజకుమారుఁడు కనుల నెఱుపెక్క ‘బ్రాహ్మణ్య శ్రోమణి! తెలియక ముందు నీసొమ్ముదింటిని. నీకు ఋణవహి యున్నాను. ఈజన్మమున నీఋణము తీర్చుగొనఁగలుగుదు

నేని ధన్యుడను. నాతండ్రినిజంపిన పల్లవుల మూరణముగావించుటయు నచిరకాలమున మహాసామ్రాజ్యము స్థాపించి మాకుటుంబమునెడ ననురాగముఁజూపిన ధన్యులగౌరవించుటయు నాకర్తవ్యము. నేనిక నాజ్ఞపుచ్చుకొందు సెలవిండ్లని పలికెను. బ్రాహ్మణుఁడు బాలుని పుత్రిప్రేమతోఁ బెంచిన వాడగుటచే నెడబాలునకు సహింపజాలక నేనును నీవెంట వచ్చి నీకనుకూలమగు పరిచర్యగావించుననెను. రాజపత్నియు గుమారుని విడువజాలక తాను రానుద్దేశించెను. బాలుఁ డెట్ల కేటకుఁ దండ్రివలె దన్నుఁబెంచు బ్రాహ్మణోత్తముని దల్లిని ఒప్పించి వారివలన దివ్యాశీర్వాదములను బడసి తపశ్శక్తిచే గాని విజయము లభింపజాలదని మహారణ్యములకుఁ బోయెను. రాజకుమారునకు బయలుదేరినదిమొదలనేక శుభశకునములయ్యెను. అన్నియుఁ దన భావ్యభివృద్ధి సూచకములుగాఁ దలంచి దేవతానిలయమనియుఁ జాళుక్యులతపో భూమియనియుఁ బేరొందిన చాళుక్యవర్షతమున కేఁగి రాజకుమారుఁడు చిరకాలము తపస్సుచేసెను. సప్తమాతృకలతోఁ గుమారస్వామి యాబాలునకుఁ బ్రత్యక్షమై “నీవెచటికేఁగినను సింహము వలె విజయము గడింతువు గాన విజయసింహనామము ధరించుమనియు, డిరుగ మీవంశము నిలుచుటకు విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడె కారకుఁడుగాన వంశీయులందఱు నామాంతమున విష్ణువర్ధనపదముఁ జేర్చుకొనుఁ డని చెప్పి యాశీర్వాదించి యంతర్ధాన

మా యెను. కొంతనేవటికి శ్రీమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమై వరాహా
 ధ్వజము నొసంగి యీ ధ్వజసహాయమున విరోధిరాజుల
 జయించి పేరుగాంచఁగలవని యాశీర్వదించి యదృశ్యమయ్యెను.
 విజయసింహ బిరుదాంకుఁడగు విష్ణువరనుఁడు గృహముచేరి
 భ్రాహ్మణోత్తమునకును దన తల్లికిని దానొందినవరములను
 వెలిపెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు మిగుల సంతోషించి విజయ
 సింహునకు దిగ్విజయయాత్ర గావింప నొక శుభమువలూ
 ర్తము నిశ్చయించెను. తల్లి బాలునకు వీరవేషము వేసి యాశీ
 ర్వదించి వంపెను.

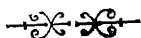
విజయ సింహుఁడు దైవబలముతో జైత్రయాత్రకు
 బయలుదేరు చున్నాఁడని విని రాష్ట్రకూటులయెడలను బల్లవుల
 యెడలను ద్వేషభావము గల పౌరు లనేకులు జయసింహునకు
 ధన సహాయము గావించిరి. తన తండ్రినాటి భటులలోఁ
 బలువురు తమకుఁ దామ వచ్చి జయసింహుని గలిసికొనిరి.
 ఆపరిమిత బలముతో బయలు దేరిన విజయసింహుని ధాటికి
 రాజు లెవ్వరు నాఁగఁజాలక పోయిరి. ఆకాలమునఁ బ్రసి
 ద్ధులుగా నున్న కదంబరాజులు, గాంగరాజులు కొంతవఱ
 కెదిరించి పరాజయశరణ్యులై యంకితులైరి. రాష్ట్రకూటులలో
 గృహ్యుడను రాజాకాలమునఁ బ్రసిద్ధుడుగా నుండి విస్తార
 విశాలమైన దేశమును బాలించు చుండెను. అతని కుమారుఁడు
 శంధీవర్మ. తండ్రిని మించి తనరాజ్యమున విరోధియను వాఁడు

లేకుండఁ జేసి శత్రుజనభీకరుండై రాజ్యము నేలు సమయమున విజయసింహుఁ డాతనిపైకి దండయాత్రకు వెడలెను. ఉభయ సైన్యములకుఁ జిరకాలము భయంకర సంగ్రామము జరిగెను. దురదృష్ట వంతుడగు ఇంద్రవర్మబలము సన్నగిల్లెను. చేయునది లేక యవజయము నిశ్చయమని తెలిసికొని విజయసింహుని శరణు వేడఁగా శరణాగతత్రాణ బిరుడాంకుండగు నారాజన్యుడు అవరాధముగాఁ గొంతధన మాతని నుండి కైకొని సామంతుఁడుగ నేర్పాటు చేసెను. వల్లవులపై సహజ ద్వేషభావముగల యీ రాజతిలకుఁడు చిక్కినవల్లవరాజును జిక్కినటుల బంధించి తండ్రినాఁటి వగను వడ్డితోఁ గూడఁ దీర్చికొని దక్షిణావధమున నింతటి రాజు లేడను ప్రతిష్ఠ వహించెను.

విజయసింహుఁడు విజయయాత్ర ముగించి యగ్రహమునకుఁజేరి తన విజయకథలు తండ్రితో నమానుడగు విష్ణవర్ధన భట్టారకునకుఁ దల్లికి నివేదించెను. తరువాత నొకశుభముహూర్తమున చాళుక్యసామ్రాజ్యమును వాతాపియన నగరమునందు స్థాపించి ప్రాకృశ్చిమ చాళుక్య వంశముల రెంటికిని మూలపురుషుఁ డయ్యెను. కాంచీ నగరమునందు బల్లవరాజ్య మొకటి యాకాలమునందు సుప్రసిద్ధము గానున వార్తవిని విజయసింహుఁ డపరిమిత బలసమేతుఁడై దండయాత్రకు బయలువెడలెను. వల్లవరాజీవర్తమానమువిని ప్ర

ఘటించినచోఁ బరువుదక్కుట దుస్తరమని తనకుమార్తె నాతని
 కొసంగి పరిణయముగావించి రాజ్యములోఁ గొంతభాగము నరణ
 ఘుగా నిచ్చెను. విజయలక్ష్మితో నర్థాంగలక్ష్మితో విజయ
 సింహుఁడు తననగరముజేరి విజయాదిత్యుఁడను కుమారుని
 గాంచెను. ఈనృపాలుఁడు శ్రీ. శ. రగిం ప్రాంతమున నుండి
 యుండునని చరిత్రములవలనఁ దెలియుచున్నది. ద్రవిడాంధ్ర
 కర్ణాటమహారాష్ట్ర) దేశములు చిరకాలము పరిపాలించి ధర్మ
 సంస్థాపనము గావించిన లోకోత్తరకీర్తిధుర్యులగు చాళుక్యు
 లో విజయసింహుఁడు ప్రథమగణ్యుఁడు. ఈయన సంపూర్ణ
 జీవితము నెఱుంగఁదగు నాధారము లింతవఱకు వలసినన్ని
 లభింపనందున విస్తరించి తెలువ వీలుకాదయ్యెను. అనహాయ
 సీత్యుండుండి స్వశక్తిచే లోకోత్తర ఖ్యాతినొందిన విజయ
 సింహుని కార్యదీక్ష కార్యశూరులగు నాంధ్రసోదరులకు
 సార్థదర్శక మగుఁగాక!

రుద్రదేవ చక్రవర్తి.

ఆంధ్రరాజ్యులలో గాకతీయులు మిగుల సువ్రసిద్ధులు. “కాకతి” యను పదము దేవికి బర్యాయనామము. ఈవంశీయులు పూర్వము కాకతి దేవతకు భక్తులై యుంటుండే వీరలను నాటనుండి కాకతీయులని వ్యవహరించు చున్నారు. “కాకతి” జైన దేవతయనియు నీవంశీయులలో బూర్వుల జైనులుగనుండి యా దేవతను బూజించుచు నుండుటచే గాకతీయులుగ వ్యవహరింపబడిరని తెలియుచున్నది. కాకతీయులలో బూర్వుడు మహామండలేశ్వర బేతరాజు.

త్రిభువన మల్ల విక్రమాదిత్యుడను చాళుక్యరాజునకు జాంధ్రకర్ణాట దేశంబుల బాణించుచు బలుపురను బ్రతినిధులుగ ముఖ్యనగరములయం దుంచి వారలచే రాజ్యము నేలించు సుంకముల బడయుచు యాజమాన్యము దనయం దుంచుకొనెను. ఆకాలమున రాజప్రతినిధులుగ నున్నవారిలో గాకతీయవంశీయులుగూడ జేరియుండిరి. కాకతీయుల మొట్టమొదట చాళుక్యులయొద్ద సామంతరాజులుగ రాజప్రతినిధులుగనుండి పరాక్రమముచే బలుకువాసిచే బలము నభివృద్ధి గావించుకొని, లోకువగనున్న సామంతుల గొల్లగొని, రాజవిప్లవములలో విజృంభించి సమీప దేశము నాక్రమించు

నైనికులనందఱ సమావేశపరచి రొక్కమునంతయు వ్యయము గావించి ప్రజాద్రోహముగావించుచు జనకంటకులై వర్తించు పూర్వసామంత రాజులనందఱ బంధించి సన్మార్గావలంబనులగు నూతనులను సామంతులుగను రాజప్రతినిధులుగను నియోగించి అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్యమును స్థాపించెను. దేశమంతయు సశాంతిమంతమైయున్న సమయములో జాతీయతా వర్ధనమునకై యాంధ్ర సామ్రాజ్యము నెలకొల్పి, యాటిపోయిన చాళుక్యవరాక్రమవహ్నిని రగులఁజేసి మాతృ సేవగావించిన ప్రోలరాజన్యుని జీవితము మన కసమగ్రముగ లభించియున్నది. ప్రోలరాజు నెలకొల్పిన సామ్రాజ్యము నేటికి విస్మృతికివచ్చినను నాటి శుభచిహ్నము లింతవఱకు అనుమకొండ ప్రాంతమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. జీర్ణచిహ్నములతో నాటిదుర్గములు, దేవళములు, ధర్మశాసనములు, గాచబాటలు, సరోవరములు, సింహద్వారములు గానవచ్చుచు నేటికిఁ గూడఁ బ్రాచీనాంధ్ర దేశ చరిత్రకారులకుఁ జరిత్రభిక్ష పెట్టుచున్నది.

ప్రోలరాజు కాలమున వర్ధమాన పురము, పాలవాస, ధర్మపురి, మంత్రకూటము, దేవగిరి, కళ్యాణ పురము లోనగు చోటుల బలవంతులగు చాళుక్య రాజ ప్రతినిధులు రాజ్యము చేయుచుండిరి. ఎవరికి వారు స్వతంత్రులై సంఘైక మత్యమునఁ గల మేలులు మఱచి వర్తింపఁ దొడంగిరి. ఆంధ్ర

దేశము భిన్న భిన్నముగ నుండెను. ఆంధ్రదేశమునకుఁ బ్రత్యేక రాజ్యము లేకున్న లాభము లేదని ప్రోల భూపాలుఁడు అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్యమును స్థాపించినది మొదలు తక్కు దుర్గాధీశ్వరులకుఁ బ్రోలరాజునకు వైరము పెచ్చరిల్లసాగెను. ప్రోలరాజు తనయావజ్జీవితము సంగ్రామరంగ ముననే గడపెను. దేశమంతయు నొక్కటి, యాతఁడొక్కఁడు నొక్కటి యగుటచే నడతెగక బలమువృద్ధిజేసి ప్రతిఘటించిన రాజన్యుల నందఱను సామంతలుగఁ జేసికొనువఱకుఁ జాల కాలము వట్టెను. మనము పరింపఁబోవునది రుద్రదేవుని చరిత్ర మైనను అతని పవిత్రజీవితమున కాధారభూతుఁడగు ప్రోలరాజు జీవితముగూడఁ బరించుట యావశ్యకము కాకపోదు.

ప్రోలరాజు ఆంధ్రదేశ రక్షమనదగు అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్య రాజధానిని నెలకొల్పి చిరకాలమునకు దేశమున శాంతి స్థాపించెను. మరలఁ జాళుక్యరాజులలో నొకఁడు సంతబలమును సంపాదించికొని ప్రోలరాజును లోఁబరఁగకొనినఁగాని తనపూర్వ రాజ్యమంతయు హస్తగతము గాదని తలంచి విశ్వనాథ దేవుఁడను వీరవర్షుని సేనానాయకుని గావించి యుచిత పరివారముతోఁ గుదురుకొన నున్న యాంధ్ర సామ్రాజ్యము కూలద్రోయింపఁ బంపెను. ప్రోలరాజు మొక్కవోని పరాక్రమముతో సేనానాయకుని సైన్యమును జెండాడి మూలచ్ఛేదనము గావింపకున్నచో శత్రువృక్షము మఱలఁ జిగి

రించునని కళ్యాణపురమును ముట్టడించి రాజవంశమును జెండి వైచి విరోధియచువానిని లేకుండఁ జేసి, ఖడ్గముదాల్చి తానొనర్చిన కూరకృత్యములు, హత్యలు స్మరించి సావపరిహారార్థమై గంగాతీరమున దేవళములు, కోనేరులుగట్టించి జీవితశేషము పారమార్థిక చింతనముతోఁ గడప నిశ్చయించెను.

ప్రౌలరాజు అనుమకొండరాజ్యము పాలించుతఱి కొక చిత్రకథ జరిగెను. దూరవాసులగు పౌరులు కొండలు రాజధానికి బండ్లతో వచ్చుచుండ అనుమకొండ రెండు క్రోసుల దూరములో నుండ నొకబండికాలు నేలలో దిగఁబడెను. మిగిలిన బండివాండ్రందఱు నాశకటచక్రమును బైకిలాగ నెంచు కృతార్థులు క్షాంతైరి. ఆ శకటములకు సంబంధించిన జనులందఱు గ్రామములోనికేగి అనుమకొండ వాసుల క్షయపనతెలిపి జనసమూహమును సహాయముగొని బండ్లఁగిన చోటుఁజేరి నేలలో నిరికికొనిన శకటచక్రము బలమంతయు నువయోగింది లాగ సాగిరి. కొంతనేవటికి భూగర్భమునుండి శకటచక్రము బయట పడెను. దానికమ్మి యంతయు సువర్ణమయ మయ్యెను. కాలు దిగఁబడినచోట సువర్ణచ్చాయ వెల్లివిరియు చుండెను.

పౌరు లావంత వేగమునఁబోయి ప్రౌలరాజున కెఱిగించిరి. ఆతఁడు పరివారముతో బయలు వెడలి యావ్రదేశము నందర్పింప నటనొక సువర్ణలింగము జ్యోతిర్మయమైనది కానవచ్చెను. రాజన్యుఁడు వెంటనే దానిని ద్రవ్వించి యాశకటముపై

సెక్కించి రాజధానిలో, బ్రతిష్ఠింపనెంచెనుగాని యెంతప్రయత్నించినను ఎక్కువ లాశకటమును లాగఁజాలవయ్యెను. చెంతనున్న బండ్ల విప్పించి కాండ్లుకట్టి తోలినను యెద్దులు మోరబిగించి ముందడుగు వేసి పోవ నెంతప్రయత్నించినను బండ్లికదలకపోయెను. అది దైవమహత్వముగ భావించి దైవస్వరూపులు, మహానుభావులు, సర్వజ్ఞశిరోమణులు, కాశేశ్వర నివాసులు నగు రామారణ్యశ్రీపాదులను, త్రికూట నివాసులు, హిడింబాశ్రమ నివాసులు నగు త్రిదండమహామునుల రావించి వారి కీవిషయము ప్రోలరాజు విన్నవించెను. వారలు పూర్వోత్తర కథనంతయు నాలకించి యాసువర్ణలింగమునకు నత్యంత భయభక్తులతో నభిషేకము చేయించి విభూతి శ్రీచందనములంది వేదోక్తముగ సహస్రనామపూజ గావించి బిల్వపత్రములఁ బైనిగప్పి మహానైవేద్యమును సమర్పించి 'హరహారా!' యని యెద్దులనుదోలుమనిరి. శకటము తేలికగా నడువసాగెను. ప్రజ లామహాత్ముల శక్తికి విస్మయమునొందిరి.

రాజ్యాంగరహస్యవేత్తయు, పరబ్రహ్మస్వరూపుఁడై విజ్ఞానరాశియగు రామారణ్యశ్రీపాదులు ప్రోలరాజుతండ్రికి 'ఇది సామాన్య సువర్ణలింగముకాదు. స్పర్శవేదిలింగము. దీనితోఁగినచో నినుము బంగారమగును. నూతనముగ నాలయము పురము గట్టించి యందు దీనిని బ్రతిష్ఠింపవలయునని యాజ్ఞాతీయ సమ్మతించెను. రామారణ్యశ్రీపాదులు. శ్రీవిద్యాధుఁ

చక్రమునుబట్టి కోటను రేఖలువ్రాసి యగడ్డలు త్రవ్వించి అనుమకొండవై పొక ద్వారమేర్పరచి చెంత నొకదివ్యాయమున నాలింగమును బ్రతిపచేయించెను. నూతనమఃగ నిర్మించిన పురమునకు నేకశిలానగరమని పేరుబెట్టి శ్రీపాదులు నిజనివాసమున కరిగిరి. స్పర్శవేదిలింగమునకు సోకించినమాత్రమున దినమునకొక పుట్టియినుము అంతియ బంగారమగుచుండెను. రాజన్యుఁడు దానిని ధర్మాము వినియోగము చేయుచుండెను.

వీరకాలమునకుఁ బ్రోలరాజున కొకపుత్తుఁడుజనించెను. విధివిహితంబుగా నా బాలునకు నామకరణాది శుభకార్యంబులు నెరవేర్చి మహోత్సవాగతులగు విద్వాంసులముందు రాజన్యుఁడు కుమాగుని జన్మకాలనక్షత్రాదికముల విన్నవించి బాలకుని భవిష్యజ్ఞవితము నిర్ణయింపఁ బ్రార్థించెను. బ్రాహ్మణోత్తములు తమలోఁ దాము సంశయించుచు రాజతో మాతాడ వెఱచిరి. చకితుఁడై రాజన్యుఁడు విద్వాంసుల సందర్శించి యంజలి మోడ్చి “కానక గన్న యీకందువునకు బాలారిష్టములు లేవుగదా! ఈశ్వరవరప్రసాదమున సంతానవృక్షమునుండి లభించిన యీ ఫలము మాచేతనుండి తొలంపోవ భగవత్సంకల్పముకాదుగదా! ఆజ్ఞయిం”డని సదైవ్యముగఁ బ్రశ్నించెను. విద్వాంసులు దూరమాలోచించి,

కం॥ తనయెఱిగిన యర్థంబొరుఁ

డనఘా ! యిది యెట్లు సెప్పమని • యడిగినఁ

ప్పనివాడును సత్యము జె

ప్పనివాడును ఘోరనరక • పంకమఃనఃబడుః.

అను నీతివచనమును దలంచుకొని సత్యము చెప్పక దాచఁగూడదని రాజన్యనితో “అర్యా! ఈ కొమారునివలన మీకు మరణము గలుగును. కొమారుడు చిరాయశోభితుడనుట కెట్టిసందియము లేదు” అని విన్నవింపిరి. రాజు బ్రాహ్మణుల సగౌరవముగఁ బంపివైచి ప్రోలరాజు తనధర్మపత్ని కీరహస్య మేకాంతమున నెఱింగించెను. ఆయమయు నొకవైపు పుత్త్రీప్రేమము మఱియొకవైపు భర్తృభక్తి హృదయమును ద్రూతలూపఁ జాలసేపు నిశ్చేష్టురాలై కర్తవ్యభారము భర్తపై నుంచెను. ప్రోలరాజు కానకగిరిన నెత్తురు కందును విడువఁజాలక ఆశ్చలమరణమున కీయ్యకొనఁజాలక పత్నియను మఱిచోప్పన నాబాలకుని నర్థరాత్రమున రహస్యముగఁ గొని పోయి స్వయంభూస్వామి మండపమున బొత్తులుపఱచి యందుఁ బరుండఁబెట్టి పుత్రమోహవిషణ్ణయగు పత్నిచే బిడ్డనికఁ బాలిప్పించి పుత్త్రీబంధము ద్రెంపుకొనఁజాలక యెటులో బయటఁ జడెను.

మఱుసటిదినమున ఆలయ పరిచారకులు చూచుసరికిఁ గేవు కేవుమని యెద్దు నీనెత్తురుకందువు కాన్పించెను. వారలు వెంటనే యీరహస్యము నంతయు నర్చకులకు నివేదించిరి. వారాశిశువును గాంచి దివ్యాకారశోభితుండగు నీబాలకుఁడు

చక్రవర్తులయింట జనింపడగినవాడు. ఇట్టి దుర్గతికి లోనుగా వలసినయవస్థ యేమికలిగెనో యని వానిని గొనిపోయి యింట నుంచి యారహస్యమును బ్రోలరాజులకు నివేదించిరి. రాజు బాలుడు తనకుమారుడై యని యెఱింగియు నెఱుంగని యటుల నటించి ప్రేమముఁ జంపుకొని యర్చకునితో ఎవడైన నేమి! పసిబిడ్డఁడు. రక్షింపఁదగినవాడు యుక్తవయస్సు వచ్చు వఱకుఁ గాపాడి విద్యాబుద్ధులు నేర్పి వానిని సంస్థానమున కప్ప గింతురేసి స్వతంత్రముగ జీవింపఁగలవాడగును. వీనిచే మీకుఁ బుణ్యము పురుషార్థము కలుగును. బాలకుని పోషణమున కగు వ్యయమును సంస్థానమే భరింపఁగల" దని చెప్పి బాలకుని సంరక్షణమునకై కొందరు విశ్వాసయోగ్యులగు భటుల నియోగించెను. అర్చకులలోఁ బెద్దయగు రుద్రజియ్యయనునాకఁ డా బాలుని పోషణభారము దన తలపై నుంచుకొని యుక్తవయస్సు వచ్చినపిదప విధ్యుక్తముగ నువనయనము గావించి బ్రాహ్మణ ధర్మానుసారముగ వేదశాస్త్రాదికము, క్షత్రియ ధర్మానుగుణముగ ధనుర్విద్యాదికము నేర్పి జాగరూకత నాబాలుని గాపాడసాగెను. అర్చకుఁ డాబాలునకు రుద్రదేవుడని నామకరణము గావించెను. ఈతఁడే మన కథానాయకుఁడు. పవిత్రశ్రమమున జనించినవాడును ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు ఆంధ్రదేశమునకుఁ బ్రత్యేకవ్యక్తిత్వము నమకూర్పఁదగిన మహానుభావుడగుటచే గాఁబోలు నీబాలకుఁడు స్వల్పపరిశ్రమచేతనే సర్వశాస్త్రపరిజ్ఞా

నము శత్రువిద్యానైపుణ్యము గడించి సాటివారిలో సర్వవిధముల నెన్నిక కేక్కి యావరాజ్యవట్టాభిసేకమునకుఁ దగు ప్రాయము గలవాఁడయ్యెను.

ప్రోలరాజు షట్కాలశివపూజానిరతుఁడు. స్వయం భూస్వామి యాలయమున కాతఁ డొంటరిగా వచ్చి పూజాది కములు గావించిపోవు నాచారముగలదు. కొంతకాలమునకు స్వయం భూస్వామి యనుగ్రహమున వేటొకకుమారుఁడు కలిగెను. వానికి మహాదేవరాయలని నామకరణము గావించి వాత్సల్యముతోఁ బెంచుచుండెను. ఒకనాఁడు ప్రోలరాజు ప్రయాణము కానిశ్చయించి వేకువజామున లేచి పరివారముతో బయలుదేరి ద్వారమున ననుయాయులనుంచి తా నొక్కరుఁడ యీశ్వరసాన్నిధ్యమున కేగి పూజాదికములను శ్రీహృద్ధ కులతో నొనరింపఁదొడఁగెను. రాచనగరులో నుడియకాల మంగళగీతలు వినరాసాగెను. ప్రోలరాజు పూజాదికములు ముగించి శివనిర్మాల్యము గొనివచ్చుచుండ మండపమున నిదురించుచున్న యొక దివ్యమంగళవృక్షి గోచరించెను. ప్రోలరా జటఁ గూర్చుండి యావృక్షిదివ్యాకారమును సూపరేఖావిలాసములు గాంచి యాశ్చర్యపడుచుఁ దనలోఁ దానుచింతించుచుఁ దలయూపుచు నిశ్చేష్టుడై చాలసేపుగడపెను. తుదకుఁ బ్రయాణ మనివార్యమగుటచే లేచి యావృక్షిని నొక్కమాఱు కౌగిలించుకొనినఁ గాని పోవజాలనని నిశ్చ

యించి తరంగములవంటి బాహువులు నాగించి నిదురలో మైమ
 అచియున్న యావ్యక్తిని గాఁగిలింపఁ బోయెను. వెంటనే గాఢ
 నిద్రలోనున్న యావ్యక్తి యులికిపడిలేచి విద్యుద్వేగమునఁ
 ప్రోలరాజును కోశనిర్ముక్తమగు పదనుకత్తితో వక్షమునుండి
 యావలకు దూరునటుల బొడిచెను. వెంటనే వృద్ధుడగు
 ప్రోలరాజు మొదలునరికిన కదలీతరువువలెఁ బడిపోయెను.
 గంటవలె వెలుఁగుచున్న దీపపు వెలుగున నావ్యక్తి తనకత్తి
 కెఱయైన పురుషుని బోల్చికొని ప్రోలరాజుని గుర్తించి గుండెల
 బాదుకొనుచు “అన్యాయముగా రాజన్యుని జంపితిని. రా
 ద్రోహము గావించిన నాకింక నధోలోకమే శరణ్యము. ఎం
 యనాలోచితమునకుఁ బాల్పడితిని! నిద్రావస్థలోఁ జోరుడ
 చేయిమిగిలితిని. ఈ పాపకార్యము రాజనగరమున నివేదిం
 దోషమునకుఁ దగినశిక్షనొందుదుఁగాక” యని యావ్యక్తిబయల్
 వెడలెను. ఈసమ్మర్దము నాలకించి ద్వారమున నిలిచియున్న
 పరివారమంతయు మహామండలేశ్వరుని సమీపించి యీ వి
 శీతావస్థగాంచి నివ్వెరపోయిరి. ప్రోలరాజు కొంతనేపటికి
 దెలివినొంది యూర్ధ్వశ్వాసములచే మరణవేదన మొందుచుం
 రాజకీయోద్యోగులు రాణివాసపు వారుగూడ సీకథవిని సంభ
 మముతో వచ్చి పలుదెఱుంగుల వాపోవుచు ఖడ్గప్రహారప
 గావించిన నూత్నవ్యక్తిని జంపవలయు ననియుఁ గత్తికొక ఖం
 ముగఁ జేయవలయు ననియుఁ బలుకఁ దొడఁగిరి. నోటమా

షెడలుటయే కష్టముగానున్న యా మరణావస్థలో తెఱవజేసి
 ణాని తీవ్ర)వాదులగు నారాజభక్తుల నందఱవారించి “మిత్రు
 లారా! శాంతివహింపుడు. హంతకుఁడు స్వామిద్రోహీకాఁడు.
 నాకుమారుఁడె. అతఁడు రుద్రదేవుఁడు. భవిష్యదాంధ్రసామ్రా
 జ్యచక్రవర్తి. ఇతని జననకాలముననే జ్యోతిష్కులు జాతక
 ములవ్రాసి పితృమారకుఁడగునని సెలవిచ్చిరి. వివత్తునుండి
 బయటపడనెంచి వీని నాలయమున రహస్యముగఁజేర్చి యర్చ
 కుల యాధీనమునం దుంచితని. నేటితో నాకాయువు పరిపక్వ
 మైనది. ఇప్పటికి నాకు డెబ్బదిరెండు వత్సరములు వచ్చినవి.
 భోగములపై విరక్తికలిగినది. మనుష్యార్వకముగ నీబాలుఁ
 డాంధ్ర సామ్రాజ్యమునకు భారవాహకుఁ డగుటకు నేను
 సమ్మతించు చున్నాఁడను. మీరందఱు నాపైఁజూపిన గౌరవ
 మీ బాలకునిపైఁ జూపుట కర్తవ్య”మని ప్రోలరాజు వల్కి
 సబ్బుఁడై చూడసాగెను.

ప్రజలందఱు భయవిస్మయములచేఁ దరంగితులై చిత
 వ్రతిమలవలె నిలుచుండి యాదృశ్యమును దిలకించుచుండిరి
 అనుకొనిన దొకటి అయినదొకటి. రుద్రదేవుఁడాప్రోలరాజువాక
 ములువినినదాది “రాజుద్రోహీనేకాక పితృద్రోహినిగూడనై తినా
 ఈ పాపమున కీక శిక్ష లేదు. నాయంతపాపి భూలోకమున లేఁ
 డని తండ్రిపై వ్రాలి విలపించెను. ప్రోలరాజు తనయుని గాఢ
 ముగఁ కౌగిలించుకొని “కుమారా! విచారింపకుము. దె వవిడి

నెరవేరినది. ఖడ్గము నూడబెరికుము. బాధతోఁ బ్రాణముల
భరించుట చాలకష్టముగ నున్నది. సహగమనమునకు మీత
సిద్ధురాలయ్యెనేని వలయు ననకాశములఁ గల్పింపుము.
సోదరుడగు మహాదేవరాయలభారము నీతలపై ననే గలదు. న
పద్మాక్షి దేవి ప్రసాదించిన దివ్యాయుధములు. మన పూర్వు
యాయుధములదాల్చి విక్రమైకజీవనలై యుభయలోకవ
లలోఁ బేరుగాంచిరి. పరిజనులారా! ఖేరులారా! మీయంద
యొద్ద సెలవునొందుచున్నాడనని ప్రోలరాజు వంచాక్షరీ జవన
చేయుమఁ గనులుమూసికొనెను. రుద్రదేవుఁ డవనతముఖు
పితృదత్తములగు నాయుధము లందుకొని తండ్రియురము
గాటముగ నాటుకొసిన ఖడ్గము నూడబెరికెను. చిమ్మనగ్రోవిట
గొట్టినటుల రక్తధారలు రుద్రదేవుని మెయినిండఁ బడెన
ముఖ్యులగు నమాత్యు లాయదనున రుద్రదేవుని నటను
తోలంగించి ప్రోలరాజు కళేబరమున కర్హమగు సంస్కా
ములఁ గావించిరి. రాజపత్నియుఁ గుమారుని కౌగిలించుకొ
యానంద బాష్పములతో నాతని మేను దడిపి భర్తృచిత్తి
వ్రాలి వీరస్వర్గరాజ్యమును జూరఁగొని జ్వాలాగర్భమున న
స్థిత యయ్యెను.

జితశుభము హుర్తమున రుద్రదేవచక్రివర్తి యాం
సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. దేశము మిక్కి
సంకులస్థితిలో నుండెను. తన సహోదరుడగు మహాదేవరా

ష్టహత్యాకర్తయగు నన్నతోఁ గలిసిమెలసియుండఁడయ్యెను. పోలరాజకాలములో నామంతులుగనుండి వన్నులు చెల్లించుచు విధేయులై యున్నవారిలోఁ బలువురు తిరుగఁబడి స్వతంత్రి. పతాకముల నూపి యశాంతి సమీరము సతిశయింపఁ జేయుచుండిరి. హృదయశల్యమువలెఁ బితృహత్యా విచారము మనస్సును దీవ్రోవేదనలపాలు గావించుచుండెను. ముందుఁ బితృహత్యాఘమునుండి విముక్తుఁడైనఁ గాని తనజీవితము పవిత్రము గాదనియు, దా నపవిత్రుఁడై యున్నంతవఱకుఁ బ్రజావిశ్వాస దూరుఁడు కావలసి వచ్చుననియు, నిశ్చయించి రుద్రోదేవుఁడు రాజధానియగు అనుమకొండలో గొప్ప శివాలయముగట్టించి సహస్రస్తంభమండపము దీర్పించి గొప్ప దీర్ఘికను ద్రోవ్వించెను. బరంగల్లులోఁ బెక్కుశివాలయములఁ బ్రతిష్ఠించెను. పూలచేఁ బూజాపురస్కారముల నందికొనుసిద్ధేశ్వరునకుఁ క్షీదేవికి నిత్యనైవేద్య దీపారాధనాదులకుఁ గ్రోత్తన, నొసంగి బొక్కనములోని ధనముతో రాజధాని కాఱుకోసుల దూరములోనున్న అయ్యనవోలులోని విశాలప్రదేశమున మైలారుదేవున కొకగొప్ప యాలయమును గట్టించి బరంగల్లుకోటలోఁగల ద్వారములవంటి విచిత్రశిల్పాభిరామములగు ద్వారముల నాలుగువైపులఁబ్రతిష్ఠించి అనుమకొండకు బరుగుదూరములో నున్న వడ్డపల్లిలో గొప్ప తటాకమును ద్రోవ్వించి చెంత సిద్ధివిఘ్నేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి యచట విశాల

మగు నాలయము మండపముగట్టించెను, ఇంతియగాక మొ
 చ్చయనుచోట నేకవీరాదేవి యను శక్తిని బ్రతిష్ఠించి గ
 దేవళము గట్టించి వస్తువాహనములు సమర్పించి మరల
 ధానిచేరి తనపేరఁ, దనతండ్రిపేరఁ బెక్కుగ్రామములు గట్ట
 యాగ్రామములు వేదవేదాంగ ప్రవీణులగు బ్రాహ్మణోత్త
 లకు ధారవోసి యంతతోఁ దృప్తినొందక దిగ్విజయపరుఁడైః
 ధిరాజుల వశంవదులఁ గావించుచు శ్రీశైలప్రాంతము
 హస్తగతము గావించుకొని యటఁ బత్నీయుక్తుఁడై రత్నః
 వణములు మడిమాన్యములు సమర్పించి పాండ్యాధీశ్వరుల
 దండయాత్రకు వెడలి కాంచీనగరము శ్రీరంగములోనగుఁ
 డక్షేత్రములు దగ్గించి పాండ్యుల సామంత రాజులను గాః
 నేతుబంధన రామేశ్వరునియొద్ద కేఁగితులారా భారములు పెక్కు
 తూఁగి ధనుష్కోటిలో న్నానాదికములఁ గావించి జయ
 ములనెలకొల్పి రుద్రదేవచక్రవర్తి జయలక్ష్మీ ద్వితీయ
 రాజధానికఁ జేరెను. మఱియొకమాటు వారణాసీప్రాం
 లకు దండయాత్రకు వెడలి గంగాన్నానములు గావించి
 శోపచారములతో విశ్వేశ్వరునకుఁ బూజాదికములు గా
 యనంతరము గయకేఁగి పితృదేవతలకుఁ బిండప్రదానవ
 సభక్తికముగ నిర్వహించి యిప్పటికిఁ బాపవిముక్తుఁడ నై
 రుద్రదేవచక్రవర్తి రాజధానినగర మగు ననుమకొం
 జేరెను.

మహాదేవరాయలు విజయయాత్రలకుఁ బుణ్యక్షేత్రా
 మలకు రుద్రదేవు డేఁగినపుడెల్ల రాజ్యవ్యవహారములు నిర్వ
 హించుచు రాజద్రోహులతోఁ గలిసి రుద్రదేవునిఁ గడముట్టించు
 నుసాయము లారయుచు సమయమునకై నిరీక్షించియుండెను.
 ఇది గ్రహించి రుద్రదేవుని విరోధులగు సామంతరాజులు
 అంధ్రసామ్రాజ్యమును హరింపనెంచి మహాదేవరాయలతో
 రాయబారములు జరిపి విప్లవోద్యమమునఁ బాల్గొన వాగ్దాన
 ము గావించిరి. రుద్రదేవుఁ డిదియంతయు గ్రహించి తనతండ్రి
 యవసానకాలమునఁ గావించిన హితోపదేశము జ్ఞాపక
 ముంచుకొని సోదరుని క్షునించెను. ప్రతిపక్షులుమాత్రము
 మహాదేవరాయలు తమవక్షమువాడుగ విశ్వసించి యుంటచే
 నియతకాలమున అనుచుకొండ రాజ్యమును ముట్టడింప బయలు
 దేరివచ్చిరి. ఈవివరీత వరిసితలులన్నియు రుద్రదేవుఁడు న
 ముగా గ్రహించి విరోధులతో సోదరుఁడు కలియకుండు
 వలయుఁ గట్టుదిట్టములు తోలుతఁగావించి ప్రత్యర్థుల మఱ
 పెట్టుటకు సైనికబలమును మిఠుల వృద్ధిచేసి విరోధు లరుదెం
 మార్గములఁ దెలిసికొని తోలివలనరికట్టి వధింపఁ గొంతఱ
 మును బంపెను. మహాదేవరాయల యొద్దనుండి తమకు స
 యగు నుత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడువకున్నను, దురాగతుల
 ప్రత్యర్థిరాజులు అనుచుకొండరాజ్యము హరింప నకాలమున!
 వచ్చి రుద్రదేవుని ధాటి కాఁగఁజాలక ప్రాణమానముల
 గోల్పోయిరి.

అకాలమున రుద్రదేవుని నెదిరించిన రాజులలో, బలువురు ప్రసిద్ధులు గలరుగాని వారి ప్రత్యేక చరిత్రములు సమగ్రముగాఁ దెలియ వచ్చుటలేదు. దొమ్మరాజు బలవంతులలో నగ్రగణ్యుఁడు. ఈతఁడు అనుమకొండరాజ్యమును హరింప వలయునని సమధికబల సమేతఁడయివచ్చి కోటముట్టడించెను. ఈముట్టడి కొన్నిమాసములు జరిగెను. కాకతీయ సైన్యములు దొమ్మరాజు సైన్యములఁ జించిచెండాడెను. విజయముపై నాసమాని బ్రతుకుజీవుఁడాయని దొమ్మరాజు గుఱ్ఱమునెక్కి పారిపోవుచుండగా రుద్రదేవుఁడు వెంబడించి బాణములఁ బ్రయోగించి యాతనికాయము గాయము గావించెను. దొమ్మరాజు తన యశ్వారోహణనైపుణ్యము ప్రాణరక్షణముకొఱ కువయోగించి యెందో దాగెను. రుద్రదేవుఁడీ యదనుగ్రహించి పరివారసహితముగా దొమ్మరాజు రాజ్యమునందుఁ బ్రవేశించి కోటఁ బగులఁగొట్టి రాజధానిఁ గొల్లగొని విజయస్తంభమును ప్రాతించి తనప్రతినిధి నారాజ్యమునందుంచి వెనుకకు మరలెను. రుద్రదేవుఁడు దొమ్మరాజుతోఁ బోరుచున్న సమయము తమ కనుకూలకాలముగా గ్రహించి మేడరాజు, మేళగిదేవుఁడు అనుమకొండపైకి దాడివెడలిరి. అనుమకొండయందున్న మూలబల మావీరయుగముతోఁ బోరాడునరకి రుద్రదేవుఁడు రాజధానిజేరి పూహములఁ బన్ని సోధిబలములను బంచబంగళము గావించెను. మేడరాజు,

కందకములను బూడ్చింపి రాజధానినంతయుఁ దగులుబెట్టింపి యుపవనముల రూపునూపి నగరమును శాడుచేసెను. తల దాచుకొనుటకుఁ దావులేక భీమరాజు అంతఃపురకాంతలతోఁ దోబుట్టువులతో రక్తసంబంధులతో నెందోపాటిపోయి రుద్ర దేవుని పేరు వినఁబడినంతవఱకుఁ దలయెత్తఁ డయ్యెను. అంతలో కందకారు వర్ధమానపుర రాజ్యములు రుద్రదేవుని హస్తగతములయ్యెను.

చోడోదయుఁడను నొకరాజు విస్తారసైనికబలముతో స్వతంత్రుఁడై తిరుగఁబడఁగా రుద్రదేవుఁ డాతనినగరమును ముట్టడించెను. అనుమకొండ సైనికులు చోడోదయుని నగరమును ధ్వంసము గావించిరి. రుద్రదేవుఁడు బాణములఁ బ్రయోగించి చోడోదయుని దేహమంతయు గాయములతో నిండు నట్లు చేసెను. ఆయువుపట్లలో బాణములు గ్రుచ్చుకొనుటచేఁ జోడోదయుఁ డొడలెఱుంగక రాజమందిరము విడిచి కానల పెంటఁబడి ప్రాణములు విడిచెను. సమర్థులగు రాజులందఱు రుద్రదేవునకు సామంతులైరి. మహాదేవరాయలు రుద్రదేవుని యసాధారణ పరాక్రమమునకు ముగ్ధుఁడై ద్వేషము మాని కార్యలోచనములం దన్నతో సర్వవిధముల నేకీభవించు చుండెను.

రుద్రదేవుఁడు పరాక్రమాతిశయముచే ఆంధ్రదేశమంత యు నాక్రమించుకొనెను. అంతియగాక కర్ణాటదేశము నందలి

భాగములను ద్రవిడదేశములోఁ గొంతభాగమును సరిహద్దులం దున్న మహారాష్ట్ర దేశమును సాధించెను. రుద్రదేవుని రాజ్యమునకు హద్దులు తూర్పుదిక్కున సముద్రమనియు, దక్షిణదిక్కున శ్రీశైలమనియు, బడమటిదిక్కునఁ జాళుక్యరాజధానియగు కల్యాణ పురమనియు, ఉత్తరపుదిక్కున మాల్యవంతమనియుఁ జెప్పఁబడెను. ఇంత విశాలరాజ్యమును బరాక్రమముచే నాడించి శాశ్వతస్థాయిగాఁ గాకతీయ సామ్రాజ్యమనుపేర నిలఁచియుండుటకుఁ బాటువడిన రుద్రదేవుని పవిత్రసంకల్పము సర్వజనసంభావనీయ మనుటలో సంశయము లేదు. ఈ వీరాధివీరుని పరిపాలనముతోఁ బట్టు దప్పిన చాళుక్య చోడ రాజ్యము దాదాపుగ నంతరించెను.

రుద్రదేవుఁడు అలితకళలను మిగులఁ బ్రేమించి పోషించెను. అనుమకొండలో నవూర్వ శిల్పరమణీయమగు నొక దేవాలయము గట్టించి ముందు వేయిస్తంభములతో గొప్ప మండపము గట్టించెను. ఇపు డామండపము చాలవఱకుఁ గూపోయినది. ఆలయముమాత్రము నేటికి దర్శనీయమై మన హారముగ నున్నది. ద్వారములందుఁ గల లతాచిత్రముల స్తంభములపైఁగల పురాణకథావిగ్రహములు జీవకళ లుక్తపదుఁచుఁ గనువిందు గూర్చుచున్నవి. నాఁడుపెట్టిన మెఱుఁగ నేటికిఁ గొంచెమేని కనుమాయక యచ్చెరువు కలిగించుచున్నది. గర్భాలయ ద్వారస్తంభములపైఁగల శిల్పములు, విప్ర

హములు ప్రత్యేకదర్శనీయములు. ఆలయాభిముఖముగ నున్న నంది చూచి యానందింపడగినది. ఇంక నాకాలమున రుద్రవిభుని త్యాగాధారమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన యపూర్వ శిల్పదేవాలయములు కలవుగాని వాని వర్ణనమిచట గావించుట ప్రకృతము కాదు. రెండవ ప్రతాపరుద్రునికాలమున యవసులు గావించిన దండయాత్రలో నీ యాలయము రూపుమాపఁబడెను. హతశేషముగు నాలయభాగము, రుద్రదేవుని విజయకథలఁ దెలుపుజాసనము, ణోనేరు నేటికిని దర్శనయోగ్యములుగ నున్నవి. రుద్రదేవుఁడు సగరముచుట్టు పెద్దమట్టికొట గట్టించి యన్నివైపులఁ గట్ట నాధారవలచి తటాకములఁ బ్రతిష్ఠించెను. నేనానాయకులుగూడఁ బెక్కుతటాకముల ద్రవ్వించి రాజ్యమంతయు సుభీక్షము గావించిరి. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమున నాకాలమున క్షేత్రములు సస్యసంపూర్ణములై మనోహరముగా నొప్పుచుండెను.

రుద్రదేవుఁడు శైవమునం దభిమాన భావము గలవాఁడు. అల్లుండియు నాకాలమున మిగుల వ్యాప్తముగానున్న శైవమతమునెడ నెట్టి విద్రోహమును గావించి యెఱుంగఁడు. తన యాస్థానమునందు వీరశైవ, శైవ, అద్యైత, విశిష్టాద్యైత వంశీతులకు సమగౌరవము లొనరించెను. వలుమారు తులా భారములఁ దూఁగి సువర్ణము విచ్చాంసులకుఁ బంచియొసంగెను. అచుమకొండ సామ్రాజ్య సగరముగా నుండుటకుఁ

దగినదిగాఁ దోచకపోవుటచేఁ దన తండ్రికాలమునుండి కట్టింపఁ బడుచున్న ఏకశిలా నగరమునకు లక్షలకొలఁది ధనము వ్యయముగావించి బురుజులు, కోటలు, కందకములు, కొత్తశములు నిర్మించెను. రుద్రదేవుని యాస్థానమునందున్న కవులలో పాలకురికి సోమనాథుఁడు, గురు మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల వారు, రామేశ్వరి భట్టారకుఁడు లొనగు ప్రముఖులు వలు వురుగలరు. రుద్రదేవుఁడు కవులతో నిష్ఠగోష్ఠులు గావించి విన్నోదించుటయేగాక తాను స్వయముగాఁ గవిత్వమును చెప్ప నేర్చి కర్ణాటసంస్కృతాంధ్రభాషలలో నసమాన పాండిత్యము నాజ్ఞించి “విద్యాభూషణుఁ” డను బిరుదము బడసెను. ఇత్యుగాక రాజకీయధర్మములు, రాజవిధులు చర్చించు నీతిసారమును నొక పద్యకావ్యమును రచించి యాంధ్రభాష నలంకరించెను. ఇపు డాగ్రంథము లభించకపోవుట సంతాపకరము. ఈయన యాస్థానమునందున్నటులఁ బైచెప్పిన గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యులవారు దండనాథుఁడుగ నుండి యాస్థానము నందు విద్యావినోదములలోఁ బాల్గొనుచు శివస్తోత్ర గ్రంథములఁ బెక్కింటిని రచించెను. రుద్రదేవుని నడిమివయస్సున నీ పండితారాధ్యులు మరణించిరి.

పాలకురికి సోమనాథుఁడు మల్లికార్జున పండితారాధ్యు వారి యసంతరము కొంతకాలమునకు రుద్రదేవుని యాస్థానమునఁ బ్రవేశించి మృధుమధురమగు దనయాంధ్రకవిత

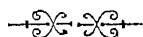
నాధారముగఁ జేసికొని వీరలైనమతము మిగుల వ్యాప్తిలో నికీఁ దెచ్చెను. మతావేశపరశుండగు నీసోమనాథుఁడు జైనుల జాధులఁ జంపించె నని స్థానికచరిత్రములందుఁ గలదు. ఇతఁ గ్రంథములు పరమతదాషణము, స్వమతస్తుతి గలవి. గోనీతనియొడ నారోపించిన దోషము లాకాలపుఁ జరిత్రము సవగ్రముగా నెఱింగిన వారికి సత్యములని తోచుటకు సంశయముండదు. రుద్రదేవునియొద్ద సేనా నాయకులుగ నున్న బేతిరెడ్డి నామిరెడ్డి, రుద్రదేవ సేనాని లోనగు వీరుల చరిత్రము సమగ్రముగఁ దెలిసికొనవలసి యున్నది. రుద్రదేవుని సోదరుఁడగు మహాదేవరాయలు మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యము పాలించినటులఁ జరిత్రములందుఁ గలదు. రుద్రదేవుఁడు జీవించుండఁగా శౌణదేశాధీశ్వరుఁడును యాదవ నరపాలకుఁడునగు జైత్రపాలుఁడు త్రిలింగ దేశము మీఁదికి దండెత్తినపుడు మహాదేవరాయ లెదిరింపఁబోయి మడిసినటులఁ జరిత్రములందుఁ గలదు. శాసనము లందు రుద్రభూపాలుని యంతరము రాజ్యము పరాధీనము కాఁగా వీరవతంసుండగు రుసేనాని పునరుద్ధరించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది. మహాదేవరాయ జీవించి యనంతరము మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యము బాలించినదే సత్యమైనచో రుద్రదేవుని యనంతరము రాజ్యపపరాధీనము గావలసిన యవసరములేదు గావున మహారె

రాయలు రుద్రదేవుని కంటె ముందుగానే మరణింప వలయును. ఇదేయె యుక్తియుక్తమగు మార్గము.

రేచెర్లగోత్రీయులగు వెలమవీరులలోఁ బలువురు కాకతీయులకడ సేనానాయకులుగ నుండి కాంచీనగరము భేదించి చోడరాజుల జయించితిమనియుఁ గాంచీరాజ్యలక్ష్మిని గాకతీయుల కైవసము గావించితిమనియు వ్రాసికొనియున్నారు. ఆంధ్రదేశమునకుఁ గాంచీరాజ్యము మిగుల దశారముగా నుండుటచేఁ గాకతీయులు మాటిమాటికిఁ గాంచీనగరము లోఁబఱచికొనుటయు మఱలఁ గోల్పోవుటయుఁ బలుమాఱు జరిగియుండును. రుద్రదేవునికాలమునఁ గాంచీనగరమును రేచెర్ల నామిరెడ్డి జయించి చోడరాజు నవమానపఱచి తద్రాజ్యలక్ష్మిని రుద్రదేవుని యధీనము గావించినటుల శాసనదృష్టాంతములు గలవు. రుద్రదేవుఁడు తన యవసాన దశలో గణపతిదేవునకు రాజ్యము నొసంగెను. గణపతిదేవుఁడు మహాదేవరాములకుమారుఁడు. రుద్రదేవునికాలము క్రీ॥ శ॥ ౧౧౪౦ మొదలుకొని ౧౧౯౬ వఱకై యుండునని చరిత్రగ్రంథమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆంధ్రజాతీయతకు ఆంధ్రవికాసమునకు ఆంధ్రజాత్యభ్యుదయమునకు సహకారిగ నాంధ్రసామ్రాజ్యము స్థాపించిన వీరవతంసుఁడగు రుద్రదేవుని జీవితచరిత్రము పఠనీయము. ఈ మహనీయుని చరిత్రమెంతయో గ్రంథసము గావలసియున్నది. చరిత్రకారు లీతనిఁ బ్రథమప్రతాపరుద్రుఁడని వ్యవహరించు

చున్నారు. ప్రతాపరుద్రనామయ్యాయనకు లేనపుడు రుద్ర దేవుడని వ్యవహరింపక ప్రతాపరుద్రుడనుట యుక్తముగ లేదని మేము రుద్రదేవుడనియే వ్యవహరించితిమి.

కన్నమదాసుఁడు.

పలనాడు రాజ్యము పాలించు నరసింగరాజు, నలగామ రాజు అను రాజులయొద్ద నాయకురాలను రెడ్డియువతి మంత్రి వదలియందుఁ బ్రవేశించి యంతకుముందు మంత్రిగానున్న రేచెర్లగోత్రుఁడును వెలమ వీరుఁడునగు శీలము బ్రహ్మనాయని వెడలనడిపించెను. బ్రహ్మనాయఁడు బాలమలిదేవాది రాజకుమారులను వెంటఁబెట్టుకొని గురుజాలకుఁ గొంచెము దూరమునందున్న యడవిప్రదేశముఁ తొగనఱకి మాచర్లయను నగరము కట్టించి యందుండెను. బ్రహ్మనాయకుఁడు పేరునకు మంత్రియైనను రాజ్యచక్రము తానే త్రిప్పుచుండెను. పలనాటి సీమలో బ్రహ్మనాయని దేవునిగా భావించుచుండిరి. ఒక పంచమకాంత చిరకాలము సంతానము లేక పరితపించి బ్రహ్మనాయకుని యనుగ్రహమువలనఁ గొడుగు జనించెనేని ఆయన పాదములచెంతనే సడవేయుదునని మ్రొక్కుకొనెను. దైవ వశమునఁ బంచమాంగన నవమాసములు నిండినవెనుక నొక

బాలుని గనెను. బాలుని జూడఁగనే ప్రేమగలిగి బ్రహ్మనాయని కొసంగుదునని మొక్కుకొన్నసంగతి మఱచి తానె పెంచుచుండెను. బాలునకుఁ గొన్నాళ్లకు గొప్ప వ్యాధివచ్చెను. స్వప్నమున నొకపురుషుఁడు కనిపించి నీవాడినమాట తప్పటచేఁ గుమారునకు రోగమువచ్చినది. నీమాట చెల్లించుకొందువేని కుమారుఁడు చిరంజీవి కాఁగలఁడని చెప్పెను. పంచమాంగసకు వెంటనే బ్రహ్మనాయని పాదములయందుఁ బడవేయుదునన్న మాట జ్ఞాపకమునకు వచ్చి ఆరోగ్యము కలుగఁగానే వాగ్దానము నెఱవేర్చుకొందునని మొక్కుకొనఁగా బాలునకు దినక్రమమున ఆరోగ్యము కలిగెను. పంచమకాంత ఒక శుభముహూర్తమున బాలుని గొనిపోయి బ్రహ్మనాయని పాదములముందుంచి యిటుల విన్నవించెను: "మహారాజా! నీవరవ్రభావమున నాకీకుమారుఁడు జనించినాఁడు. బాలుఁడు జనించినచో నీపాదములమీఁద వేయుదునని మొక్కుకొని మఱచితిని. అందుచే దీరని వ్యాధులవలన నిన్న మెన్నటివరకు నవిసినాఁడు. నావాగ్దానము నెఱవేర్చ నుంటినని మొక్కుకొనఁగా బ్రతికినాఁడు. నేనుకన్నంతమాత్రమునఁ దల్లనికాను. నీధర్మవత్నియగు ఐతమ్మయే యీబాలునకుఁ దల్లి. మీఁదే తండ్రి. బాలునిపోషించు భారముమీఁది" ఇట్లువిన్నవింపఁగానే నాయఁ డానందమొంది బాలుని గై కొని శిరముమూర్ఛింపించుకొనుమని ధర్మవత్ని కొసంగెను. ఆయమయుఁ బంచమ

బాలుడని కొంచెమేని సంశయింపక దాదులచేఁ బాలిప్పించు
 చుఁ బెంచుచుండెను. సంతానములేదను కొఱతను దిగ్గజాడి
 యాపుణ్యదంపతు లాబాలకునితోఁ గాలయాననము జేయుచు
 నొక శుభలగ్నమున నాతనికి కన్నమదాసుడని నామకరణము
 గావించిరి. కొంతకాలమునకుఁ గన్నమదాసుఁడు పెద్దవాఁడై
 పాఠశాలలకేగి సమస్తవిద్యల నభ్యసించిన పిదప గరిడీ సాము
 వ్యాయామములు గూడ నేర్చుకొని జెట్టియయ్యెను. వర్ణాశ్రమ
 ధర్మములకు మిగులఁ బట్టుగల యాకాలమున బ్రహ్మనాయ
 కుఁడు పంచముని జేరఁదీసెనని నిందింపసాగిరి. కొందఱు కన్నమ
 నాయనియెడ నకారణ ద్వేషము ప్రకటించుచుండిరి. ఎందఱెన్ని
 విధముల నాందోళన పడుచున్నను పుణ్యదంపతులగు ఐతమ్మ
 యు, బ్రహ్మనాయకుఁడు మాత్రము పుణ్యభావముతో నా
 బాలుని జూచుచుండిరి. కొంతకాలమునకు ఐతమ్మ గర్భవతి
 యయ్యెను. బ్రహ్మనాయని యూసందమునకు మేరయేలేదు.
 సంతోష సూచకముగా మాఝర్ల చెన్నకేశవున కెన్నియో
 ఉత్సవములు, వేడుకలు చేయించి నాయఁడు మహావైభవ
 ముగా సీమంతోత్సవము జరిపించెను. శుభముహూర్తమున
 ఐతమ్మకుఁ జక్కనికూమారుడు జన్మించెను. బాలచం
 ద్రునివలెఁ బ్రకాశించు నాకూమారరత్నమునకు బ్రహ్మ
 కుఁడు బాలచంద్రుఁడని నామకరణము గావించి
 ప్రపారంగతులగు బ్రాహ్మణోత్తముల రావించి బాలుని

జనన తిథి నక్షత్రాదులను దెలిసి జాతకము వ్రాయుఁడని కోఱెను. నాయకురాలివంపున వచ్చిన వంచకబ్రాహ్మణుఁడు తన విద్యావ్రకటనము గావించి బ్రహ్మనాయుని లోఁగొని జాతకమువ్రాయుమనసి చెప్పి సెలవొంది కొన్నిదినములకు సభచేయించి అందుజాతకపత్రికను బఠించెను. 'బాలచంద్రుఁడు మిగుల దుర్మార్గుఁడగును. వాని జన్మనక్షత్రము చెడ్డదగుటచేఁ దనవారికి బెరవారికిఁగూడ నితఁ డకాలమృత్యువై సర్వకుటుంబములు రూపు మావఁగలఁడు. బాలకునివలని యపాయము తొలగింపవలయుననినఁ దెగటార్పుట తప్ప వేఱుకర్తవ్యము లేదని కవటజ్యోతిష్కుఁడు చెప్పెను. సభ్యులు, రాజబంధువు లొకరి మొగము లొకరు చూచుకొని బ్రహ్మనాయకుని కేమియుఁ జెప్పజాలక మిన్నకుండిరి. ఇదియంతయుఁ బ్రహ్మనాయుఁడు కనిపెట్టి పుత్త్రప్రేమను దిగనాడి సభ్యులందఱి నడిగి యనుమతి దెలిసికొని బాలునిజంపుటకే నిశ్చయించుకొనెను. అంతలో నొక వృద్ధుఁడు లేచి 'బ్రహ్మనాయకా! బాలునిజేతి మీఁదఁజంపుటయన్న సామాన్యకార్యమా? ఎవరికిఁ జేయాడును? నముద్రమునఁ బాటవేసిన వాఁడె చచ్చును. అదియొకర్తవ్యమని తెలిపెను. బ్రహ్మనాయుఁడు పెచ్చుపెరుగుశోకము నాపుకొని తన యభిమానపుత్తుఁడగు కన్నమనాయకుని బిలువ సంపించి ఐతన్మృకడ జరుబాలుద్రావుచున్న యేపాపమునెఱుంగఁ బాలచంద్రుని దెప్పించి యీబాలకుని నముద్రములోఁ బడవేసె

రమ్మని యిచ్చెను. కన్నమనీడు చాలవిచారపడి బ్రహ్మనాయకుని
 మాటకు బదులుచెప్పజాలక సభ్యులే నివారించు రేమోయని
 వారల విచారకరములు, ప్రార్థనాపూర్వకములగు చూపుటతో
 జూచెను. సభ్యులందఱును బ్రహ్మనాయకునియాజ్ఞను సత్కర
 ముగా నెరవేర్చుమని కన్నమనాయకుని బ్రోత్సహించిరి. బ్రహ్మ
 నాయకుఁడు తొందరపెట్టెను. కన్నమనాయకుఁడు 'కనులు దెఱు
 వని పసికందును అన్యాయముగాఁ జంపవలసి వచ్చినదే! ఈపసి
 కాపని కావాడఁ జాలని నాబ్రతుకుఁ గాల్పనా? నే నస్వకం
 త్రుఁడను. జనకుఁడగు బ్రహ్మనాయకుని ఆజ్ఞకు వ్యతిరేకము
 జరుపఁదగదు. అనుకొనుచు బ్రహ్మనాయకుని కనుసన్నల
 ననుసరించి సముద్రతీరమునకుఁబోవ చందవోలునకుఁ బ్రయాణ
 మయ్యెను. రాజమందిరమునందును పట్టణమునందును బ్రహ్మ
 నాయకుని గృహంబునను నాఁడు విచారమునకు మేరిలేకుం
 డెను. కన్నమనాయకుఁడు మండువేసంగిలో బాలునొక తొట్టె
 లోనుంచికొని పైనిగుడ్డలుకప్పి త్రోవకడ్డమగు ప్రతిగ్రామము
 నందును, బాలిప్పించుచుఁ గొంతసేపటికిఁ జందవోలు చేరెను.
 ఆకాలమునఁ గల నగరరాజములలో చందవోలు ప్రఖ్యాత
 మైనది. చుట్టను బ్రాకారములు, కోటలు కలవు. క్రొత్తవాఁ
 డెవ్వఁడు నగరమున నడుగుబెట్ట వీలులేక పోవుటచేఁ గన్నమ
 నాయకుఁడు బాలకునెటులో నగరముబయటనుండి సముద్ర
 తీరమునకుఁ జేర్చెను. జాముప్రొద్దు పోయెను. అంధకారము

నలుదిక్కుల బాగుగా నావరించి యుండెను. బాలుఁడు ఆకలి గొని యేడ్చుచుండెను. చేతులార పసిపాపని సముద్రములోఁ బాటవేయఁ జాలక కన్నమ నాయకుఁడు మైమఱచి యెలుగెత్తి యేడ్చువసాగెను. దిక్కులేని సముద్రప్రాంతమున వారల నోదార్చువా రెవరు? కన్నమనాయఁ డిటుల నేడ్చుచుండఁగాఁ జెంఱ నెవరో “ఎవరునీవు? ఈయర్థరాత్రమున నిర్జనప్రదేశ మందు విలపించుటకుఁ గారణమే”మని యడిగిరి. వారిరువురు నీక్రిందివిధముగాఁ జీఱటిలోనే సంభాషించుకొనిరి.

“ఎవడవు నీవు? ఇచటికేల వచ్చినాడవు?”

“నేనెవడనో నీకుఁ జెప్పవలసిన యవసరములేదు. ఊరక ప్రసంగింపక నీవు వచ్చినత్రోవను బొమ్ము! నీకిచట నేమివని?”

“నేనెవడనో నీకుఁదెలుపువఱకు నీవృత్తాంతము తెలు పవుకాఁబోలును. బాగ్రత్తగా నొడలెఱింగి నీ కులశీలములఁ దెలుపుము, లేదా నిన్నుఖండింపక మానను.”

“సంగరమునకు దొరకొన్నచో నన్ను నీవు ఖండింతువని యెటులఁ జెప్పఁగలవు? విజయము బలాబలములపై నాధారపడి యుండును. ఒకవేళ నీవే గతింతువేమో!”

“మితిమీఱి భాషించుచున్నాడవు. నీవు దొంగవాడవు కానోపుదువు. కాదేని నీవృత్తాంతము మరుగువఱువవలసినవని యేముండును? నగలకొఱి కీబాలకుని జంపుచుంటివి కాఁబోలు”

“నిన్నుమాత్రము చంపక విడుతునా”

చీకటిలోనున్న నూతనపురుషుఁడు హుంకరించుచు నొకటిని కత్తిపెరికి కన్నమనాయుని మీఁదికి వచ్చెను. కన్నమనాయుఁడు కరవాలము దీసికొని నూతనునిపైకి బోయెను. ఇరువురు చాలసేపు భయంకరముగా యుద్ధముగావించిరి. ఇరువురకు దేహమంతయు రక్తమయమయ్యెను. నూతనుఁ డాపరాని కోపముతో “ఈవేటినకు నీతల తెగఁగొట్టనేని నేను బ్రహ్మనాయుని తమ్ముఁడనుగాను” అనిపలికెను. కన్నమనాయుఁ డులికి పడి కత్తినేలపైఁబడవేసి నూతన పురుషుని పాదములపైఁబడి, అయ్యో మీరింతకముందు బ్రహ్మనాయకుని బేర్కొంటిరి. మీ నామధేయమేమి? నేను బ్రహ్మనాయకుని యభిమాన పుత్రుఁడను. మీవృత్తాంతము వినుటకు నిరీక్షించుచున్నాను” అని పలికెను. నూతనుఁడు తాను శీలము బ్రహ్మనాయకుని సోదరుడనియు, జందవోలు పాలించు రాజులయొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండెననియు, దనపేరు పేరినీడనియుఁ దెలిపెను. నూతనుని కన్నమనాయుఁడు కౌఁగిలించుకొని ‘తెలియక సంగరమునకు రణాంటిని క్షుమింపు’మనివేడుకొనెను. పేరినీడు కన్నమనాయునివృత్తాంతము, బాలచంద్రుని సముద్రములో వేయవలసిన పరిస్థితులు దెలిసికొని పరితపించెను. పేరినీడు కన్నమదాసుని తో ‘బాలకు నన్యాయముగా సముద్రములో వేయుటకంటె బాపము వేటొండులేదు. నాకొనంగినచోఁ జెంచుకొందును’ అనెను. బాలచంద్రునిఁ గన్నమనాయుఁడు పేరినీని కిచ్చి సెలవు.

వుచ్చుకొని బ్రహ్మనాయకునితో విధ్యుక్తధర్మము నెఱవేర్చితినని విజ్ఞాపనము జేసికొనెను. బ్రహ్మనాయకుడు, ఆతని పత్నియుఁగొంచెమునేవు దుఃఖించి క్రోమముగా విచారము నుఱచిరి. కొన్ని సంవత్సరములు జరిగినమీఁదట వేర్నిడు బాలచంద్రుని తన వెంటఁగొని బ్రహ్మనాయకుని కప్పగించి సుగుణరత్నాకరుఁడగు కుమారుని జంపుదురా? కన్నమనాయనిదయచే నీశిశువు బ్రదికినాఁడు. లేకున్న మనవంశము నశింపవలసినదే గదాయని నిష్ఠురములాడెను. ఏతాంబయు బ్రహ్మనాయకుడును దనకుమారుఁడు మఱల వచ్చినందులకు బ్రహ్మానందము నొంది యింతటియదృష్టము కలుగఁజేసిన కన్నమనేఁడు ప్రశంసాపాత్యుఁడని యాతని వేయినోళ్ళఁ గొనియాడిరి. నాఁడు మొదలు కన్నమనేఁడు బాలచంద్రునిపైఁ దనపంచ ప్రాణములుంచి యతనిశ్రేయస్సే తనదిగా భావించి తానెఱింగిన విద్యలన్నియు నాతనికి నేర్పచు వెంటనిడుకొని తీర్పుకొనుచుండెను. బాలుని విద్యావివేకములకుఁ గన్నమనేని సోదరప్రేమకుఁ బ్రజలందరు సంతసించిరి.

కొంతకాలము గడచినమీఁదట నాయకురాలు మాచేర్ల వైభవము చారులవలన నాలించి యెటులేని బ్రహ్మనాయకుని, రాజకుటుంబమును బరాభవింపఁ దలంచి పలువురు దొంగలను బిలువనంపి వారి నందఱను మాచేర్లలోని రాజమండ్రి రము, బ్రహ్మనాయకుని గృహము దోచిరండని పంపెను.

దొంగలు సకాలమునకుఁ జంద్రవంకనదీతీరమునఁ జేరి భోజనాదు లొసరించి దొంగతనమునకు సమయ మరయుచుండిరి. బురుజు పై నెక్కి బ్రహ్మనాయకుఁడు గాంచఁ బలువురు నూతనులు కనిపించుటచే ననుమానించి అభిమానపు త్త్రోత్సమగు కన్నమనాయని పిలిచి దొంగలేయైనచోఁ దగినబుద్ధిచెప్పి రమ్మని పంపెను కన్నమనాయఁడు పరివారసహితుఁడై చంద్రవంక నదీ తీరమున నున్న కంచెచెంతనిలచి యాలింపఁగాఁ బ్రసంగములవలన వచ్చినవారు దొంగలనియు నాయకురాలిచేఁ బంపబడి మాచర్లదోచుటకు వచ్చిరనియుఁ దెలియవచ్చెను. వెంటనే కన్నమనాయఁడు పరివారముతో ముందునకు దుమికి ఏప్రకృత్యములు లేక యిట్టగోష్ఠిసలుపుచున్న దొంగలనందఱి బంధించి వారియొద్దఁ గలయాయుధము లన్నింటిని రాచనగరునకుఁ బంపి గోనలఁ దెప్పించి వానినిండ నిసుకనించి దొంగల నొత్తిపెఁ బెట్టించి గురుజాలకు నడిపించి అందఱి నొకదొడ్డిలో గురిచేసి తాను ద్వారము గాచియుండెను. కన్నమనాయఁడు బంపబడిన చోరులను బరాధవించినందులకు నాయనోపించి తూలనాడెను. కన్నమనాయఁడు నాయకు రాదురంతము గురిజాలవాసులందఱికుఁ దేటతెల్లమును కురురాలి నిందావచనము లన్నింటికిఁ బ్రకృత్యము నొసరిగొట్టి గృహభిముఖుఁడయ్యెను. ఎంతకును కన్నమనాయకుఁడు రాకపోవుటచే బ్రహ్మనాయకుఁడు తెల్లవారి విచారము

రింపగా గురిజాల కేగినటులఁ దెలియవచ్చెను. మధ్యాహ్న మైనను కన్నమనాయఁడు గురిజాలనుండిగూడ రాకపోవుటకుఁ జాలవించితింబి బ్రహ్మనాయఁడు స్వయముగా గురిజాలకుఁ బయన మయ్యెను. కన్నమనాయఁడు తప్పక సురక్షితముగా రాఁగలఁడు. మీరు గురుజాలకుఁ బోవలదని నాయనితో భటులు, ఆస్తులు చెప్పిరిగాని ఆతఁడు వినక బయలుదేరెను. కన్నమనాయఁడు గావించిన పరాభవము తలంచుకొని నాయకురాలు ప్రతిక్రియకొఱకు వెదకుసరికి బ్రహ్మనాయకుఁడు గురిజాల చేరి తనకుమారుఁడు సురక్షితముగాఁ జోరులను వంచించిన విషయము విని చాలసంతసించెను. నాయకురాలు గురిజాల నడివీధిలో ఱోడి పందెములు, పొట్టేళ్ళ పందెములు, పికిలిపిట్టల పందెములు, కౌజ పందెములు, పెట్టి యెటులో బ్రహ్మనాయకు నొప్పించి యందుఁ దానెగెలిచెను. ఓడినవారు ఏడు సంవత్సరములు అగణ్యభూమాలలో నివసించి పిదప రాజ్యముఁ బొందునటులఁ గట్టడి చేసికొనుటచే బ్రహ్మనాయకుఁడు పరివారముతో నడవూపాలై నియతకాల మెంతో శ్రమమీఁద జరిగి తన రాజ్యము తనకు వశముచేయుమని రాజకుమారుల వక్షమున నలగామ రాజుదులకు వర్తమాన మంపెను. కన్నమనాయఁడు రాయబారుములతోఁ గార్యమెన్నటికేని యనుకూలినపదనియు ఏడు సంవత్సరములనుండి రాజ్యమును జూరఁ గొన్న విరోధులు మాటలతోఁ దిరుగ రాజ్యము నొసంగ

రనియు సంగరమున కాయితమగుట యుక్తమనియు బ్రహ్మనాయకునితో విన్నవించెను. పాలచంద్రుఁడు గూడ సంగరముచేయుటయందుఁ దనకుఁగల యుత్సాహము సూచించెను. బ్రహ్మనాయకుఁడు కొమ్మరాజు పుత్రుఁడును ప్రతివక్షరాజగు నరసింగరాజున కల్లుఁడునగు అలరాజును సంధివిషయమై ప్రసంగించుటకు గురిజాలకు వృద్ధబంధుజనానుమతంబునఁ బంపెను. సంధిప్రయత్నము వ్యతిరేకమైనచో సంగరమునకేని సిద్ధముగా నుండవలయునని బ్రహ్మనాయకుఁడు బంధువులకు ఆప్తులకు ముందుగఁ దెలిపి యుద్ధపరికరములను జాగ్రత్త పఱచుచుండెను.

బ్రహ్మనాయని వక్షమువారికిని నాయకురాలివక్షమువారికిని సంధికుదురకపోయెను. సవతిత్స్లికుమారులగు బాలమలి దేవాదులకు రాజ్యములో భాగమునీయమని నలగామరాజు ఖండితముగాఁ దెలిపెను. రాయబారమునకు నేఁగిన అలరాజును నిర్దయగా వధించిరి. ఏడుసంవత్సరములు అజ్ఞాతవాసముజేసి వచ్చిరని గూడ సవతిత్స్లి కుమారులపై నలగామరాజునకు నరసింగరాజునకు నాయకురాలికిఁ గరుణరాదయ్యెను. సంగరము కుఁగారముపూడిచెంత నాగులేటితీరమునఁ గల విశాలవృద్ధమును నెలవుచేసికొని యుభయవక్షములవారు చాల భయముగాఁ బోరాడిరి. కన్నమనాయుఁ డీసమయమున సంగరవిధి

౦ బ్రహ్మనాయని కెఱుఁగఁజేయుచు నుండెను. శత్రు

పక్షము విస్తారముగ నుంటుచే బ్రహ్మనాయుడు కన్నమనాయకుని బ్రోస్సిసింది విజయము గలుగువఱకు సంగరము గావింపవుమని వీరతాంబూలము నొసంగెను. కన్నమనాయుడు ధైరవభిక్షనాబట్టుకొని యుద్ధరంగమున కుఱికి శత్రువుల నందఱను లరటిచెట్టులను నఱకకట్టుల నఱుకుచుండెను. విరు తెవరును కన్నమనాయని నెదిరింపజాలనైరి. రణరంగము క్షూము సేవులో రక్తప్రవాహములతో నింజిపోయెను. ఎక్కడఁజూచిన తానయై కన్నమనాయుడు బ్రహ్మనాయకుని యాన శిరసావహించి శత్రుబామునంతయు నిరవశేషముగావించెను. ఉభయ పక్షములందును బేరుగల వీరులందఱు మరణించిరి. ఏకపుత్త్రిఁడగు బాలాచంద్రుడు గూడ మరణించెనని బ్రహ్మనాయకుఁ డించుక విచారపడి మఱుల ధైర్యము కొని కర్తవ్యము యోచించు సరికి కన్నమనాయుడువచ్చి నాయకురాలు దక్కమిగిలిన శత్రుబంధులయు నాశనమయ్యెనని విన్నవించెను. బ్రహ్మనాయుడు కన్నమనాయనిఁ గాఁగిఁగించికొని 'కుమారా! నాఋణముతీర్చి కొంటివి. నీకడనప్రళయి లోకమునంతయునచ్చెరువుపెట్టినది. మనము ప్రపంచములోనికివచ్చి పుణ్యమో పాపమో గడించితిమి. ఆపులందఱు మరణించిరి. నాయకురాలొకతె జీవించి యేమి ప్రతిఘటింపఁ గలదు? కావున మనమిఁక నూర్ధ్వలోకముచేర నదను నమీషించినది. సంగరమునకు ముందు మన కులకాంతల నందఱను మేడపిలో నుంచివచ్చితిమి. వారలనందఱను ఇచ్చ

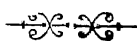
టికిఁ గొనిరమ్ము, విశ్వాసపాత్రుఁడవు నీవు పోయినఁగాని వారురారు. తత్క్షణమ కొనిరమ్మని చెప్పెను. కన్నమనాయఁ డు ఆనవాలుగా బ్రహ్మనాయకుని ఖడ్గము దీసికొని మేడపికిఁ బోయి యటనున్న కాంతాసమూహమునకు సంగరక్రమము నంతయు నివేదించి బ్రహ్మనాయకుని యాజ్ఞదెలిపెను. రాజ వత్సలు, కులకాంతలు, తమ ఒంధుబృందము మరణించి నందు లకుఁ జాలసేపు దుఃఖించి బ్రహ్మనాయకుని సన్నిధికిఁ బ్రయాణ మైరి. బ్రహ్మనాయఁడు గతించిన వీరుల యస్థికలు దీసికొని సమీపమునందున్న గుత్తికొండ బిలములోని ప్రవాహము నందుఁ గలుపబోవుచుఁ గులకాంతల సందఱను వెంటఁగొని యందుఁబ్రవేశించి యొక్కొక్కరి పేరుతోఁ దిబ్బోదకములొనం గుచుండెను. బ్రహ్మనాయఁడు సకుటుంబముగా బిలములోనికిఁ బోయి యున్నాఁడుగావున నీసమయము బిలస్వారము మూసితి మేని యాతఁడు మడియఁగలఁడని తలంచి నాయకురాలు కొం దఱు భటులను ద్వారము మూయఁజేయఁగా, కన్నమనాయకుఁ డా సంగతిగ్రహించి ద్వారము మూయుచున్న వంచకులనందఱ ను ఖండించి వారలను బ్రోక్షింపింపిన నాయకురాలినిబట్టి తేడ్పెను. బ్రహ్మనాయఁడు వీరులందఱకు ఉత్తరక్రియలొన రించినంతనే వీరకాంతలందఱు సహగమనము నలిపి పుణ్యలో కములు బడసిరి. నాయకురాలు బ్రహ్మనాయకుని పాదములకు నమస్కరించి యెఱుంగక కావించిన సాహసమునకు మన్నింపు

నుని ప్రార్థించెను. దయాస్వభావుడగు బ్రహ్మనాయకుడు నాయకురాలికిఁ బూజాకుసుమములు, తీర్థము నొసంగి యాదరించి బిలమునందలి పవనాహమునందుఁ జొచ్చి యాద్యత్వముయ్యెను. కన్నమనీడు బ్రహ్మనాయనికి భక్తివిశ్వాసములతో దర్శనాదు గొనంగి తానును బ్రవాహమునఁ జొచ్చి యంతర్హితం డయ్యెను.

కన్నమనీడు ఆకాలమున మిగుల హీనముగా భావింపఁబడు వంచమకులమందుఁ బుట్టినను బుద్ధినిశేషమునను ధర్మాచరణమునందును భూతదయయందును అగ్రవర్ణులకంటె యోగ్యుడని ప్రశంసించఁ దగినవాడు. ఈతఁడు పితౄజ్ఞాని ర్వహాణమునందు శ్రీరామచంద్రునకు, సోదరవాత్సల్యమునందు ధర్మరాజునకుఁ, బరాక్రమమునందు గర్జునకు సమానుడు. దీనత్రాణ పరాయణుఁడును సర్వభూత ప్రీయుఁడునగు బ్రహ్మనాయని క్రమశిక్షనలననే కన్నమనాయుఁడు విఖ్యాతినందెను. అగ్రవర్ణులమని చెప్పుకొను వీరపురుషులు సంస్కర్తలై బ్రహ్మనాయనివలె బంజములఁ బ్రేమించి యుచితవిద్యా వివేకమును ప్రసాదించి ముందునకుఁ గొనితెచ్చినచో నాడు మొదలు నేటివరకు నెందరు కన్నమనాయనివంటి వీరచూడామణులు, దేశభక్తులు దయించువారోగదా! పలనాటి యుద్ధములో గలిగించిన వీరులతోఁబాటు కన్నమనాయనికిఁ గూడ వీరపూజ నాటినుండి నేటివరకు జరుగుచున్నది. కన్నమనాయని నేటికిని

బంచములకంటె నితరాగ్రవద్దులే విశేషించి పూజించుచున్నారు. దేశభక్తి, బలవరాక్రమములు, పితృభక్తి, ధర్మనిష్ఠ, సేవాదీక్ష లోనగు మానవ ధర్మములను నిర్వహించుటలో నసమానుఁ డగుకన్నమనేని యాదర్శములు ఆంధ్రలోకమునకు మార్గ దర్శక మగుగాక!

[ఆంధ్ర)పంతులు అను గ్రంథమునందలి ఏమానా యని చరిత్రము, ఆంధ్ర)వీరులు మొదటిభాగమునందలి బాల చంద్రిక అను వీరులచరిత్రము బఠించినచోఁ గన్నమనేని చరిత్రమునందు సూచింపబడిన ప్రధానకథాంశములు ద్వ్యోతక మగును.]

వేమా రెడ్డి

ఆంధ్ర) రాజులలో రెడ్డివారు ప్రథమగణ్యులు. స్థానాం ములం దుంటచే వీరు జాతిసాంకర్యములు కలుగకుండుటకుఁ బుశాఖను బెక్కుఁడపశాఖలుగా విభజించి యందుండి గుంపు ని చిన్నతెగల విడఁదిసి సంబంధ బాంధవ్యములు జరుపుకొను మన్నారు. వీరలు చిరకాలమునుండి ఆంధ్ర)దేశమునందు నివసించి కాకతీయ సామ్రాజ్యము మహోన్నత దశయం దున్నపుడె స్వతంత్ర)రాజులుగ సేనాధీశ్వరులుగా నుండి క్రమ

ముగాఁ బ్రత్యేకరాజ్యములను స్థాపించిరి. వారిలో వేమారెడ్డి గణనీయుఁడు.

.. వేమారెడ్డివంశమునందు దొంతిఅల్లాడరెడ్డి మూలపురుషుఁడని స్థానికచరిత్రములందుఁ గలదు. ఇప్పటిచరిత్రకారులదృష్టిలోని కీతడు రాకపోవుటచే నీవేరుగలవాఁడు లేడనుచున్నారు. చరిత్రాంశములతో నేకీభవించు స్థానికచరిత్రములకుఁ బ్రాముఖ్యమీయక తప్పదుగానఁ గూటన్దుఁడుగాఁ దలంపఁబడు నీవీరుని చరిత్రము నెఱుంగుదము. దొంతి అల్లాడ రెడ్డి పంటరెడ్డి కులములో జనించినవాడు. నిజాము రాష్ట్రమునందలి చెదలువాడలో నీతఁడు వ్యవసాయము చేసికొని జీవించుచుండెను. ఒకనాఁ డీరైతు భూమినున్నచుండఁగా లంకెల పుదెలు బంగారు నాణెములతో నింపినవి దొరకెను. గ్రామవాసులందఁ డాధనము హరింపవలయునని యత్నించు చుండుటచే రాజధానిగా నుండు అనుమకొండకుఁజేరి యచటనొక నువర్ణ వీరరాఘవ విగ్రహము చేయించి పూజించు చుండెను. అచ్చటగూడఁ గొన్నియసాయములు కలుగుచుండుటచే అల్లాడరెడ్డి ధనవస్తువాహనాదులతో కొండపల్లి సీమకువచ్చి కవులూరునందును ధరణికోటయందును బ్రాసాదములు గట్టించి సుఖముగా నుండెను. కొంతకాలమునకు దురదృష్టమున ఓరుగల్లు రాజ్యమును బరిపాలించు ప్రతాపరుద్ర చక్కోవర్తిని తొరకలు బంధించి ఢిల్లీనగరమునకుఁ గొంపోయిరి. సామంత

రాజులు, సేనానాయకులు స్వతంత్రసంస్థానములు స్థాపించి, అపుడు రాజప్రతినిధిగానుండి నూతనరాజ్యములు స్థాపించినవారిలో ప్రోలయరెడ్డి యొకఁడు. ఈయన తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చి ఆంధ్రదేశమున నసమానకీర్తి గడించిన మహావీరుడే మనకథానాయకుఁడును శూరచూడామణియు నగు వేమారెడ్డి భూపాలుఁడు.

వేమారెడ్డి పూర్వులు సంపదలతోఁ దులదూగుచు దుర్గములు కట్టుటకు ధనము నార్జించిన విషయము దెలుపునొక చిత్రకథవాడుకలో నున్నది. కథయొక్క సత్యాసత్యము లెటులున్నను వినుట కుత్సాహకరముగా నుంటుచే నిట నుదాహరించుచున్నారము. దొంతి అల్లాడ రెడ్డి కవులూరిలోనుండి అతిధిపూజాతత్పరుడై ప్రఖ్యాతుడై యుండునపుడు ఆయన యింటికి అకాలమున నొక వైశ్యుఁడువచ్చెను. అల్లారెడ్డి అతిధిపూజా తత్పరుఁడుగాన ఆగతుఁడగు వైశ్యుని మిగుల నాదరించి ఆహారముచేసికొనుటకు పలయుపాత్రముల వస్తువుల నొసంగఁగా నావైశ్యుఁడు తనయొద్దనున్న పసరుబరి ట్టెగల గుడ్డల మూటను చిలుకకొఱ్ఱకుఁ దగిలించి ఎంటవని మీదబోయెను. కొంతసేపటికి పసరు తోణికిపడుటచే గ్రింద నున్నయిసుపములుకు లన్నియు బంగారయ్యెను. అల్లారెడ్డి చూచి మిగుల నాశ్చర్యమునొంది మూటలో నేమి గలదో చూడఁ బసరుండెను. దానిని ఏలోహముమీఁదఁ బోసినను

బంగారముగా మాటుచుండెను. వర్తకున కీవసరు చిక్క-
 న్నియక హరించి దీనినహాయమున ధనము విశేషముగా నార్జించి
 ధాన్యము స్థాపింపనెంచి వసరుబరిణెమూటను దసగృహములో
 దాచి వసరుమూట తొలుత వర్తకుఁడుంచిన గృహమునకు
 అల్లాడరెడ్డి నిప్పుపెట్టెను. గృహము కాలిపోవుట చూచి
 వైశ్యుఁడు పరుగెత్తుకొనుచువచ్చి తాను నేకరించిన వసరుమూ-
 టగూడ సందేశకాలిపోవుచున్నదని తలంచి వింధ్యాద్రికేగి మహా-
 యోగుల నాశ్రయించి తానార్జించిన దివ్యరసము తగులఁబడి
 పోవు చున్నందులకు విచారపడి తానును అగ్నిహోత్రమునం-
 బడి మరణించెను. గతమునకు అల్లాడరెడ్డి వగచి నిదురింప రాత్రి
 వేళవర్తకుఁడు కలలోనికివచ్చి 'రెడ్డిదొరా! నీకు లభించిన వరుస
 వేదితో ధనము నార్జించి దేవళములు కోటలుగట్టి ప్రోవకారి నై
 జీవింపుముగాని యందొక కానునేని స్వయముగా నుపయోగిం-
 చు కొనకుము చిరకాలము పెద్దలసేవించి వడసిన స్వర్గ వేది
 అదృష్టవంతుఁడవగుటచే నులభముగా నీకు లభించితిది. నావేరు
 వేమన్న. నేనింత మహోపకారము నీకుఁ గావించితినిగాన
 నీసంతతి కంతకు నా వేమనామము పెట్టుము.' అనిచెప్పెను.
 అల్లాడరెడ్డి అందుల కియ్యకొని యాధనమును గోటలు,
 పేటలు గట్టించి ప్రోవయోగముగా వినియోగించెను. ఈ
 కథ కొండపిఠు, కొండపల్లి, ధరణికోట ప్రాంతములలో

వాడుకగానున్నది. ఈకథకును వేమారెడ్డినామమునకును గల సంబంధ మెంతవఱకు సత్యమో తెలుప వీలుకాకున్నది.

వేమారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౩౨౦ మొదలు ౧౩౪౯వఱకు రాజ్యము పాలించెనని చరిత్రవిదులు తెలంచుచున్నారు. ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి తురకరాజులతో బోరాడి స్వాతంత్ర్యము నిలుపుకొను సమయమున దేశము చాలవఱకు బరాధీనము కాసాగెను. అపుడు వేమారెడ్డి కొన్నిదుర్గముల లోబఱచికొని పాలింపదొడఁగెను. ఇంతలో గాకతీయరాజ్య మస్తమించుటతో వేమారెడ్డి మిగుల స్వతంత్రుడయ్యెను. పిదప వేమారెడ్డి ఆంధ్రదేశమును తురకల హస్తగతము గాకుండఁ గాపాడెను. తురకలు హరించిన దేవప్రాహ్మణ వృత్తులు తిరుగసాధించి తానుస్వయముగా పూర్వగృహీతలకు ధారపోసి వైదికమతమును నిలువఁబెట్టెను. ఓరుగల్లు మొదలుకొని కొండ్లవల్లి వఱకుఁగల దేశమును వెలమవారి రాక్రమించుకొనిరి. రాచవారు తిరుగఁబడి వెలమవారి స్వతంత్రమును బడఁగొట్టయత్నించుచుండిరి. ఈ యంతఃకలహములను గుర్తించి తురుష్కులు దండయాత్రలు గావించుచు ఓరుగల్లు ప్రాంతములను గొల్లగొట్టుటచూచి ధరణికోట ప్రాంతములందు దన ప్రతినిధులను నిలిపి విరోధులెవరును గృష్ణదాటి రాకుండను దేశమునందు నెట్టి యశాంతి పొడనూపనట్లు వేమారెడ్డి మిగుల జాగ్రత్తగాఁ గట్టుబాటులు చేసెను. క్రమముగా రాచ

వారు రాజ్యసంపదల గోలుపోయి పద్మనాయకులధాటికోర్వఁ జాలక యితర ప్రాంతములకు వలసఁబోయిరి. పద్మనాయకులనఁబడు వెలమవీరులు ఓరుగల్లు మొదలుకొని కృష్ణవరకుఁ దాలించుచుఁ దరుణముగనిపెట్టి రెడ్డిరాజ్యమును గూడఁగబళింపవలెనని వలుమాటు ప్రయత్నించి సరిహద్దులలో భయంకర సంగ్రామము లొనరించి విఫలప్రయత్నములై వెనుకకు మఱిలిరి. నాటనుండి రెడ్డివారికి వెఱమవారికిఁ జరకాలము తగవులు, సంగరములు జరుగుచు వచ్చెను. వేమారెడ్డితన రాజ్యమునం దంతటను రాజప్రతినిధులుగాఁ దన సోదరులను అగ్రజులను, జాతులను, మామమహకుటుంబమువారినిఁ నుంచి తాను అద్దంకి రాజధానిగా జేసికొని నెల్లూరు మొదలు గోదావరీ మండలమువఱకుఁ బరిపాలించెను. కర్నూలు మండలము గొంత భాగమును, కృష్ణా గుంటూరు మండలములు పూర్తి గను, నెల్లూరి మండలములోఁ జాలభాగమును, గోదావరీ మండలములోని తూర్పు భాగమును వేమారెడ్డి పాలించెనని విశ్వసింపవచ్చును. ఈయన మన్నె రాజులను గూడ గెలిచితినిని చెప్పుకొనుటచేఁ గటకమువఱకు దండయాత్రల కేఁగె ననియు నాప్రాంతము లవిరకాలమునకే పరహస్త గతమై యుండుననియుఁ దలంచవచ్చును. వేమ భూపాలుఁ డార్యధర్మములను నెలకొల్పుటలోను బునరుద్ధరించుటయందును మిగులఁ జేర్చి క్షిణిక గాంచెను. ప్రతాపరుద్రదేవుని ధర్మములు ఖలమై యున్న

పరిపాలనమున విచ్చిన్నముకాఁగా వేమారెడ్డి తాను ప్రభుత్వమునకువచ్చి పునరుద్ధరించినటుల అమరావతిశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనినాఁడు.

వేమారెడ్డి గతించినను అతనివంశము నశించినను నేటి వఱకు నాతని ధర్మములు శాశ్వతముగా నున్నవి. వేమవరము అను పేరుతో నెన్నియో గ్రామములుకట్టించి వేదవేదాంగ విదులగు బ్రాహ్మణులకు దానముచేసివైదికమతమును నిలువఁ జెట్టెను. నూటయెనిమిది దేవాలయములు కట్టించి యందీశ్వర ప్రతిష్ఠగావించి, నటులకు గాయకులకు భజనపరులకు అర్చకులకుఁ బుష్కలముగా వృత్తుల నొసంగెను. దుర్గమముగా నున్న శ్రీశైలమునకును అహోబిలమునకును మెట్లుకట్టించి యాత్రికులకెంతయో సౌకర్యము కలుగజేసెను. విరోధులను రాజ్యపు సరిహద్దులలో నేని అడుగిడ నీయకుండ జాగ్రత్తచేసి ప్రాభ్యాటనొందెను.

వేమారెడ్డియొద్ద రాజ్యాంగ విమఁడును బరిపాలనా కౌశలుఁడును ధర్మపరాయణుఁడును నగు కాశ్యపగోత్ర సంజాతుఁడైన రామాప్రగడయు నతని యనంతర మాతని మనుమడగు మల్లినాథుఁడను మంత్రులుగానుండి రాజ్యమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ గొనివచ్చిరి. నేనానాయకులుగా సహోదరులగు అన్నారెడ్డియు, మల్లారెడ్డియు, గుమూరుఁడగు అనపోతారెడ్డియు, మేనమామ కుమారుఁడగు సూకారెడ్డియునుండి రాజ్యాభి

వృద్ధికి సహకారులైరి. వీరిలో మల్లసేనాని విద్యాప్రియుడు. ఎఱ్ఱాప్రిగడ మహాకవి నీ మల్లసేనాని తోలుతఁ దన యాస్థానము నందుఁ గవిగా నుంచికొని గౌరవించి చిరకాలము పోషించి షిధవ వేమభూపాలకుని ప్రావకమునందుఁ జేర్చెను. సముద్ర తీరమునందున్న కురుమలూరునం దీమల్లారెడ్డి నివసించి ద్వీపాంతరముల నుండి వడవలపైవచ్చు విదేశవస్తువులకు నుంకములు నిర్ణయించుచు నుండెను. ఈయన కవితాభిమానము గలవాఁడు గాన మిగులఁ బ్రశంసాపాత్రుఁడు. వేమారెడ్డి రాజ్యము పాలించు సమయమున మోటుపల్లి గొప్ప రేవుపట్టణముగా నుండెను. కాకతీయరాజు లచట శుల్కాధికారి నుంచి దిగుమతి సరకులకుఁ బన్నులువిధించి శాసనశిలలను ప్రాతించిరి. వేమారెడ్డి యాజ్ఞను బురస్కరించుకొని సోదరుఁడగు మల్లారెడ్డి అపరిమిత పరివారసహితుఁడై విరోధిహస్తగతమై యున్న మోటుపల్లిని జయించెను. అది మొదలు రెడ్డిసామ్రాజ్యమునకు నుంకముల వలన మితి తేని యాదాయము వచ్చుచుండెను. నూకారెడ్డి ధరణికోట ప్రాంతములనుండి వెలమవీరులగు అనపోతానాయకుఁడు, మాదానాయకుఁడు ముందునకు రాకుండఁ బలుమాఱు నిలువరించెను. కటకాధిశ్వరుఁడగు గజపతిని కృష్ణ కావలనే యెదిరించి వెనుకకుఁ బాఱదోలెను. వేమారెడ్డి శివభక్తుఁడైనను వైషమ్యభావమును విడచి శివకేశవ దేవాలయములు ప్రతిష్ఠించుటయే గాక యన్నింటికీ సమానముగా

వృత్తుల నొసంగెను. అవచిదేవయస్సటియను కోటిశ్వరుడగు వైశ్యుడు వేమారెడ్డికి సహకారిగను మిత్రుడుగా నుండి వలయు సమయముల నెంతయేని ధనసహాయము గావించుచుండెను. అవచిదేవుడు శివపూజా విధానమునందును అతిథి పూజా తత్పరత యందును దానధర్మ విధానములందును నిరుపమానుడై కీర్తిగడించెను.

వేమారెడ్డి విద్యాతపో వృద్ధులగు బ్రాహ్మణులకు బేకులగ్రహారముల నొసంగెను. దేవాలయములు, తిరుకములు ప్రతిష్ఠించి పరోపకారబుద్ధి ప్రకటించెను. చలీవెందరలు, సత్రములు, తోటలు నెలకొల్పి సప్తసంతానములఁ బూర్తి చేసెను. ధర్మశాస్త్రములందుఁ జెప్పబడిన సమస్తధర్మములు యథాశాస్త్రీయముగాఁ గావించెను. తనయెడ భక్తిగలవాఁడై రాజ్యక్షేమమునకై పాటుబడుచున్న సోదరుడగు మల్లారెడ్డికిఁ బుణ్యము కలుగునటుల అమరేశ్వరస్వామి దేవాలయ శిఖరముపైఁ గనక కలశములను బ్రతిష్ఠించెను. వేమారెడ్డి పరిపాలనమం దెట్టి దండయాత్రలుగాని సంగరములుగాని లేకపోవుటచేఁ ప్రజలు నుఖముగానుండిరి. నుంకములు, పన్నులు మిగుల స్వల్పముగ నుంటచే వ్యాపారము, వ్యవసాయము మిక్కిలి యభివృద్ధిలోనికి వచ్చెను.

వేమారెడ్డి కవితాగౌరవము గలవాఁడు. పలువురు కవుల తీన్మసాలు నాశ్రయించి పద్యములు రచించి సత్కారముల

నొందిరి. ఈయన రాజకీయ వ్యవహారములు ముగించికొన్న పిదప విశ్రాంతికాలమునంతయుఁ బండ్లతులలో విద్యావినోదము లొనరించుచుఁ గడపుచుండువాఁడు. రాజ్యమునందలి ప్రసిద్ధ విద్వాంసు లందఱు ఆస్థానమున కేతెంచి సాహిత్యవినోద ప్రసంగములతోఁ గాలముగడుపు చుండువారు. ఆంధ్రకవులలోఁ బ్రసిద్ధుఁడగు ఎఱ్ఱాప్రగడ మహాకవి వేమభూపాలుని యాస్థానమునందుండి తొలుత రామాయణము వద్యకావ్యముగా వ్రాసి యుంకితము గావించెను. ఆ మహాకావ్యమునందలి వద్యములు కొన్ని లక్షణగ్రంథములందు మాత్రము కనుపించుచున్నవి. ఇపు డా గ్రంథరాజమెందును గోచరింపదనుట సంతాపకరము. ఎఱ్ఱాప్రగడగ్రంథములలో సమగ్రమైనది ఆంధ్రమహాభారతముతో అన్నివిధముల సమానముగాఁ దులదూఁగఁ దగినది హరివంశము. ఇట్టి యుత్తమకావ్యమును ఎఱ్ఱాప్రగడ రచించి వేమభూపాలుని కంకితముగావించి యసమానకీర్తి కల్పించెను. ఎఱ్ఱాప్రగడవంటి మహాకవిచే నంకితము నొందఁగల్గిన వేమారెడ్డి సుకృతము ప్రశంసాపాత్రము. తనజీవితము వైదికధర్మ సంరక్షణము కొఱకును ధనమునంతయు రాజ్యస్థాపనము, చిత్రకళాపోషణము లోనగు సత్కార్యములకును, అవకాశ విశ్రాంతి ధర్మశాస్త్రాధ్యయనాదికములకు నుపయోగః ఆంధ్రదేశ చరిత్రమునందుఁ బ్రధమగణ్యుడైన వేమభూపాలుని చరిత్రము చాలవఱకు మఱివునకు వచ్చుచున్నదని

వుటకుం బరితాపము కలుగుచున్నది. చిరకాలము వేమూరెడ్డి బాహుదర్పమున మొక్కవోని పరాక్రమమున రాజ్యమును బరిపాలించి తన జ్యేష్ఠపుత్రుడును ధర్మవిదగ్ధుడగు అనపోతాశ్వాతికి రాజ్యభారమునర్పించి కీర్తికాంతను భూలోకమున శాశ్వతముగా నెలకొల్పి స్వర్గలోక మలంకరించెను.

హరిహరరాయలు—బుక్కరాయలు

ఆనెగొంది రాజధానిగాఁ జేసికొని ఆంధ్రకర్ణాట దేశములను బాలించుచున్న జంబుకేశ్వరరాయలు ఢిల్లీనుండివచ్చిన మహమ్మదీయ సైన్యముతోఁ జరకాలము పోరాడి వీరమరణ మొందెను. రాజ్యాంగవిదుడగు మహమ్మదీయస్వపుడు తన కెంతకును రాజ్యము స్వాధీనము గాకపోవుటచే బ్రజావిశ్వాస సాక్షుండగు హరియప్ప వడయరు అనుమంత్రిని రాజుగఁజేసి సుంకములు సకాలమునఁ జెల్లించు కట్టుబాటులొనర్చి తన రాజ్యమునకు వెడలి పోయెను.

కాకతీయ సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి బంధీకృతుండగు ఢిల్లీకి యవనులచేఁ గొనిపోవఁ బడిన పిమ్మట మరల స్వతంత్రరాజ్యస్థాపనమున కవకాశములు కలుగకపోయెను. యవనులధాటి కాఁగఁజాలక ప్రజలు సుభిక్షు

ముగానున్న యితర ప్రదేశములకు వెడలిపోయిరి. వెలమవీగుఁ డగు అనపోతానాయకుఁడు స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపించెను గాని సరియగు దుర్గములు, విశ్వాసపాత్రులగు పరిజనులు లేక పోవుటచే యవనులధాటివలన నారాజ్యముగూడ క్షీణించుచుండెను. ఈపరిస్థితులు గమనించి ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునందు నుగంధ భాండాగారాధ్యక్షులగు హరిహరరాయలు, బుక్కరాయలు అను వీరసోదరులు అమితధనసంపత్తితో, వస్తువాహనములతో, బరివారముతో విద్యారణ్య స్వాములవారి ప్రోత్సాహమున స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపించుటకు అనుకూల ప్రదేశములు వెదకుచుఁ గొన్నిదినములకుఁ బైనిచెప్పిన ఆనె గొండ్లికొండేరి రాజును లోబటచికొని తామెరాజుగ రాజ్యము పాలించుచుండిరి. విద్యారణ్యులు నూతన సామ్రాజ్య స్థాపనకు వలయుప్రయత్నములు చేయుచుండెను.

హరిహరరాయలను బుక్కరాయలను వెంటనిడుకొని విద్యారణ్యస్వామి యొకదినంబున నూతన సామ్రాజ్యము స్థాపించుటకు అనుకూలప్రదేశ మెచటనున్నదో వెదకుటకు బయలుదేరెను. కొంతదూరము పోవఁగాఁ జుట్టును గొండలచే నావరింపఁబడి నురక్షితమగు నొకవిశాలప్రదేశము తుంగభద్రా తీరమున వారికి గోచరించెను. ఆప్రదేశము మనోహరముగా నుంటుచే నందు సంచరించుచు విశేషముల నరయుచునుండఁ గొన్ని వేటకుక్కలు కుండేళ్లచే దరుముఁబడి పరుగెత్తుట కః

బడెను. విద్యారణ్యులవా రదిచూచి మిగుల నాశ్చర్యపడి రాజసోదరుల కావంతఃజూపించి: 'రాజకుమారులారా! ఈవ్రదేశము నూతనరాజధాని కనువగుతావు. ఇచట రాజ్యమును స్థాపించితిమేని చిరకాలము వెలుఁగొందఁగలదు. ఇదియె నాకభిమత ప్రదేశ' మనఁగా వారును ఆమోదించిరి. విద్యారణ్యులు శ్రీవిద్యాచక్రానుసారముగ సరిహద్దులు నిర్ణయించి నగరపీఠులు రాజమందిరములు, ప్రకృతిజనుల నెలవులు, దుర్గమనులకుఁ దావులు నిశ్చయించి శుభముహూర్తమున విద్యానగరమును పేరుతో నూతననగరరాజప్రతిష్ఠ గావించెను. ఆ శుభముహూర్తబలముననో, రాజసోదరుల అదృష్టవశముననో అచిరకాలములో విద్యానగరము మహాపట్టణముగా మాయెను. విద్యారణ్యులు పెట్టిన శుభముహూర్తమున హరిహరరాయలు తన రాజధానిని ఆనెఁగొందినుండి విద్యానగరమునకు మార్చుకొని హితబంధు సామంతరాజనమక్షమున మనలోన్నత వైభవముతోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడాయెను. పరాక్రమశాలియు న్యాయమూర్తియు నగు బుక్కరాయలను బ్రజానుమతదబున విద్యారణ్యులవారు విజయనగర సామ్రాజ్యయువరాజు నొనరించెను. రాజసోదరులిరువురు నాటగోలె నూతనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుటకు సర్వశక్తులు ధారవోసి విజయయాత్రలకుఁ బరికరములు సమకూర్పఁదొడఁగిరి.

విద్యానగరపు సరిహద్దులలో బల్లాలదేవుడను హఠాయి సలి రాజ్యమును బరిపాలించుచుండెను. అతనిరాజ్యము నెటు లేని హరించి తమ రాజ్యములోఁ గలుపుకొన వలయునని హరి హరరాయలు, బుక్కరాయలు తీవ్రకృషిచేయుచుండిరి. ఆకస్మికముగా మహమ్మదుల్లకు హఠాయిసలరాజ్యమునకు రాజధానియగు ద్వారసముద్రమును ముట్టడించి కోటఁబగులఁగొట్టి సంవదల నన్నింటిని జూరఁగొనెను. ఇక నిటనున్నచో నెప్పటి కైన నపాయము తప్పదని బల్లాలదేవుడు దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణాపలకుఁబోయి యది రాజధానిగాఁ జేకొని పాలించుచుండెను. హరిహరరాయలు తన సహోదరులగు కంపభూపతి, బుక్కరాయలు, మారభూపాలుఁడు, ముద్దరాజు అను నలువురకు విశేషసైన్యమును ఇచ్చి సమస్త రాజుల జయించిరమ్మని పంపఁగా వారు సమీపముననున్న చిన్నచిన్న రాజుల నంకితులను గావించుకొని రాజధాని చేరిరి. అప్పుడె బల్లాలరాజుయొక్క రాజ్యము పూర్తిగాఁ గర్ణాటరాజ్యములోఁ గలసిపోయెను. ఆంధ్రదేశమున సుప్రసిద్ధ దుర్గములు గాగఁగింపఁబడు పెనుగొండ, చంద్రగిరి, ఉదయగిరి, కనకగిరి దుర్గములు విద్యానగర రాజ్యములోఁ గలసిపోయెను. దినదిన క్రమమున విద్యానగర రాజ్యము అభివృద్ధిలోనికి వచ్చుటఁ జూచి చిన్నచిన్న రాజులు తమంతతామె యంకితులై సుంకములు చెల్లింపనంగీకరించిరి. కల్పవృక్షములవలఁ దనకన్ని విధముల సహ

కారులగు నలువురు సోదరులను నాలుగుచోటల శాంతిస్థాపనమునకుఁ బంపుచు విద్యార్ణవ్యుల సహాయమున దుర్గములను గోటలను బలపరుచుచుఁ జరకాలము రామరాజ్యమువలె హరిహరరాయలు పాలించుచుండెను. క్రమముగాఁ గర్ణాటదేశము, ద్రవిడదేశములోని కొన్ని భాగములు నముద్రప్రాంతములు వసవాసి, మహిశూరు లోనగు రాజ్యములన్నియు హరిహరరాయల పరిపాలనములోనికి వచ్చెను. విశాలమగు తనరాజ్యమునఁ బ్రజాసఖమె తన సుఖముగా భావించి అవసరమగు తావులకుఁ దన సోదరులఁ బంపి ప్రజాసఖ్యములు విచారించుచు హరిహరుఁడు రాజ్యము ధర్మబద్ధముగాఁ బాలించెను.

కర్ణాటరాజ్య మీవిధముగా దినదినాభివృద్ధియగుచుండఁ గనే ధూమకేతవు వలె బహుమనీరాజ్యమొకటి స్థాపించఁ బడెను. శిల్లీచక్రవర్తియొద్ద నీనానాయకుఁడుగా నున్న హర్ష గంగూ అను మహమ్మదీయుఁడు అల్లా ఉద్దీను సాహ అను బిరుదనామముతో నీనూతన రాజ్యమును క్రీ. శ. ౧౩౪౭ లో దక్షిణావధమునందు (డక్కన్ దేశమున) నెలకొల్పి క్రమముగా నభివృద్ధికిఁ దెచ్చుచుండెను. మహమ్మదీయులు ముందునకు వచ్చి విజయనగర రాజ్యమును గూడఁ గబళింపఁ దీవ్రకృషి చేయుచుండిరి. విజయనగరాధిపతి తన బలములో విశేష భాగమును సరిహద్దులలోనుంచి తురకలను రాజ్యమునం దడుగైనఁబెట్టకుండఁ జేసెను. యవనుల దాడికి లోనుగాక సురక్షి

తముగా నుంటచే విద్యానగరరాజ్యమె మనకు శరణ్యమని వలువురు ప్రజలు దక్కను భూములను విడిచి కర్ణాట రాజ్యమునకు వచ్చిరి. హరిహరరాయల కాలమునఁ బ్రసిద్ధుఁడైన నాచన. సోమనాథమహాకవి పెక్కు గ్రంథముల నాంధ్రభాషలో రచించెను. ఈకవి హరిహరరాయల రాజ్యకాలమునందుండి బుక్కరాయలచేఁ బంపాసరోవర సమీపమునందున్న విరూపాక్షస్వామి సన్నిధానమునందు బుక్కరాయ పురమును అగ్రహారముగాఁ బడసెను. ఆంధ్రకవులకు విద్యానగరమునకుఁ జిరకాలమునుండి సంబంధము గలదనియుఁ గర్ణాటరాజ్యాధీశ్వరు లనఁబడు విద్యానగర ప్రభువులందఱు ఆంధ్రకవులఁ బోషించి భాషను జెంపొందించిననియుఁ జెప్పుటలోఁ గొంచె మేనియు సతిశయోక్తి యుండదు. ఆనాఁడింక నెందఱు కవులు 'మహారాజు పాపు' బడసి సుఖముగా జీవించిరో తెలుపు నాధారములు లేవు.

హరిహరరాయల కాలమున విద్యానగరరాజ్యము ఆఱు భాగములుగా విభజింపఁబడి యుండెను. అందు ఉదయగిరి రాజ్యమొకటి. ఈ రాజ్యమును దొలుత కంపభూపతియు నతని యనంతరము పెద్దకుమారుడగు సంగమరాజు, శావన్న యొడయలు బాలించిరి. విద్యారణ్యుల సోదరుడగు సాయనాచార్యులు సంగమరాజునొద్దమంత్రిగానుండి నెల్లూరునందు నివసించుచుండెను. రెండవది పెనుగొండరాజ్యము. ఇందు గుత్తి,

చంద్రగిరి రాజ్యములు కలిసియుండెను. ఈ రాజ్యములు రెంటిని గలిపి హరిహరరాయల సోదరులలో నొకరు పాలించుచుండిరి. మూడవది ఆరగమలె రాజ్యము. ఇందు వనవాసి, చంద్రగుత్తి, గోవారాజ్యములు చేరియున్నవి. ఇందుఁ గొంత భాగమును మారభూపాలకుడు గౌడబ్రాహ్మణుఁడగు మాధవమంత్రిని నచివునిగా నుంచుకొని పాలించుచుండెను. షిమోగజిల్లాయును, ఉత్తరకన్నడ జిల్లాయును గలసి ఆకాలమునందు ఆరగమలెమండల మనుపేరుతో వ్యవహరింపఁ బడుచుండెను. నాలుగవది ములువాయిరాజ్యము. ఇది మఃద్దభూపతి పరిపాలనమునం దుండెను. ఐదవది తుళురాజ్యము. ఇందు బరకూరు, మంగటూరు చేరియుండెను. దీనిని హరపాదగౌడ రాజుననాతఁడు మంత్రిగానుండి పాలించుచుండెను. ఆఱవది రాజగంభీర రాజ్యము. దీనిని బుక్కరాయల కుమారుఁడగు కుమార కంపరాయలు పాలించుచుండెను. ఈవిధముగా రాజ్యము ఆఱుఖండములుగా విభజింపఁ బడుటచే బరిపాలనమునకు సుకఠముగా నుండి విరోధులకు దుర్గమముగా నుండెను. వలసిన తావులకు విద్యానగరమునుండి సైన్యము, ధనము సకాలమునకుఁ జేరునటుల నేర్పాటులు చేయబడెను. అందుచే జిన్నరాజులెవరును రాజ్యములోని భాగములనేని జేరిచూడ లేకపోయిరి.

హరిహరరాయల జననకాలము గుర్తింపడగు నవతాళములు లేవు. ఆయన రాజ్యమునకువచ్చి విద్యానగరమునందుఁ బట్టాభిషిక్తుడై క్రీ. శ. ౧౩౩౬ నుండి క్రీ. ౧౩౫౫ వఱకు పందొమ్మిది సంవత్సరములు పాలించి పరలోక మలంకరించెను. యువరాజుగ నుండి పేరొందిన బుక్కరాయలు అన్నగారు మరణించినవారత్త వినినవెంటనే హోసవట్టణమునం దొక ప్రాంతిని నిలిపి తాను విద్యానగర రాజ్యమునకు వచ్చి పట్టాభిషిక్తుడాయెను.

బుక్కరాయలు పరాక్రమాధికమున హరిహరరాయల కించుకేనియుఁ దీసిపోవువాఁడు గాఁడు. విద్యానగర రాజ్యమున కీతఁడు పాలకుఁడుగా వచ్చుసరికి బహమనీసుల్తాను మహమ్మదుషాదుషా, ఓరుగల్లు ప్రాంతములను బరిపాలించు అనపోత భూపాలుని యేలుబడిలోనున్న భువనగిరి, గోలకొండ దుర్గములను వారించి కర్ణాటరాజ్యమును లోఁగొనుటకు సిద్ధముగా నుండెను. బుక్కరాయలు ముందున కడుగుబెట్టకుండ సరిహద్దుల నెన్నివిధములఁ గాపాడుచున్నను మహమ్మదుషా విజయనగరముమీదికి దండయాత్రకు అపరిమితబలముతో వచ్చి ఘోరసంగ్రామము గావించెను. కడకు బుక్కరాయల జయించుటచే మహమ్మదీయులు నష్టావశేషమగు సైన్యముతో నింటితోవఁ బట్టిరి. బుక్కరాయలు పరాజయము నెఱుంగక వీరవతంసమని పేరొంది ప్రాంతి సంగరమునందును జయమెఱవడ

యుచుఁ జిరకాలము రాజ్యము పాలించెను. కొంతకాలము గడచినమీఁదట మహమ్మదుసాహు బుక్కరాయలు సంధిగా వింఛికొని ఒకరి రాజ్యముపైకి వేటొకరు రాకుండఁ గట్టడి గావించుకొనిరి. అదిమొదలు బుక్కరాయలు సరిహద్దులను గా పాడు యత్నముమాని తిరుగఁబడిన సామంతరాజుల పైకిని నూతన రాజ్యములమీదికిని దండయాత్రలకు బయలువెడతే కర్ణాటరాజ్యమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను.

బుక్కరాయలు రాజ్యము పాలించుసమయమున నతని పెద్దకుమారుడగు కంపరాయలు పలుమాఱు విజయయాత్రల కేఁగి విజయలక్ష్మి ద్వితీయుండై తిరిగివచ్చెను. దక్షిణదిశకు జైత్రయాత్రకేగుతఱి నీ నృపాలునివెంట గోపమంత్రియు, సాళువమంగరాజును సహాయులుగా నుండిరి. ద్రవిడదేశపాలకుడగు సాంపరాయలకును గంపభూపతి సైన్యమునకును గొప్పసంగరము జరిగెను. సాంపరాయ లమితబలముతో బాలేరు నాధారముచేసికొని ప్రతిపక్షసైన్యము నెదిరించెను. కంపరాయని సైన్యము సంగరమున నారిఱేరినదగుటచే ఉపాయాంతరములచే బాలేరుదాటి ఆకస్మికముగాఁ బైనఁబడి ద్రవిడసైన్యమును దునుమాడెను. సాంపరాయలు వడవీడు దుర్గమునందుఁ జేరెను. ధైర్యసైన్యములతోఁ జిరకాలము పోరాడి కంపభూపాలుఁడు సాంపరాయలను నశపఱచికొని ఆతనిని సామంతునిగా నేర్పరచి సాంపరాయస్థావనాచార్య బిరు

దము వహించెను. మహమ్మదీయులు మధురజయించి దేవళములు చూపుమాపుచుంటచే అర్చకులు శ్రీరంగములోని విగ్రహమును దెచ్చి తిరుపతిలో దేవస్థానమునందు దాచిరి. ఈ సంగతి కంపభూపతి సేనానాయకుడును జెంజిసీమాపాలకుడును విష్ణుభక్తుడునగు గోవనార్యుడువిని తుగుష్కులఁ బాటదోలువఱ కావిగ్రహమును శృంగవరపుఁ గోటయందుఁ జేర్చి పూజించునటులఁ గట్టడిచేసెను. దేవాలయ ధ్వంసకుఁడగు మహమ్మదీయ సేనాని మధురనుండి శ్రీరంగమునకు వచ్చి దేవళముననే బసగావించి కొన్ని దినముల కనారోగ్యముగా నుండి నమయవరమును గ్రామమునకు స్వల్పపరివారముతో నేఁగెను. అతని దుర్బలస్థితిని గనిపెట్టి గోవనార్యుడు చెంజి నుండి బయలువెడలి సహరించి శ్రీరంగములో మఱల విగ్రహమును బ్రతిష్ఠించెను. ఈ మహమ్మదీయునకు వెఱచి సత్యమంగలమునందుఁ దలదాఁచు కొనుచున్న వేదాంతి దేశికులు శ్రీరంగమునకు వచ్చి తనకవితా కల్పనలచే గోపమంత్రిని సంతోష పఱచెను. కంపరాయలు గడించిన ప్రతివిజయమునందును గోపమంత్రియే గాక సాశ్వమంగు గూడనుండి యుండెను. సాశ్వమంగు ఆకాలమునఁ జేరెన్నిక గన్నవీరులలో నొకడు. బుక్కరాయలటులఁబుత్తుని సహాయమునం గూడ సామాజ్యమును మిగుల సభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. ప్రసిద్ధి వహించిన వ్యాపార స్థలములను

చేవు పట్టణములని పేరొందిన గోవా పట్టణ మాకాలమున విదేశ వ్యాపారమున కాస్పదముగా నుండెను. విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు ద్రవిడదేశమునందలి చాలభాగము బుక్కరాయని కాలమున లోబడియుండెను. మళయాళము, సింహళము లోనగు దళారదేశములను బాలించు రాజులు సైతము బుక్కరాయల ధాటికి వెఱచి యెప్పు డెట్టియపాయము గలుగునోయని సామంతులవలె రాయబారులచే వస్తువాహన రత్న సువర్ణాదులు కానుకగాఁ బంపు చుండువారు.

బుక్కరాయలు సర్వసమత్వము, పాపభీతి, దైవభక్తి, పరోపకారబుద్ధిగల ఉత్తమగుణసంపన్నుడు. ఈయన శైవమతిమునం దాదరభావము గలవాడైనను అన్యమత ద్వేషము లేక కాలము గడపెను. వైదికమతమునం దెక్కుడు అభిమానము గలవాఁడుగ నుండి విద్వాంసులగు బ్రాహ్మణులకు విశేషించి వృత్తుల నొసంగి మిక్కిలి యాదరించెను. బుక్కరాయలు నముద్రము, నాగవ్యచేతువు, బచ్చప్ప చేతువు లోనగు ప్రసిద్ధములగు తటాకముల నీనృపాలుడు నెలకొల్పి రాజ్యమునందు కఱవు లేకుండఁ జేసెను. బుక్కరాయలు కళింగదేశము, ఓఢ్రదేశము గూడ జయించి మహేంద్రగిరివఱకు దండయాత్ర గావించి నటులఁ గొన్నిచోటులఁ జెప్పబడెను. ఈయన మంత్రులలోనొకఁడగు మల్లినాథుఁడనఁబడు భోజనమల్లుఁడు యవసుల జయించిన మహావీరుఁడు. విద్యానగర సామ్రాజ్య నిర్మా

తల పవిత్ర) జీవితములను బఠించు సందర్భమున సామ్రాజ్య స్థాపకుఁడును వైదికమతాభిమానియు అవరశంకరుఁడని ప్రశంసించఁదగిన వాఁడును నగు మాధవవిద్యారణ్యులవారి జీవితము నెఱుంగుట చాల నవసరము.

మాధవాచార్యులు, సాయణాచార్యు లను నిరువురు సోదరులుగలరు. వీరు జగద్విఖ్యాతులగు విద్వాంసులు. వీరిది యజుర్వేదము, బోధాయన సూత్రము, భారద్వాజగోత్రము. యవనవ్యాప్తిచే దేశమందు అరాజకము ప్రబలి వైదికమతమునకు విప్లవము కలుగఁనుటచే మాధవాచార్యులు హరిహర రాయ బుక్క రాయలఁ బోత్సహించి విద్యానగర రాజ్యమును స్థాపించఁజేసెను. వేరునకు రాజులుగ నాసోదరరాజుల నుంచి రాజ్యచక్రము నంతయు మాధవాచార్యులే స్వయముగా బొంగరమును ద్రిప్పినటులద్రిప్పి మతధర్మములను గాపాడుటకుఁ దన జీవితమునంతయు ధారపోసెను. మాధవాచార్యులు, సాయణాచార్యులు సంస్కృతములో సమస్తవిషయములందును గ్రంథములను రచించి గీర్వాణభారతి కఖండమగు నేవ గావించిరి. మాధవాచార్యులు సన్యాసము స్వీకరించి విద్యా రణ్య స్వామియను నామాంతరము వహించి శృంగేరీపీఠమున కధ్యక్షుఁ డయ్యెను. సన్యాసాశ్రమమునందు సైతము విద్యారణ్యులు విద్యానగర సామ్రాజ్యక్షేమమునకుఁ బాటుపడుచుండెను. మాధవ విద్యారణ్యులవారు విద్యానగరమును బరి

పాలించిన ప్రథమ హరిహరరాయల బుక్కరాయలద్వితీయ హరిహరరాయలకాలములలో మంత్రిగ ధర్మోపదేశికుడుగా నుండి రాజ్యక్షేమమె వైదికమతక్షేమముగా భావించి ఆయా రాజులను వైదికధర్మప్రవక్తలుగ నేర్పఱచి నూఱు సంవత్సరములకంటె నెక్కువకాలము జీవించి క్రీ. శ. ౧౩౪౬ లో సమాధిగతుఁ డయ్యెను. తమ్ముఁడగు సాయణాచార్యులుగూడ సంగమరాజనొద్ద మంత్రిగానుండి విద్యానగరమునకుఁ దగినసేవ గావించి రాజ్యసహాయమున మతసంరక్షణమున నెక్కువ పాటుపడెను.

విద్యారణ్యులవారి యుపనిష ద్భాష్యములు, వేదాంత వచనదశి, వివరణ ప్రమయసంగ్రహము, బ్రహ్మవిదాశీర్వాద వద్ధతి లోనగు గ్రంథములు అద్వైతమతప్రవిష్టులగు విద్వాంసులు మిగులఁ బూజ్యభావముతోఁ బఠించుట యీ మహాన్నహుని ప్రశస్తికిఁ దార్కాణము. తొలుతరాజ్యమును నిలువఁ బెట్టుకొన్నఁగాని మతధర్మములఁ గాపాడుకొనఁ జాలనని మహా సామ్రాజ్యమును నెలకొల్పి దాని క్షేమమె తన క్షేమమని భావించిన విద్యారణ్యుల జీవితము నేటి వంశితలోకమున కాదర్శనప్రాయ మయ్యెనేని భరతఖండము సర్వవిధముల నభ్యన్నతికి రాకపోదు. మానవజీవితమునకు, నుతమునకు విజ్ఞానమునకు, స్వరాజ్యమునకు సంబంధము కలుగఁజేయుట మహాస్మృఁడగు విద్యారణ్యుల యాశీర్వచనమున నాంధ్రులకు బట్టువడఁ బరమాత్ముఁ డనుగ్రహించుఁగాత!

(9)

హరిహర రాయలకు బుక్కరాయలకు ఉత్తరవయస్సు నందు మాధవమంత్రియను మఱియొక విద్వాంసుఁడు విద్యా సగర సామ్రాజ్య ధూర్వహుఁడై మంత్రి పదవియందుండి విద్యులఁ జేఱింపెను. కొందఱు మాధవవిద్యారణ్యులు మాధవమంత్రి యొక్కఁడని తలంచుట భ్రాంతిమూలము. ఇరువుర గోత్రము, తలిదండ్రుల పేరులు చూచిన వేఱువేఱు వురుషులని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. మాధవమంత్రి గీర్వాణమునందుఁ బెక్కు గ్రంథముల రచించెను. నాస్తిక మతమును ఖండించెను. బుక్కరాయల ప్రభుత్వకాలమున సీతఁడు పశ్చిమదిశ కథివతిగానుండి విరోధిరాజులకు వీరస్వర్గము ప్రసాదించుచుండెను. ఈ వీరుఁడు గోవాపట్టణమును జయించి యందుఁ బాదుకొనియున్న మహమ్మదీయులను బాఁదోలి యాదవుల కారాజ్యము ప్రసాదించెను. ఈయన జీవితచ త్రిము నింకను దెలిసికొనవలసియున్నది. ఇంక నెందఱు స్వాత్యగు లీ సామ్రాజ్య సహాయులైరో యెఱుంగనయితీకాదు విద్యారణ్యులవారు మకుటములేని చక్కవ ర్తియై విద్యాసగర రాజ్యమును సర్వవిధముల సభ్యున్నతికిఁ దెచ్చెను. ఆకాలమున గేవల విద్యావినోదములతోఁ గాక సంగరరంగములతోఁ గాలయాపనము జేసిన మాధవమంత్రి, సాయణాచార్యులు, సాశ్వమంగు, గోపప్రధాని యొనరించిన మహత్తర సేవలఁ దై దికమత మింతవఱకు మన దేశమున నిలుచుట కవకాశ

గలిగినది. ధర్మసంరక్షణమునకై రాజ్యము స్థాపించి ప్రజా
 శాంతిని గాఢముగా సర్వస్వము ధారపోసి మతమునకు జాతికి జీవ
 సముదాయమునకుఁ గల్పితరువువలె నున్న విద్యానగరరాజుల
 జీవితములు పఠనీయములు. విద్యానగర సామ్రాజ్యము
 నందలి యాదాయములోఁ జాలభాగము ఆకాలమునం
 గవులకు, మఠాధిపతులకు, విద్వాంసులకు నుపయోగింపఁ
 బడుచుండెడిది. ప్రతిపౌరుఁడు సామ్రాజ్యరక్షణమును గృహ
 కృత్యముగా భావించుచుండువారు.

రాజునఁ బ్రజలకు నేవకుండు. ప్రజాసౌఖ్యముల కాతఁ
 దుత్తరవాది. సమస్తధర్మముల నాచరణములోఁ బెట్టి దేశ
 మును సత్పథమున నడపుటకు రాజె బాధ్యుఁడు. ఇట్టి బాధ్యతల
 గురుతెఱింగి రాజ్యస్థాపనమునందుఁ గాక రాజ్యాభ్యుదయ
 కాలమునఁ గూడ స్వధర్మము మఱువని హరిహరరాయ
 లుక్క-రాయల జీవితము అనంతరము విద్యానగరరాజ్య
 లిన నృపులందఱకు నాదర్శప్రాయముగఁ బరిణమించెనేని
 ాధీనత ఆంధ్రులకు దటస్థించునదికాదు. విద్వాంసులు
 మ్రాజ్యాభ్యుదయమునకుఁ బాటుపడుటయు సన్యాసస్వీక
 శానంతరము మఠాధిపతిగానుండియు దేశమునెడ నను
 గము పఠించుటయు విద్యారణ్యుల జీవితమునందుఁ గల
 నవి తొలగింపములు. మహాపహాదగు విద్యారణ్యుని దైవభక్తి

తోఁ బూజించుటకంటె నా యనఘుని గూచరణముల నాదీర్ఘముగాఁ దీసికొనుటయే మనభావ్యభీవృద్ధికి హేతువు.

అ న పో త నా యు డు

— ❦ —

ఇతఁ డప్రతిమానశూరుఁడై యాంధ్రదేశములోని చాలభాగము మిగులఁ బరాక్రమముతోఁ బాలించి విఖ్యాతిఁ గాంచెను. శూరవర్మఁడగు నీమహానుభావుని జీవితచరిత్రము పఠనీయమనుటలో సందియము లేదు. కాకతీయ వంశాలంకారుఁడగు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి యోరుగల్లు రాజ్యము పాలించుతఱి సింగమనాయుడు నేనానాయకుఁడై ప్రతిఘటించిన సామంతరాజుల దర్పమడంచి యాంధ్రసామ్రాజ్యమును నిష్కంఠకము గావించి స్వామిభక్తి వెల్లడించెను. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యవనులచే బంధితుఁడైన పిమ్మట నాంధ్రసేనానాయకు లందఱు యాంధ్రసామ్రాజ్యమును విచ్ఛలవిడిగాఁ బంచుకొని పాలించుచుండిరి. నిజము దేశములోని యాంధ్రదేశము నాసమయమున సింగమనాయుఁ డాక్రమించుకొనెను. ప్రస్తుత కథానాయకుఁ డీశూరుని వుత్త్రుఁడై, ఇతఁడు రేచెర్ల గోత్రీయుఁడు. వెలమకుల భూషణుఁడు. ఈవీరుని చరిత్రమును చెలిసికొందము.

అనపోతనాయకుని చరిత్రమును నరయుటకుముం దాతని జనకుండగు సింగమనాయనిచరిత్రము కొంతవఱకుఁ దెలిసికొనుట యావశ్యకము. సింగభూపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రదేవుని యొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండి మగతలయను గ్రామ సమీపమున భయంకరసంగ్రామ మొనరించి సామ్రాజ్యమునకు వ్యతిరేకించిన మచ్చకొమ్మనాయకుండను శూరుని వధించెను. జలుగువల్లి యొద్ద రుద్రనాయుండను వీరుని ఘోరయుద్ధమున జయించి ప్రతాపరుద్రునిమన్ననకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను. ఇతఁడు మచ్చనాయకగండ, సామంతరాగోల యను బిరుదములనే కాక యెనుబది వరములను సైతము ప్రతాపరుద్రుని వలన నొంది యసీతివరముల సింగమనాయుండని విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఆంధ్రీకవు లనేకులు సింగమనాయని వీరజీవితము గానము గావించి కృతార్థులైరి. సింగమనాయనిచరిత్రము గ్రహింప నీక్రిందివద్యములు సాయము కాఁగలవు.

“ఉ॥ లాలితశౌర్యశక్తి నవలక్ష్మ తేనుంగుదళంబు నాజిలోఁ దోలిన పాండ్యభూవిభునిలోడి పెనంకువ కోర్పి సన్నుతిఁ వ్రాలి ప్రతాపరుద్రునభ వర్ణన కేక్కిన యెఱ్ఱదాచ భూ పాలసుతుండు సింగని కభంగుని కేబిరుచైనఁ జెల్లదే॥

ఉ॥ దాచయ సింగభూవిభుని దాడికి నోడి యరాతినంఘముల్ వేచని యిారమ్మల్ పొదలు వృక్షచయంబులుదూరమేను.

అక! దోచిన కంటకక్షతులు తోయజలోచన లాగ్రహం
బుతోఁ జూచి నిజేశులందలిగి చూతురు పాయక చూతు
దుగ్రతఁ॥”

సింగమనాయుడు త్యాగశీలుఁడు దేవబ్రాహ్మణభక్తి
వరుఁడునై యనేక ధర్మకార్యములు గావించుటయే కాక
యేలేశ్వరమున ననేక బ్రహ్మప్రతిష్ఠలు గావించినటుల సర్వజ్ఞ
సింగమనేడు “రసార్ణవ సుధాకరము” లోఁ జెప్పియున్నాఁడు.
సింగమనాయఁ డప్రతీవ ప్రతాపంబున నాంధ్రదేశములోని
రాచకొండ దేవరకొండ దుర్గముల స్వాధీనముఁ గావించుకొని
యాంధ్రదేశముఁ బాలించుతఱి నితరదుర్గపాలకులకు నితనికి
సంతోకలహములు పెచ్చరిల్లెను. నామంతులుగ నున్న జల్లివల్లి
దుర్గపు రాచవారు పలుమారు ప్రతిఘటించి యపజయము
గడించి శూన్యసంకల్పులైరి.

వీరవర్షులగు జల్లివల్లిరాచవారు పలుమాఱు సింగమ
నాయనితోఁ బ్రతిఘటించి నష్టపడియు నిరుత్సాహము నొం
దక యొకానొక సంగ్రామములో నాతని బావమఱిదియగు
చింతవల్లి సింగమనాయఁ డనువీరుని బట్టి తమకోటలోని
కారాగారమున బంధించిరి. సింగమనాయఁ డది తెలిసికొని
యావీరుని వదలిపెట్టుడని యనేకపర్యాయములు రాచవారికి
వర్తమానము చేసెను. ఫలములేకపోయెను. సింగనాయఁడు
మిగులఁగోపించి జల్లివల్లి దుర్గము నిర్మూలముఁ గావించి

రాచవారి వధించి యెటులేని చింతపల్లి సింగమనాయని బంధ విముక్తుని గావింపదలంచి తన సైనికబలము సంతయు వెంటఁ గొని దాడివెడలెను. జల్లెపల్లి రాచవారు సింగమనాయని విజృంభణముసంతయుఁ జూచి యపజయము తప్పదని నిశ్చయింపఁ గొని వెఱపు వేటుగానక దురాత్ముఁడు మాయాకుశలుఁడగు తమ్మళ దమ్మాజయను నొకవీరుని జల్లిపల్లి రాచవారు రాయ బారమంపిరి. తమ్మళ దమ్మాజి తనరాకముందు రాజభటులచే సింగమనాయకున కెఱుంగఁజేసి యాతని సమ్ముఖమునకేగి చింతపల్లి సింగమనాయని యా క్షణముననే విడచిపెట్టుటయే గాక యవరాధముగూడ చెల్లించుమనియు క్షమింపుమనియు వేడుకొనెను. సింగమనాయఁ డానందించి సైనికుల సందఱును రోణోద్యోగము చాలింపుఁ డని యాజ్ఞాపించెను. దమ్మాజీ సింగమనాయనితోఁ జాలనే పిష్టగోష్ఠిగ భాషించి భాషించి నమ్మికపుట్టునటుల వర్తించి కాసెలొనున్న బాకుతో సింగమ నాయని వక్షస్థలమున నిటునటు దిగునటుల గాఢముగఁ బొడిచి యావార్త బహిరంగము శాకమందె పాఠిపోయెను.

క్షణములో నీవార్త సైనికనివేశములో నల్లుకొనెను. వీరవర్యులు కొందఱు కోవమాపుకొనలేక దమ్మాజినిబట్టి తేవలయునని యున్న తాశ్వములనెక్కి బయలువెడలిరిగాని యాతఁ డంతకంటె శీఘ్రముగ దుర్గముజేరెను. విచారకరమగు నీఘోరవార్తవిని సైనికులందఱు చాల విచారించిరి. సింగమ

నాయనిపుత్తులగు అనపోతనాయుడు, మాదనాయుడు తండ్రి వెంట నా సంగ్రామమునకు వచ్చియె యుండిరిగాన నావార్త వినఁగనే తండ్రిసమ్ముఖమునకుఁ జేరిరి. సింగమనాయుఁ డాయు ధముతో మరణశయ్యయందుండియుఁ గొంచెమేని విచారము నొందక దుఃఖమునొందు తనయుల నిర్దురఁ జేరఁజీరి బుజ్జగించి విచారముతో నిటులనెను. “కుమారులారా! ఈ బాధతో నింకఁ బ్రాణములఁ గొంచెమునేఁచేని నిలువజాలను. బాకు పెకలించిన వెంటనే నాప్రాణముపోవ సిద్ధముగనున్నది. పర మునందేని నాయాత్మ శాంతినొందుటయే మీయభిప్రాయ మైనచో, మీరు నిజమైన పుత్తులగుచో, రేచర్లగోత్రీయుల పరాక్రమరక్తము మీరక్తనాళములలోఁ బ్రవహించు చున్నచో జల్లెపల్లి రాచవారినిరించిన దురాగతమునకుఁ బ్రతి ఫలముగ వారలరక్తముచే నాకుఁ దిలతర్యణముల నొసంగఁ గోరెదను. మీరిరువురు తడవుసేయక యంగీకారము నెఱిం గించి యాయుధోత్పాటనము గావింపుఁడు.” సింగమనాయుడు కన్నులు మూసికొనెను. భీమూర్జనులకుఁ దీసిపోని యాసోదర వీరు లిరువు రేకకంఠముగ ‘మీయాజ్ఞ నెఱవేర్చి పితృబుణము నుండి విముక్తులమయ్యెద’ మనుచు జనకునిహృదయమున నాటికొనిన యాయుధముఁ బెకలించిరి.

పితృమరణసందర్భనముచే బాలురగు ననపోత నాయు నికి మాదానాయునికిఁ బౌరుష మతిశయించెను. పితృవాక్య వరి

వాలనము గావించుటయో, శక్తిలేకున్న ఘోరసంగ్రామమున శక్తియున్నంతవరకుఁబోరి మరణించుటయో కర్తవ్యమని వారికిఁ దోఁచెను. బ్రతుకుపై నిరాశ జనించెను. పేరుకెందిన శూరులందఱాసమయమున నాకుమార రాజస్యల సమ్ముఖమునకేఱెంచి బుజ్జగించి 'మేలందఱము చంపను జావను సర్వ సిద్ధముగా నున్నారము. సింగమనాయఁడు మీకు జచకుఁడు, మాకుఁ బొలకుఁడుగావున నాతనియాజ్ఞపాటించుట మనయందఱకు సమానధర్మము గావున మీరు నాయకత్వము వహింపుఁడు. ఇప్పుడు రాచవారిసూరణమున కుపక్రమింత' మని హెచ్చరించిరి. కర్తవ్యము నారయు నాకుమారు లత్యుత్సాహముతోఁ దండ్రుకి దహనాది సంస్కారములు గావించి సైనికుల నందఱ సమావేశపఱచి పితృతాజ్ఞ నివేదించిరి. స్వామిభక్తి వరాయణులగు నానూంధ్రవీరు లందఱు కరవాలముల జళిపించుచుఁ దమ యంగీకారములను వెల్లడించిరి.

స్వల్పకాలమునకే దేవరకొండ, రాచండలలో నున్న మూలబల మంతయు రప్పింపఁబడెను. జల్లెవల్లి ప్రాంత మంతయు వెలవవీరుల సైన్యముతో నేల యీనినటు లుండెను. జల్లెవల్లిలోని క్షత్రియులగుండె లదరెను. విజయముపై నాన తొలంగెను. ఐనను శక్తికొలంది షోరాడి సంగ్రామరంగమున మరణించుటయే యిహావరసాధకమని భావించి వారును సంగరమున కాయితమైరి. సింగమనాయని యాజమాన్యము క్రింద

నుండ నొల్లని స్వతంత్ర శీలురగు రాచవారు, కమ్మవారు, రెడ్డి వారు జల్లెపల్లి రాచవారికి సైన్యముతో నేతెంచి తోడ్పడిరి. ఉభయ వీరులు సంగ్రామమునకుఁ జెంజెర్ల ప్రాంతము రంగస్థలముగా నిర్ణయించు కొనిరి.

జల్లెపల్లి దుర్గాధీశ్వరులగు చంద్రవంశ చాళుక్య రాజుల వక్షమునఁ గోన మల్లారెడ్డి, మంగళపూడి యమ్మశిరెడ్డి, రావుల వరపు మల్లారెడ్డి, పోలూరి పోలారెడ్డి, బండికోటారెడ్డి, వినుకొండ మారారెడ్డి, కుంట్లూరు మారారెడ్డి, అరవపల్లి గారి రెడ్డి, కొత్తపల్లి కొండా రెడ్డి, గారారెడ్డి, నారారెడ్డి, కొలెచెలమకొండ మాచారెడ్డి, మొదలగు రెడ్డిరాజులును రామగిరి దుర్గపరిపాలకులును అనంతగిరి, కందికొండ, జమ్మిలోయలోనగు రెండువందలదుర్గముల బరిపాలించు సామంతులును సైన్యముతో వెలమసైనికులఁ బ్రతిఘటించుటకై తలపడిరి. జల్లెపల్లి రాచవారందఱు మూలబలముల నన్నింటిని మొగలూరు దుర్గమున సురక్షితముగ నుంచుకొని మిగుల సాహస విక్రమములతో వెలమవారి సైన్యమును బ్రతిఘటించిరి. ఇరువాగులవారి కింతయనరాని నష్టముకలిగెను. వీరవర్షులనేకులు గతించిరి. సంగరరంగ మంతయు రక్తప్రవాహముచేఁ బంకిలమయ్యెను. ప్రతిపక్షుల హేతిఘాతములకు జంకక వెలమవారి సైన్యములు మృత్యు దేవతా వదనగవ్వారమును జొచ్చునటులఁ జగతురనేనలోఁ జొఱఁబడి నుగ్గు నూచము గావించిరి. రాచవారి

సైనికులు వెలమసైనికుల కెందును దీసిపోక విక్రమముతోఁ బ్రతిఘటించిరి. యుద్ధము చాల విరామముగ జరిగినను జమావజయములు నిర్ణయింప నసాధ్యమయ్యెను. పితౌజ్ఞును నెఱవేర్చ కుండఁగనే యంతరించుట తమకుఁ గర్తవ్యము. కాదని యారాజసోదరులు భావించి సైనికులఁ బేటపేరు వరుసలఁ బిల్చి బహూకరించి యిటులనిరి: 'వదాతులారా! మిమ్ము వేల్పులు స్వర్గద్వారములు తెఱచి సగౌరవముగ నాహ్వానించు చున్నారు. సూర్యమండలము మీకు స్వాగతము నొసంగుచు దన సారంగములనుండి మిమ్ము స్వర్గలోకముఁ జేర్చఁగలదు. కాని రాచవారి రక్తముచేఁ బిశ్చదర్పణములు మేమొనరింపక ముందుఁ బరముననున్న సింగమనాయని సందర్శించుటకంటె నక్రమము వేఱులేదు. మీపైఁ గర్తవ్య భారము మిక్కుటముగాఁ గలదు. పగఱురవధించి మాయుద్ధమము గట్టెక్కింప వలయును. లేదా వంశాంకురమైన లేకుండ మనమందఱము గతింపవలయును.' ఈవాక్యములు వినఁగనే ప్రతివక్షులు చలించిరి. వెలమవారి సైనికు లినుమఱించిన యుత్సాహముతోఁ బ్రతివక్షులబలములను జిందరవందర గావించుచు వీరవిహారముఁ గావింపసాగిరి. సైనికులతో నమముగ రాజసోదరులుగూడ రణరంగమున కుఱికిరి.

కొంతకాలమునకు రాచవారి బలములన్నియు వినాశ నము గావింపఁబడెను. పరాజయ భయముచేఁగొందఱు రాచ

బలిగావించి అష్టదిగ్రాజ మనోభయంకర, సోమకులవరశురా
మాది' బిరుదములు గాంచి సమకాలిక రాజన్యులలో మిన్న
యై యనపోతనాయకు మిగుల విఖ్యాతి నార్జించెను. అనపోత
భూపాలుఁడు సోమకుల వరశురామాది బిరుదముల వహించి
సటుల నాతని శాసనములయందె గాఢ రసార్థ వసుధాకరమున
సైత మీతనివుత్త్రుఁడగు సర్వజ్ఞ సింగభూపాలుకుఁ డీక్రింది
విధముగా వ్యాపియుంటచే నీకథ విశ్వసనీయ మైయున్నది.

శ్లో॥ సోమకుల వరశురామే భుజబలభీమేఽధిభూమిగోపాలే
యత్రోచ జాగ్రతి శాస్తరి జగతాం జాగర్తి నిత్యకళ్యాణం॥

(సోమకుల వరశురాముఁడు, భుజబల భీముఁడు, రణ
దేవేంద్రుడు మొదలగు బిరుదరాజములు గల యన్నపోత
భూపాలుఁడు రాజ్యము పరిపాలించుచుండఁగా లోకములో
శుభవరంపర వెలయసాగెను.)

అనపోతనాయకుఁడు జల్లెపల్లి క్షేత్రమునఁ గావించిన
ఘోర సంగ్రామముతో నాతనిప్రశస్తి దళదిశా పరివ్యాప్త
మయ్యెను. ప్రతిఘటింపవచ్చిన రాజవంశీయు లందఱకు సంపూ
ర్ణమైన వరాధావము కలిగెను. అనపోతనాయనిపౌరుష మా
విజృంభణముతో నాటివారికిఁ దెలియుటచే విద్యేషభావమును
మానికొని ప్రతివక్షులు శాంతమార్గగాములై సంచరించిరి.
అనపోతనాయని విజయములఁ దెల్పునీక్రిందిగద్యమును నామన
గల్గునివాసులగు బట్టులు నేటికిఁ బఠింపుచున్నారు.

“బిరుదునకై వసించు నిందువంశంపు రాజులు ఐదు
 లక్షల యిరువదివేలు బలంబులతోఁ ద్రిభువనరాయ
 బిరుదాంకుండని యెఱుంగక జల్లెవల్లి వీరక్షేత్రంబున
 నెదిరించిన అఱువదివేల గుఱ్ఱంబులతోను, ఏనూరు
 మత్తేభంబుల తోడను, పది లక్షల కాల్బులంబులతోను
 నెదురునడచిన పద్మజలకును తెనుంగులకును గంధ
 కస్తూరీ పరిమళద్రవ్యంబు లొసంగి తమ్మెదిరించినయహం
 కార మహామానుష భార్గవులైన పద్మజలను రణరంగ
 దుర్జయులైన తెనుంగులను రణోత్సాహులై వీరసాహ
 సాహంకారంబులతోను మెఱయు రాజులను కమ్మనాయ
 కులను రంకెలువైచు బిరుదురాహుత్తులను సముఖపు
 చకువర్లతోఁ గూడి కలహమందు నుగ్గునుగ్గుడి నూ
 టొక్క రాజులశీరములు ఖండించి యెనుబది యొక్క
 రాజుల కీకసంబులుగా నుగలాడించి, పదియుమువ్వురు
 రాజుల రణబలిగావించి, ఆ రణక్షోణినర్పించి దిగం
 బరుడై కాలీ, మహాకాలీ, శాకినీ, డాకినీ భూతప్రేత
 పిశాచాలం దలంచి రణదేవ పోతరాజ కలహకంట కాది
 దేవతల నారాధించి ధ్యానించి రణరాజ రణశూర రణ
 వీరాది నిజబలంబులకు జయంబు గలుగునట్లుగా వైది
 రాజులను బలిగావించి బట్టరాజును తానును రణంబు
 గుడిపి తనవీరాధివీర సాహసంబులు పొగడించుకొని

తన ఖడ్గధారలఁ దునిగినవారల స్వర్గంబున కనిపి, తన
 రేచర్ల గోత్రోద్భవుల కాచంద్రతారార్క మధ్య
 దయాభివృద్ధి కలుగునట్లు దేవీ వరంబుబడసి .....

అనపోతానాయఁ డొనరించిన జల్లెవల్లి క్షేత్రవీరవిహారవిషా
 గద్యమువలన విదితము కాఁగలదు.

క్షేత్రీయవీరులు నారెసారె కనపోతనాయనితోఁ బ్రతి
 ఘటించి వీరమరణము నొందుచుండిరి. ఆకాలమున నినుగుర్తి
 యను నొక దుర్గమును పూసపాటివారి సంబంధులగు క్షేత్రీ
 యులు పరిపాలించు చుండిరి. స్వతంత్ర శీలురగు నారాచవారు
 బలముల నాయితముఁ జేసికొని యనపోతానాయకునితోఁ
 బ్రతిఘటింప నెంచిరి. సాటివారినందఱు సామంతులను గావించి
 కొని యావదాంధ్రదేశము నేకచ్ఛత్రీముగఁ బరిపాలింప
 సంకల్పించిన యనపోతనాయఁడు రాచవారినడంప సంకల్పించి
 తమ్ముఁడైన మాదానాయకునకు సర్వసేనాధిపత్యము నొసంగి
 సంగరమునకుఁ బయనమయ్యెను. మాదానాయకునితో ౬౦౦౦౦
 కాల్బలములు, ౨౦౦౦౦౦ ఆశ్వీకులు, ౨౦౦౦౦౦ ఏనుగులు, ౧౦౦౦౦౦
 సేనానాయకులు రణమునకుఁ బయనమైరి. సైన్యమును నుండు
 నడపుచు ననపోతానాయకుఁడొక యున్నత గజము నెక్కి
 పోవుచుండెను. వెలమసోదర వీరుల విజృంభణము నంతయుఁ
 జూరులవలన నాలకించి రాచవారందఱు యుద్ధమునకు సన్నద్ధులై
 బురుజులపై వీరవర్షులనిల్పి ద్వారముల కుభయపార్శ్వముల

నాగ్నేయ యంత్రముల నెలకొల్పి ప్రతివక్షులరాక కెదురు చూచుచుండిరి.

అనపోతనాయనికి సామంతులై యుండనోపని రెడ్డివారు, కమ్మవారు, రాచవారు, నినుగుర్తి దుర్గపాలకులకుఁ దోడ్పడి సంగ్రామమున కాయితమైరి. అన్ని ప్రదేశములనుండి యరుదెంచిన యారాచవారిబలము గి, ౬౦, ౦౦౦కు మించి యుండెను. అనపోతనాయకుని ప్రభుత్వము విధ్వంసము గావింప వలయునని రాచవారును, రాచవారి విజృంభణము నశింపఁ జేయ వలయునని వెలమవారు విక్రమించి ఘోర సంగ్రామమును గావింపనాయత్తమైరి.

విశ్వాస పాతులును స్వామిభక్తులునగు వెలమసేనానాయకులు బహిరంగ స్థలమునందుండియు దుర్గములయందు దాగి యగ్నిగోళములను కుమ్మరించి సైన్యము నంతయు నురుముగావించుచున్న రాచవారికి లొంగక విజృంభించి దుర్గద్వారముల భేదింపఁదొడగిరి. రాచవారు బలముల నన్నింటిని దుర్గద్వారము చెంతఁజేరి ద్వారము పగిలిపోయినచోఁ బ్రతివక్షు సైన్యమును బ్రతిఘటింపవచ్చునని సంగ్రామప్రయత్నములఁ గావించుచుండిరి. అనపోతనాయకుఁడు, మాదానాయకుఁడు మదగజంబుల నారోపించి ద్వారమును పొడికింప సాగిరి. గజశిరోఘాతములచే ద్వారము భిన్నమగుచుండెను. గజముల శిరఃప్రదేశము లాద్వారపుగుబ్బలు తగులుటతోడనే

ప్రయ్యలై రక్తము ప్రవహించెను. వెంటనే యావీరులు వేటొక యేనుఁగులజంటను రప్పించి వానినాఁరోహించి ద్వారభేదనము నకుదలపడిరి. ఇట్లు విశ్వప్రయత్నముమీఁదఁ బద్మనాయక వీరులు ద్వారమును భేదించి ముందడగువేసిరి. రాచవారు ఘోరీభవించిన ధైర్యమో యనునటుల స్థానము వదలక లోని కేలెంచు ప్రతిపక్షవీరుల నందఱ యథావిధి నురుమాడి దుర్గ సంరక్షణమున సప్రమత్తులై విక్రమించిరి. బురుజుల చెంత నున్న సైనికులు మాటిమాటికిఁ బద్మనాయక సైన్యముతోఁ దలపడి పోరుచు నాగ్నేయాస్త్రముల విచ్చలవిడిగాఁ బ్రయోగించుచు నింతయనరాని విప్లవము ఘటించిరి. సంగరమర్మజ్ఞుడగు ననపోతనాయఁడు ప్రత్యర్థుల యొక్కయుఁ దన యొక్కయు బలాబలములు విచారించి దుర్గములో నెటులేని ప్రవేశింపకున్నచో నపజయము తటస్థించి తీరునని నిశ్చయించి సైనికులనందఱి ద్వారమునుండి లోనికి జొరబడ నాజ్ఞాపించెను. సముద్రమువలెనున్న పద్మనాయక సైన్యము ద్వారము గానాడు రాచవారిబలముల నురుమాడుచు గొంచెమునేవట్టి దుర్గములోని యన్ని భాగములకుఁ బ్రవేశించి యాయుధ కాలల నాక్రమించుకొని ప్రతిపక్షుల నక్కడివారి నక్కడ నురుమాడిరి. కొన్ని దినంబు లుభయదళంబుల కింతయనరాని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. కడకు జయముపై నాసవదలి యుద్ధకార్యము నిర్వహించు రాచవారు ప్రాణాభీతిచే దుర్గ

శిఖరమునఁగల రహస్యగృహమున కేగి దాఁగికొనిరి. నాయకులు లేమిచేఁ గొలఁదికాలము మాత్రము పోరాడి యుక్తాయుక్త మెఱుంగక రాచవారిసైన్యమంతయు వెలమవారికి వశమయ్యెను. పూతశేషులగు సైనికులు బ్రతుకుము జీవుఁడా యని పిటికి వందలై దొంగత్రోవలను బట్టి పారిపోయిరి. కొంతనేపటి కిను గుర్తిదుర్లము రాజకులమువారి యధీనమునుండి తొలఁగి వద్ద నాయకుల హస్తగతమయ్యెను. రాచవారు కొందఱు శిఖరమున దాఁగియున్న సంగతి రహస్యజ్ఞులచే ననపోతనాయకుఁడు, మాదనాయకుఁడు గ్రహించి శైలమునెక్కి యాగృహమున స్వేషించి ద్వారమును ముట్టడించి దొంగత్రోవలన్నింటి వరికట్టి సాహసించి లోనఁబ్రవేశించి యందున్న కొండ రాఘవరాజు, కొండాజు, జగ్గరాజు, గోవిందరాజు, జూటూరు సూరరాజు, స్వర్ణనేనమరాజు, సాశ్వ రాఘవ రాజు, తిరుమల ప్రోలరాజు, కుప్పరాజు, నరసరాజు, శ్రీనాథగౌతమీ భూనాథ రాజు, శ్రీవతిరాజు, బాలదేవరాజు, మొదలగువారి నందఱును బంధించి యాకొండనము గావించుచున్నను శరణుగోరిన పాదములపై వ్రాలి క్షమార్పణము కోరుచున్నను వదలదయాశూన్యులై వధించిరి.

బలవంతులగు ననపోతరాయునిచే మాదనాయునిచే ముం దెట్టియపాయములు వచ్చునోయని యాప్యంతముల నాశ్రయించి జీవించు రాజవంశీయులందఱును దేశత్యాగము

గావించి ప్రచ్ఛన్నముగ నటనట జీవించనేగిరి. అనపోతనాయకుని దయాశూన్యంపై రాచపురుగును మిగుల్లు మేని యేనాటికైన నపాయము రాకమానదని తనయాజమాన్యమునకు గల దేశమంతటనుగల రాచవారలనందఱను బాలురనక వృద్ధులనక స్త్రీలనక శిశువులనక తెగటార్చి సోమకుల వరశురాము బిరుదము సార్థకము గావించికొని శత్రుజనకంటఁకడై రాజ్యము పాలించెను.

కాలక్రమమున దాదాపుగ నిజామురాష్ట్రములోని యాంధ్రదేశమంతయు ననపోతభూపాలకుని హస్తగతమయ్యెను. అతడు భవనగిరి, ఓరుగల్లు, రాచకొండ, రామగిరి, గోలకొండ, కంబముమెట్టు, దేవరకొండ దుర్గములు స్వాధీనముగా వించుకొని విరోధియనువానిఁ దలయెత్తనీయకుండ నర్వై శ్వర్య సంపన్నుఁడై వయఃకాలమునంతయుఁ బరరాజ్యాకర్షణముతో విజయయాత్రలతోఁ గడపుచుండెను. విజయయాత్రలకేఁగుచు మార్గమధ్యముననున్న యయ్యనవోలు మైలారు దేవునిసందర్శించి యాగ్రామము సంగరంగ వైభవాదికములతో నుత్సవాదికములు జరుగుటకై దానమొనరించి యనపోతనృపుఁడట నొకశాసనము స్థాపించెను. ఈవీరవతంసుని విక్రమజీవితము చాలవఱకా శాసనమున లిఖింపఁబడియున్నది. అందు సోమకుల వరశురాముఁడగు నీ యనపోతరాజుపరాక్రమ మీవిధమున వర్ణింపఁబడి యున్నది.

“శ్లో॥ ముని రజనిపరశురామః

స్థానే వినియుజ్య వైష్ణవం తేజః

సోమకులపరశురామే

ధరామవ త్యన్న పోతభూపాలే॥”

(తా॥ పరశురాముడు తన విష్ణుసంబంధమగు తేజము నంతయు సోమకుల పరశురాముడగు ననపోతభూపాలకుని స్థానమునం దుంచెను.)

అనపోతనాయకుఁ డాంధ్రదేశమునంతయు వశము గావించుకొని రాచకొండ రాజధానిగనొనరించుకొని శత్రు జనభీకరముగా రాజ్యము చిరకాలమేలెను. ఈరాచకొండ నిజామురాష్ట్రములో సల్లగొండమండలమున నున్నది. ఇది హైదరాబాదునకుఁ దూర్పుగా 3౪ మైళ్ళదూరమునఁ గలదు. అనపోతనాయని రాజ్యవిస్తృతి బలసామర్థ్యములు గ్రహింప ను ద్దేశింతుమేని యిందుర్గచరిత్రము తెలిసికొనుట యావశ్యకము. గ్రామముచుట్టు మిగుల దృఢతరమైన కోటయు మిగుల లోతుగల యగడ్డయుఁ గలవు. దుర్గమునకు నాలుగువైపుల నాలుగుద్వారములు కలవు. అందుఁ దూర్పుద్వారము మట్టివాడ దర్వాజాయనియు, దక్షిణద్వారమును బైరవునిగం యనియు, బడమటిద్వారమును నేనుఁగుల దర్వాజాయని నుత్తరద్వారమును భువనగిరి గండియనియు వ్యవహరింపఁ బడుచున్నవి. ద్వారము లన్నింటినమీపమున గండభేరుండ వీరా

జనేయ కాలభైరవాది వీరవిగ్రహములును వానిక్రింద నన
 పోతనాయకుని బిరుదములు సమగ్రముగఁ జిత్రింపఁబడి
 యున్నవి. కోటయొక్క యంతరాళమున రాచకొండ యను
 గ్రామమును దన్మధ్యమున రెండు కొండలు గలవు. అందొకటి
 రాచకొండయనియు మఱియొకటి నాగనాయనికొండ యనియు
 బిలువఁ బడుచున్నవి. రాచకొండ రాజవసించునది. ఇందు రాజ
 నివాసోచితములగు చిహ్నము లనేకములు నేటికిఁ గానవచ్చు
 చున్నవి. రాచకొండపై శీలామయములును శత్రుజనాభేద్య
 ములు నగు న్నాలుగుకోటలును నున్నతములగు బురుజులును
 దర్శనీయములై యలరారుచున్నవి. రెండవకొండయగు నాగనా
 యనికొండపైఁ గూడ నొక దృఢతరమగు దుర్గము కలదు. నాగనా
 యుండను శూరవర్ణుఁ డాదుర్గమును నాశ్రయించి యుంటచే
 దానికాపేరు వచ్చెను. నాగనాయనిచరిత్రము ముందుఁ బఠింప
 నవకాశము కలదు. అనపోతనాయని సోదరుఁడగు మాదానాయ
 కుఁడు దేవరకొండయను దుర్గమున నుండి యగ్రజుని యాజ్ఞాను
 సారముగ రాజ్యము పాలించుచుండెను. ఈయుభయ దుర్గములు
 30 మైళ్ళదూరములో నుండెను. ఆకాలమున నాంధ్రదేశములో
 ననపోతనాయకునియంతటి బలవంతుడగు రాజులేడు. ఘోర్
 పాలించు నవాబుతక్క ననపోతనాయని నెదుర్కొను రాజ
 మధ్యదేశమున లేడనుట సహజోక్తియే.

అగ్రజనకు సహాయముగ దేవరకొండదుర్గము పరిపాలించు మాదానాయని చరిత్రము వ్రాయుటయు మనకుఁ బ్రకృతము కాదు. మాధవనాయకుఁడు పరిపాలించు దేవరకొండదుర్గము సామాన్యమైనది కాదు. రాచకొండ దుర్గమును వించినదనియె చెప్పవచ్చును. దేవరకొండ దుర్గమున 3౬౦ బురుజులు ౯ రాజద్వారములు 3౨ దొడ్డితోవలు కలవు. దుర్గమునఁ గొన్ని దేవాలయములు 3౨ పెద్దబావులు కలవు. అనపోతనాయని పరిపాలన కాలములో సీదుర్గమును జూపల్లివారు, వేనేపల్లినారు, కటికినేనివారు, మునుగోటివారు, గుమ్మడపువారు, కొత్తవారు, మిర్యాలవారు, పానగంటివారు గుగ్గిలపువా రనుతోమ్మిదిమంది వెలమనాయకులు సైన్యాధ్యక్షులై సంగ్రామధర్మముల నిర్వహించుచుండిరి. మాధవనాయకుఁడు మిగులత్యాగశీలుఁడై వికృమశాలియై యనేకధర్మములు గావించి ప్రతिसంగ్రామమున సగ్రజనకు సాయపడి కృతకృత్యుఁ డయ్యెను.

మాధానాయకుఁడు శ్రీశైలమున సోపానములు గోపురమండప ప్రాకారములు గట్టించిన శ్రీశైలోత్తరద్వారమున నొకమండపము నిర్మించెను. ఇతఁడు సర్వవిధముల ననపోతరాజునకు సమానుఁడనుట కీవద్దయ మాధారము కాఁగలదు.

సీ॥ “వరశురాముఁడు తండ్రి • పగ సాధ్యముగఁ జేసి

తరతరము నృపుల • తలలు నటకె

సగరుండు తండ్రికై • పగఁగొని రోషించి

తాలజంఘాదుల • తలలు రాల్యె

దఱిమి యశ్వత్థామ • తండ్రికై యెంతయు

సల పాండు సైన్యము • తలలు దురించె

మహిమింద సింగయ • మాధవోర్విశుఁడు

తండ్రికై రాజుల • తలలుగోసె

గీ॥ గాక యబ్బంగి సంగరాం • గణములందు

వైరివీరుల గెలువ నె • వ్యాఁడు చాలుఁ

దనర భార్గవ సగరులు • ద్రాణి రావు

మాధవుడుదక్క- శూరులు • మఱియుఁ గలరె॥”

ఆకాలమున మహారాష్ట్రదేశములోని చాలభాగము, ఆంధ్రదేశములోని కొలఁది భాగమును తిసయధీనమునందుంచుకొని అల్లాయుద్దీక్ష పాహాయను మహమ్మదీయుఁడు కలుబరిగి ముఖ్యవట్టణముగ రాజ్యముపాలింపఁ దొడంగెను. విద్యానగరమునకు ననపోతనాయని రాజ్యమునకుఁ దనరాజ్యము సరిహద్దులలో నుంటచేఁ గాలము గనిపెట్టి యారెండురాజ్యములలోని దుర్గములను అల్లాఉద్దీకు గొప్పింటిని స్వాధీనముగావించికొనెను. సరిహద్దులలోనుండి యామహమ్మదీయుఁడు గావించు దుర్నయము నంతయు విద్యానగరముఁ బరిపాలించు

బుక్కరాయలు, రాచకొండ పరిపాలించు ననపోతరాజు గ్రహించి సమీపముననున్న యవనుని మట్టుపెట్టుట కెంతయో యత్నించుచుండిరి. ఇంతలో అల్లాఉద్దీన్ షాహా క్రీ. శ. ౧౩౫౦ లో గతించెను. అతని రెండవకుమారుడగు మహమ్మద్ షాహా పితృరాజ్యమునకు వచ్చెను. ఆనూతనుని పరిపాలనమున రాజ్యమం దశాంతి మెండయ్యెను. సేనానాయకులు రాజద్వేషముతో వర్తించుచుండిరి. ప్రజలుగూడ రాజుపై నసూయఁ జూపసాగిరి. ఈస్థితిలో నాతనితల్లి మల్లికాజెహాన్ విశేషముగ ద్రవ్యము సైన్యముఁ దీసికొని మక్కా మదీనా యాత్రలు గావించుటకై తురుష్కదేశమున కేఁగెను. ఈ సందిగ్ధస్థితిఁ గనిపెట్టి బుక్కరాయలు, అనపోతనాయుడు నైక మత్యము వహించి మహమ్మదీయరాజ్యము నంతయు నొందింప నిశ్చయించుకొని మహమ్మదుషాహాసంస్థానమునకుఁ జెరియొక రాయబారిని బంపుచు 'మీతండ్రిహరించిన మాయాంధ్రదేశములోని భాగములు మాకు వదలివేయవలయును, లేకున్నచో మేమిరువురము మీరాజ్యముపైకి సంగ్రామమునను రానున్నార' మను సందేశమును జెలువఁ బంపిరి.

రాయబారు లిరువురు కలుబరుగఁ జేరి మహమ్మదు షాహాను సందర్శించి తమరాజన్యుల సందేశమునంతయు నివేదించిరి. సందిగ్ధస్థితిలోనున్న మహమ్మదుషాహా యేమియుఁ బ్రత్యుత్తరముఁ జెప్పజాలక 'యిదిగో అదిగో ప్రత్యుత్తరము

నొసంగుదు' నని చాలకాలము గడపి రాజ్యమునం దశాంతి నెలకొల్పు నుద్యోగులఁ దొలఁగించి ప్రభుభక్తివరాయణులు విశ్వాసవంతులు నగు నూతనోద్యోగుల కధికారపదవుల నొసంగి పొగులపైఁ గ్రొత్తవన్నులు విధించి బొక్కసము క్రమ క్రమముగా వృద్ధిగావించి సైనికబలమును స్వల్పకాలములోనే మిగుల వభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. వంచనోపాయముతోఁ దన బలము సంగ్రామమునకుఁ జాలినంత సమకూర్చికొని యాంధ్రులగు రాయబారులఁ జూచి 'మీరు స్వస్థానముల కేఁగవచ్చును. కొలఁదికాలము సైనికులతో మేము స్వయముగా వచ్చి మీరాజన్యులకుఁ బ్రత్యుత్తరము నొసంగెద' మని మహమ్మద్ షాహా వారిని వంపివేసెను. 'వదునెనిమిది మాసము లుంచికొని చెప్పవలసినసంగతి యిదియా'యని యా నవాబును దెప్పి చేయునదిలేక కలరూపునంతయుఁ దమరాజన్యుల కెఱింగించి సంగ్రామప్రయత్నములో నుంట మేలని వారిరువురు నిజనివాసములకుఁ జేరిరి. అనపోతనాయకుడు మహమ్మదుషాహా దురంతము విని యాగ్రహించి సంగ్రామ ప్రయత్నములు చేయుచు బలముల నన్నింటి నొరంగల్లు దుర్గమునకుఁ జేరెను. బుక్కరాయలు కొంత సైన్యమును ననపోతనాయని సహాయార్థమై యోరుగంటికి సకాలమునకుఁ బంపెను.

మహమ్మదుఖాను ఓరుగల్లు ముట్టఁజించుటకై యమిత మగు సైన్యము నొసంగి సైన్యాధిపతియగు బహదూరుఖానును

బంపెను. దురాశయుడగు నాతడు గోలకొండ హద్దుజేసి కొని మధ్యనున్న గ్రామము లన్నింటిని దోచుచు దురంతములు గావించుచు దేవాలయములను మత మందిరములను రూపుమాపుచు గోలదికాలమునకే ఖరంగల్లు సమీపించెను. మహమ్మదీయులబల మమితముగా నుండుటచేతను దమ సైనికులందఱు వ్యాధులచే గృశించియుంట వలనను సంగ్రామము గావింప నశక్తుండై యామహమ్మదీయవీరునితో ననపోతనాయకుడు సంధి కంగీకరించెను. సంధి నియమముల ప్రకారము రావలసిన రొక్కమునంతయుఁ దీసికొని యవన నృపాలుడు గృహభిముఖుడై త్రోవలఁ గొట్టుచు నమితో త్సాహమున నిజవాసంబున కేఁగి యేలికకుఁ దన విజయ వార్త నంతయు నెఱింగించి యుచితసత్కారముల నొందెను.

‘దినము మంచిదైన యూరెల్ల దొంగిలు’మన్నట్లు మహమ్మదుషాహ మఱల నేకశిలానగరమును ముట్టజింప నలయునని యుద్దేశించెను. ఇంతలోఁ గొందఱు మహమ్మదీయులు మహమ్మదుషాహ సమ్ముఖమున కేఁగి యనపోతనాయకుడు తమయొద్దఁ గొన్ని యశ్వములను గొని సరియగు వెల నొసంగక యవమానించెననియుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించి యవమాన దుఃఖమును వారింపుమనియు ననేకవిధముల వేఁడుకొనిరి. మతావేశపరుడగు మహమ్మదుషాహ వారల కభయ మొస్త మొసంగి యాంధ్రరాజన్యవి బంధించి తీరెదనని పకీ

రులముందు వీరప్రతిజ్ఞఁ గావించెను. “మహమ్మదు సిరాజు
 దీక్ష” అనునొక భక్తుఁడు విజయము మనకుఁ గలిగి తీఱునని
 పది దినము లేకధాటిగ ప్రార్థనములు గావించి పదునొకండవ
 దినమున యుద్ధమున కేఁగ మహమ్మదుషాహను ప్రేరేపించెను.
 ఆ ఘభముహూర్తమున మహమ్మదు షాహా సైయఫదీక్షీను
 గోరి యనువానికీ రాజ్యము నొప్పగించి యమితమగు బలము
 తో ననపోతానాయకుని బ్రతిఘటింపఁ బయలువెడలి కొంత
 కాలమునకుఁ గళ్యాణముపురముఁ జేరి యట ప్రయాణాయా
 సమును దీర్చికొని సైన్యము నెక్కువగా వెంటఁగొని పోయినఁ
 జాల కాలమగుటయే గాక ప్రయప్రయాసలు సైతము మిక్కు
 టముగ నగునని తలంచి వెంటవచ్చిన సైన్యములోఁ జాల
 భాగము వెనుకకుఁ బంపి నాలుగు వేలమంది యాశ్వికులను
 బదివేలమంది సైనికులను మాత్రము వెంటఁగొని యాంధ్ర
 నగర రాజమునకుఁ జేరెను. మహమ్మదుషాహా కొంచెము
 ముందుగ నలువురు భటులనుబిల్చి ఓరుగల్లుద్వారముకడ
 నిల్చి ద్వారరక్షకులను బ్రమత్తులఁగావించి యేదియో వ్యవ
 హారముఁ బెట్టుకొని యున్నచోఁ దా నాకస్మికముగ బల
 ముతో వచ్చి ద్వారమును భేదింతునని చెప్పివంపెను. నలు
 వురు యవనులటులె యొరంగల్లు ద్వారముచేతఁ జేరి తాము
 గుఱ్ఱపు బేరగాండ్రమనియు ననపోతభూపాలుని కొఱకుఁ
 గొన్నియశ్వములను దూర దేశమునుండి కొనివచ్చితి మనియు

భాషించు చుండగా ద్వారరక్షకు లావార్తలు నిజములని విశ్వ
 సించి యుచితవిధుల మఱచి వారితోఁ బ్రసంగించు చుండిరి.
 ఇంతలో నాకస్మికముగ మహమ్మదీయ సైన్యమువచ్చి ద్వార
 మును సమీపించి లోనఁ బ్రవేశించెను. ద్వారపాలకు లుఁకి
 పడి ద్వారములు బంధింపఁ బ్రయత్నించిరి గాని దృఢతరము
 లగు నా ద్వారములు వేయుట యసాధ్యమయ్యెను. ప్రచ్ఛన్నముగ
 భాషించుచున్న యానలుపురుషులు నిలువుటంగీలలో గుప్త
 ముగనున్న కరవాలములఁబెఱికి ద్వారపాలకుల వధించిరి. ఆ
 యదనున మహమ్మదుషాహ బలములనన్నింటిని ద్వారము
 నుండి పురములోనికిఁ గొనిపోయెను. స్వామిభక్తుఁడును విక్ర
 మశాలియునగు (నాగనాయుడు) నాగయ రుద్రదేవుఁడు
 వారల నెదిరించి పురద్వారముచెంత నడ్డగించి సమీపమునఁ
 గలఁ బురుజునాశ్రయించి స్థిరముగ నిలువఁబడెను. మహమ్మ
 దీయు లాధీరుని ధాటికాఁగఁజాలక పురుజునకన్నివైపులమంటలఁ
 బెట్టి యీటెలతోఁ బైనున్న నాగయ రుద్రదేవుని క్రుమ్మిరి.
 చాలసేపు ప్రతిపక్షుల దురంతుములకుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించి
 కావించి యలసి జాతి యగ్నిహోత్రమునఁబడి యావీరుఁడ
 వీరమరణము నొందెను.

ఎంతయో ప్రయాసపడి యవన సైనికులు పురములోఁ
 బ్రవేశించిరి. ఆంధ్రవీరులు కోటగోడలమీఁదను పురుజుల
 మీఁదను మేడలమీఁదను నిల్చి యవనదళములపై విప్పల

విడిగ నాగ్నేయగులికలఁ గ్రుమ్మరింపసాగిరి. పేరుజెందిన యాంధ్రవీరు లనేకులు కరవాలము లుభయహస్తములఁ గీలంచి మాక్తుర బలములతోఁ దలపఁడి ఘోరసంగ్రామముఁ గావించిరి. ఆనాఁడాంధ్రులు చూపిన యద్భుతవిక్రమమున కనపోతరా జాశ్చర్యము నొంది తానొక యున్నతాశ్వము నెక్కి సైనికుల కుచితధర్మము నెఱిగించుచుఁ బ్రతిపక్ష సైన్యముల నురుమాడించుచుండెను. ఆంధ్రులధాటి కాఁగలేక యవ న్నసైన్యమంతయు తాత్తిపైఁబడిన గోలికాయలవలె తలకొక త్రోవను బాటిపోయిరి. అనపోతనాయఁడు స్వయముగ మహమ్మదుషాహ నెదిరించి యాతనితోఁ జాలనేవు పోరాడెను. అనపోతనాయనిచే మరణముఁదప్పదని యాతఁడు నిశ్చయించి కొని ప్రాణముపై దీపిచేఁ బాటిపోయెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకు విజయార్థమరుదెంచి పరాభవము గడించినందులకు గుర్తుగ మహమ్మదుషాహశరీరముపై ననపోతరాజున్యఁడు రెండుమూఁడు బల్లమైనగాయములు చేసి పాటిపోవువానిని వధించుట మగఁటిమికాదని వెనుకకుమరలెను. మహమ్మదుషాహ చావఁగామిగిలిన పదునైదువందల సైనికులతోఁ దల ప్రాణముతోఁక బట్టగాఁ గలుబరగపురమునకుఁ బరాభవహూవ మగు నభాగ్యదేవతతోఁ గూడఁ బ్రవేశించెను.

చెప్పరాని పరాభవముతోఁ గలుబరగఁ జేరియు మహమ్మదుషాహ మఱిల నాంధ్రనగరమును ముట్టడింప బలంబుల

నాయితము చేయుచుండెను. కలుబరగ బహమనీవంశము నిహూలముగావింపకున్న నేసమయమున నేయవాయము కలుగునో యని యనపోతనాయుడు చాలతడవు విచారించి ఢిల్లీ వుక్కిన ర్తిగానున్న ఫిరోజీషాహాకడ కొకరాయబారము పంపెను. రాయబారులు ఢిల్లీనగరమున కేగి ఫిరోజీషాహాను దర్శించి బహమనీరాజ్యము సంతమొందించి కలుబరగ ఢిల్లీలోఁ గలుపు కొందులెని యనపోతభూపాలుఁడు మీకు సర్వబలములతో సహాయము రానున్నా” డనియు లేక మీ రుచితబలములఁ బంపుదురేని తనబలములతోఁ గూడ ననపోతభూపాలుఁడు సంగరకార్యము నిర్వహించుననియు విన్నవించిరి. నవా బపుడు కుటుంబకలహములలో మగ్నుడై యుంటుండే గర్తవ్యతూన్యుడై రాయబారులకుఁ బ్రీత్యుత్తరము నొసంగక ప్రకృతము తానా యుభయమార్గముల నంగీకరింపజాలఁడనియుఁ బరులకు సహాయముఁ గావింపఁడగినంతబలము తనచెంతలేదనియుఁ దమ రాజుతోఁ దెలుపుమని మాత్రముచెప్పెను. రాయబారులు నిరుత్సాహముతో నాంధ్రనగరమున కేగి జరిగినయంశము నంతయు ననపోతభూపాలున కెఱింగించిరి.

అనపోతనాయుడు ఢిల్లీనవాబుతో మంత్రాంగము చేయుచున్న సంగతి గూఢచారులవలన మహమ్మదుషాహ యొకీంచి కోపము నొందినవాడై యనపోతరాయని రాజ్యచ్ఛేదని గావించుటయో యతనిచే నంతరించుటయో కర్తవ్య

మని యమితబలనమన్వితృడై యేకశిలానగరమునకు దాడి వెడల యత్నించి తనయావద్బలమును రెండుగా విభజింపి యం దొకభాగమును “అజీము హుమాయూన్” అనువాని యాధిపత్యముతో విదర్భదేశమును ముట్టడింపఁ బంపి మిగిలిన సగము బలమునకు సరదరుఖానుని యధ్యక్షునిగావించి యాత నివెంటనే తాను స్వయముగా నోరుగంటికిఁ బయనమయ్యెను. ఈసమయమున మునుపటివలెనే సయఫియుద్దీనుగోరీయే సైన్యాదికముల స్వల్పముగా నుంచికొని కలుబరగ దుర్గముఁ గాపాడుచుండెను. మహమ్మదీయబలము కొంతకాలమునకు బరంగల్లుచేరెను.

యవనబలము లాకస్మికముగ నోరుగల్లు ప్రవేశించు వఱ కచట తగినంతమంది సైనికులు లేకుండిరి. ఒకవద్దనాయక వీరుఁడుమాత్రము ద్వారమును గొలఁదిబలముతోఁ గాచు కొనియుండెను. సైనికులందఱు ననపోతనాయనివెంటఁ గొండ వీటిరెడ్డిరాజులఁ బ్రతిఘటించుటకై ధరణికోటప్రాంతముల కేఁగియుండిరి. మహమ్మదీయులు స్వల్పబలముతోనున్న యేక శిలానగరము నవలీలభేదించి యేయాటంకము లేకుండ లోనఁ బ్రవేశించిరి. మహమ్మదీయులు రాజ్యమునఁబ్రవేశించి యనేక దురంతములఁ గావించిరి. వేగులవా రీయుదంతము నంతయు ధరణికోటకేఁగి యనపోతనాయని కెఱింగించిరి. వెంటనే యనపోతనాయఁడులికిపడి రెడ్డివారితో నెటులొ సంతకగా

వింతుకొని యేకశిలానగరము ప్రవేశించెను. మహమ్మదీయ సైన్యము విజయనూచకముగాఁ గోటలో గుడారములో విడిసియుండిరి. ప్రతిఘటించినచో విజయ మసాధ్యమని సంగర మర్మజ్ఞుడగు ననపోతనాయనికి స్ఫురించెను. అదిగాక రెడ్డి వారితోఁ జాలకాల మెడతెగకుండఁ బోరాడుటచే నాంధ్ర సైన్యమంతయు భిన్నభిన్నమై యుండెను. మహమ్మదీయ బల మంతయుఁ జెక్కుజెడరక గోటలో స్థిరవాసము నేర్పటము కొని యేకశిలానగర రాజ్యమును మ్రింగివేయవలయునని బయలుపందిరులు వేయుచుండెను. దైవముకూడ వారలవత్తుముననే యున్నటుల ననపోతనాయని కశుభసూచనము లనేకములు గోచరించెను.

పుట్టినదాదిగ ననపోతరాజుజయము నొందినవాఁడు కాఁడు. ఆకాలమునఁ గల యాంధ్రరాజస్యులలో నాతఁడె పైచేయిగ నుండెను. అనపోతనాయుఁ డొకనేనానాయకుని కుమారుఁ డను నంశము మాపాఠకులు మఱిబియుండరు. తన బాహుబలము, శక్తిసామర్థ్యములు, బలసాహసములు వ్యయము గావించి యాతఁడు నిరాటంకముగ నాంధ్రదేశములోని చాల భాగమును తన ఛత్రాచ్ఛాయక్రిందకుఁ జేర్చికొనెను. మొక్కవోని పరాకృమముగల యనపోతరాజస్యుఁడు తనదైన్యము నకు విచారించి కొండఱు రాయబారులను మహమ్మదు షాహాయొద్దకుఁ బంపెను. అనపోతనాయుడు రాయబారము

లకు వచ్చినదెచాలునని మహమ్మదుషాహ సంతోషించి తన దుర్బలస్థితిఁ దలంచుకొని గోలకొండ వ్రాంతముల నొసంగి నచో వెనుక కేగెదనని వర్తమానమంపెను. కాల పరిస్థితులను గాఢముగ యోజించి చేయునదిలేక కట్టకడ కనపోతభూషా లుఁడు కొంతద్రవ్యము, గోలకొండదుర్గము, దానికి సంబంధించిన గ్రామములు మహమ్మదుషాహ కొసంగ సంగీకరించెను. మధ్యవర్తులుచెప్పిన సరిహద్దులు వెంటనే యేర్పాటుచేసికొని సంధిదూపకముగ నొసంగిన యవరిమిత ధనమునుగొని గోలకొండరాజ్యముతోఁ దృప్తిపడి మహమ్మదుషాహ గృహముచేరెను. అనపోతనాయుఁడు తన జీవితకాలములో నొందిన వరాజయ మిదియొకటియే యని చెప్పవచ్చును. అనపోతనాయకుని విక్రమజీవితము వెల్లడించు వద్యములు కొన్ని యాంధ్రీజనులు పఠించుచున్నారు. చరిత్రజిజ్ఞాసువుల యభిరుచి నుద్దేశించి యావద్యములలో ముఖ్యము లగువానిని గొన్నింటి నీక్రింద నుదాహరించి యీశూరవర్షుని విక్రమజీవిత గ్రంథము ముగించుచున్నారము.

ఉ॥ ఆలములోన సింగవసుధాధిపవందనుఁ డన్నపోతభూ
పాలకహాళి కోడి యనిఁ బారిన వైరుల నాలభంగినే
తోలునుగాని చంపఁడట దోసమటంచును నొర రాయగో
పాలున కుర్విలోనఁ బశువర్గముఁ గాచుట సాజమేకదా!
మ॥ చిరకాలవ్రతశీలుఁడై నరుఁడు కాశీతీర్థ నిర్మగ్నుఁడై
స్థిరబీలక వృషభంబునెక్కి రజతాద్రింజెంది ముక్కంటియా

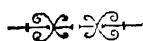
టరుదే సింగయ యన్నపోత విభుబాహా ఖడ్గనిర్మగ్నుడై
యదివీరుండు గజంబునెక్కి సురరాజౌ టద్భుతంబెన్నఁగఁ.

సీ॥ అశ్వరేపంతుండు • హయమునునెక్కిన
దండిరాజులగుండె • తల్లడిల్లు
దరిని దద్దీకర • కరవాలహతికిని
గ్రాటసేనలు • కళవళించు
సంగ్రామపార్థుని • చాపటాంకృతులకుఁ
బెలుఁగురాజ్యంబెల్ల • దిగులుకొనును
బ్రథన నిశ్చంకకు • బల్లెంబు ధాకకు
నుల్కుల్కు పడుచుండు • రొడైరాజు
తే॥ సీ॥ లతఁడు దరిమినచో నుండు • వితములేక
సారిది సురధాని రాజులు • సొంపుఁదప్పి
యోటమందిరి సింహారి • కోటబయల
సన్నతఖ్యాతి యనపోత • మన్నెరాజు॥

ఉ॥ బక్కఁడు జారముఖ్యుఁ డొక్కడూరకరోజుఁ బరేతపాలకుం
డొక్కఁడొకండు రాత్రిచరుఁ డొక్కఁడు చాలు జడుండు
చంచలుం|డొక్కఁడొకండు యక్షుఘనుడొక్కఁడు భిక్షుకుఁ
డేటి దిక్పతుల్ | దిక్కుల నన్నపోత జగతీతల నాధుఁడుదక్క
మేదిని॥

(అనపోత భూపాలుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౩౪౪ మొదలు
౧౩౮౦ వరకు రాచకొండ ముఖ్యవట్టణముగ నాంధ్రదేశవ

న బరిపాలించెను. ఇతనిశాసనములు నిజమురాష్ట్రము లోని యయ్యనవోలు, దేవరకొండ, రాచకొండ లోనగు చోటులఁ గానవచ్చు చున్నవి.)

సాశ్వతసామ్రాజ్యము.

బుక్కరాయల యనంతరము విద్యానగర సామ్రాజ్యమును (రెండవ) హరిహరరాయలు, (మొదటి దేవరాయలు, ప్రాథమిక దేవరాయలు, మల్లికార్జునరాయలు, విరూపాక్షరాయలు వరుసగా బాలించిరి. వీరిలోఁ బ్రాథమికరాయలు చిరకాలము రాజ్యము తన పూర్వులకు సమానముగాఁ బాలించి మితిలేని ధనము భాండాగారమునఁ జేర్చిక్రీ. శ. ౧౪౪౬ ప్రాంతమున మరణించెను. ప్రాథమిక దేవరాయలకు పొన్నల దేవవలన మల్లికార్జునరాయలు, సామ్రాజ్య దేవవలన విరూపాక్షరాయలు జనించిరి. మల్లికార్జునరాయలు తన పూర్వులు సంపాదించిన రాజ్యమును జాగరూకతతోఁ గాదుకొనుచుండెను. బుక్క ప్రక్కను మహమ్మదీయులు స్వైరమును బురస్కరించుకొని కర్ణాట సామ్రాజ్యమును లభింప నుండిరి. కటకపాలకుడగు కపిలేంద్ర గజపతివిస్తారగు బలమును సమకూర్చుకొని ఆంధ్రదేశమునందలి ప్రసిద్ధ పర్ణముల నన్నిటిని లోఁబఱచికొని విద్యానగరమును ముట్టడించెను. మల్లికార్జునరాయలు ఘోరసంగరము చిరకాలము

గావించి గజపతి నెటులో తరిమివేసెను. గజపతి యంతతోఁ బోక చిక్కిన దుర్గములను జిక్కినటుల లోఁగొనుచుఁ జంద్ర గిరికిఁ బోవఁగా సాశ్వనరసింహ రాజు గజపతిని దన పాలనము నందఱుగిడనీయక సరిహద్దులవఱకుఁ దరిమెను.

మల్లికార్జున రాయల తరువాత విరూపాక్ష రాయలు విద్యానగర సామ్రాజ్యపాలకుఁ డయ్యెను. సహజముగాఁ జంచల స్వభావుఁడును భోగపరతంత్రుఁడును నగు నీ రాజు రాజకీయ వ్యవహారములలోఁ గొంచెమేని జోక్యము కలుగఁజేసి కొనక యెల్లప్పుడు భోగశ్రీలతోఁ గ్రీడించుచు సురాపానమత్తుఁ డై యుండెను. ఈ యసమర్థుని లెఱివితేటలు గమనించి మహమ్మదీయులు గోవాపట్టణము నాక్రమించికొనిరి. కపిలేంద్ర గజపతి యనంతరము విరోధిజన దుర్గమును పేరొందిన విద్యానగర రాజ్యమును అతనికుమారుఁ డగు పురుషోత్తమ గజపతి ముట్టడించి సైన్యమును నోడించి అవరిమిత ధనమును రత్న సమూహమును సింహాసనమునుగైకొని కటకము చేరెను. రాజ్యమునందుఁ బరులు ప్రవేశించుట కిదియె మొదలు. తురుష్కుల దండయాత్రలతోఁ గొంత రాజ్యభాగము గూడఁ బరాధీనము కానుండెను. గజపతి విద్యానగర సామ్రాజ్యమును గబళింపఁ దగినంతబలమును సమకూర్చుచుండెను. ఏడులక్షల వఱకుఁ దండ్రికాలమునం దున్న సైనికబల మంతయుఁ దరిగి పోయెను. మూలధనముగాఁ దండ్రి సేకరించిన ఎనుబదియైదు

కోటలు వరహాలుగూడ నాశమయ్యెను. సర్వవిధముల మహాన్మ తదశయందుండి ప్రకృతినహజమగు శైలదుర్గములచేతను దుంగభద్రావాహినిచేతను సురక్షితముగానున్న విద్యానగర సామ్రాజ్యమును జేసేతుల విరూపాక్షరాయలు పాదు సేయుటఁజూచి సామంతులు సేనానులుగూడఁ దిరస్కారభావముతో నుండిరి. ఇఁక నుపేక్షించినయెడలఁ బరిస్థితులు విషమించునని రాజశేఖరురాయలు తన తండ్రియగు విరూపాక్షరాయలను జంపించెను. ఇతని సోదరుడగు రెండవ విరూపాక్షరాయలు రాజశేఖరురాయలను జంపించెను. భ్రాతృహంతయగు రెండవవిరూపాక్షరాయలయెడఁ బ్రజలహృదయములం దసంతృప్తిజనించెను. రాజ్యమునం దంతటను దిరుగుబాటు లభివృద్ధియయ్యెను. ఎవనికి వాఁడె స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటింపయత్నించుచుండెను. ఉదయగిరిరాజ్యము అంతకుముందె గజపతు లావరించుకొనుటయుఁ జంద్రగిరి, పెనుగొండ, గండ్లకోట రాజ్యములు సాశ్వ నరసింహభూపాలుని స్వాధీనమునం దుంటయుఁ గర్నాటరాజ్య దుర్బలస్థితికే దారాణములుగ నుండెను. ఈ స్థితిగతులలో బహుమనీ సుల్తానులు కర్ణాట రాజ్యమును హరింప సిద్ధముగా నుండియు సాశ్వ నరసింహ భూవిభునిభాటికి వెఱచి యూటకుండిరి.

‘విద్యానగర రాజ్యము నుపేక్షించినచో యవనులు హరింపక మానరు. విద్యారణ్యాది మహానుభావులు తమశక్తి

ధార్మవోసి నెలకొల్పిన యీమహారాజ్యమునుగోలుపోతిమేని ఆర్ష
 ధర్మము లంతరించి దేశమంతయు సంక్షోభ మొందకమానదు,
 అని సాశ్వతసరసింహరాయఁడు తలంచి తనక్రింద దుర్గాధ్యక్షుఁ
 డుగానున్న తుళువనరసరాయలను బిలువనఁపి విద్యానగరరాజ్య
 మును ముట్టడింపుమని యాజ్ఞాపించి తనయొద్దనున్న సైన్యమునంత
 యు సహాయముగాఁ బంపెను. నరసరాయఁడు తనబాలమిత్రుఁ
 డును రాజ్యకార్య విళారదుఁడును సంగరకౌశలుఁడు నగు
 తిమ్మరుసుమంత్రిని సహాయముగాఁ గైకొని యొక శుభ
 ముహూర్తమున విద్యానగరమును ముట్టడించెను. సాశ్వతసర
 సింహ భూపాలుని ధర్మపరిపాలనమునందు అభిమానముగల
 సేనానాయకులు నరసభూపాలునకు స్వాగతము నొసంగి విద్యా
 నగర సామ్రాజ్యమును స్వాధీనపఱచిరి. తుళువనరసరాయలు
 మేళతాళములతో రాజవీధులలో నూరేఁగుచు నగరము
 లోనికిఁ వచ్చుచుండెను. ఒకభటుఁడు రాజమందిరములోనికిఁ
 బోయి భోగవరాయఁఁడగు విరూపాక్షరాయలకు “సాశ్వతసర
 సింహభూపాలునివంపునఁ దుళువ నరసరాజువచ్చి సామ్రా
 జ్యము నంతయు లోఁబఱచు కొనుచున్నాఁడు. వీలున్నఁ బ్రీతి
 కృతీ గావింపు”మని విన్నవింపఁగా సంతోషభంగకరమగు నిట్టి
 సందేశము దెచ్చితివాయని భటునవమానించి బైటికిఁ బంపెను.
 నరసరాజు తానుసాధించిన నగరభాగముల నన్నింటిని భటుల
 కప్పగించి రాజమందిరము ప్రకేశించెను. నరసరాజు దగ్గరకు

రాగానికనువేక్షింపఁ దగదని యారాజమాత్ముఁడు అంతః పురకాంతలను రాజమందిరమును సంవదలను విడిచి పార్శ్వ భయముతో దొడ్డివాకిలి తెఱచిగొని పారిపోయెను. నరసరాజు కోటను భాండాగారమును ధనకనకవస్తువాహనములను, రక్త పాతము లేకుండ సాధించి యీవిజయవర్తమానము తన యజమానియగు సాశ్వ నరసింహరాజునకుఁ దెలిపి వట్టాభిషిక్తుఁ డగుటకు రమ్మని వర్తమాన మంపెను. ప్రజలందఱు మఱల సత్ప్రభువె తమకు లభించెనని మిగుల నానందించి వట్టాభిషేకమహోత్సవ మెప్పుడుజరుగునా యని నిరీక్షించు చుండిరి. నరసరాజు రాజకీయోద్యోగుల నందఱను బరిశీలించి పూర్వ రాజ పక్షపాతు లగువారిని వెదకి యుద్యోగముల నుండి తొలంగించి యాపదవులను విశ్వాసపాత్రులగు తన నౌకరుల గొనంగెను. విద్యానగర రాజ్యమునం దంతటను నూతనోద్యోగులను నరసరాజు నాకొల్పి విప్లవోద్యమములకుఁ దావే లేకుండఁ జేసెను.

శాస్త్రవేత్తలు పెట్టిన శుభముఃపూర్తమునఁ బట్టాభిషేకమహోత్సవము జరుపుటకు నేర్పాటులు చేయఁబడెను. సామంతులకు రాజబంధువులకుఁ గవులకు గాయకులకు నేనానాయకులకు ఉద్యోగులకు ఆహ్వానవతికలను నరసరాజు, తిమ్మరుసుమంత్రి స్వయముఁగాఁ బంపిరి. సాశ్వ నరసింహ భూపాలుని దామంద అంతకు మున్నె యెఱింగి యుంట.

రమునందలి ధనము విరివిగా నుపయోగించి పాఠశాలదేశము నుండియు అరబ్బీ దేశమునుండియు ఉత్తమాశ్వములను దెప్పించెను. బ్రతికిన గుఱ్ఱమునకైనను పూర్ణమధ్యమునఁ జిచ్చిన గుఱ్ఱమునకైనను మూడు గుఱ్ఱములకు వేయివరహాల చొప్పున ధనమొసంగి అశ్వముల నెన్నింటినో కొని ఆశ్వకదళము నభివృద్ధి గావించెను. చచ్చిన గుఱ్ఱములతోఁకలఁ జూపినంత మాత్రముననే విలువయొసంగు చుండుటచే యవనవర్తకులు ధారాళముగా అశ్వవ్యాపారముగావించి విజయనగర రాజ్యమును అశ్వబృందములతో నించివేసిరి. నరసింహరాజు ఆశ్వకదళసహాయమునఁ దనశక్తి సామర్థ్యములు పూర్తిగా నుపయోగించి అన్యాయకాంతములైన రాజ్యముల నన్నింటిని దిరుగ సంపాదించెను. ఉదయగిరి, రాయచూరు, కొండవీడు దుర్గములు సాధించుకొనుటకుఁగూడ యత్నించెను గాని యంతలో నాతఁడు కాలధర్మము నొందెను.

నాథువ నరసింహరాజు అంధ్రవాఙ్మయమున కెంతయుఁ జేయూత నొసంగెను. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుని సత్కరించి జైమిని భారతము నంకిత మొందెను. వలువురు కవులీనరపాలుని గుణకీర్తనము గావించినటులఁ జాటువులవలన నెఱుంగ నగును. ఈయనయొద్ద మంత్రీగా నాదెండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడుండెను. ఈయన విద్యానగరమును గృష్ణదేవరాయల కాలమునందు మంత్రిగానుండి.

పరిపాలించిన తిమ్మరుసుమంత్రికి మాతామహుడు. గొప్ప రాజకీయవేత్త యనియు మహాశూరుఁ డనియుఁ జేరొందెను.

నరసింహరాజు తన యంత్యకాలమున విశ్వాసపాత్రుఁ డగు నేనానియు, విద్యానగరమును బట్టుకొనుటలో నెక్కువ సహాయపడినవాఁడును, తనఅన్న మనుమఁడును నగు తుళ్ళువనరన రాజును బిలువనంపెను. ఆయనతో నిటులఁజెప్పెను: "మిత్రమా! నా కంత్యకాలము సమీపించినది. నాకుమారు లిరువురు పసి వాంఁడు. భండారము, రాజ్యము నీచేతిలో నుంచుకొని పాలకుఁడవుగానుండి. యుక్తవయస్సు వచ్చినపిమ్మట రాజ్యము నాకుమారుల కొసంగుము. ఈకార్యము నొనరించి సామ్రాజ్యము నుద్ధరించుటకు నీవుదక్క వేటొకఁడు లేడు." నరన రాజు అంగీకరింపఁగనే నరసింహరా జతనికెఁ బట్టాభిషేకము చేసి గతించెను. విశ్వాసవంతుఁ డగు నరనరాజు చిరకాలము రాజప్రతినిధిగనే యుండి పరిపాలించెను. నరనరాజు అంతకు మున్ను కుంతలదేశంబు నందును చోళమండలము నందును శ్రీరంగము నందును ఘోరనంగరము లొనరించి విజయము నొందిన పరాక్రమశాలి గావునఁ జారు శ్రీతనిపరిపాలనమున కనుకూలురై యుండిరి. ఆంధ్రభాషాభిమానియై యీ నర పాలితలకుఁడు నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయ్య అను జంట కవులచే వరాహపురాణమును రచింపఁజేసి అంకితమునొందెను.

నరసరాజు సాశ్వ నరసింహరాజుచుత్తులలోఁ బెద్దవానికి రాజ్యము నొసంగి తాను వ్యవహారములఁ జూచుచుండెను. నరసరాజువిరోధు లాతనియెడల నెవము గలిగింపనెంచి బాలరాజును జంపించి యాదురంతము నరసరాజునెడ నారోపించిరి. నరసరా జునిండఁ దొలఁగించుకొనుటకు నరసింహరాజు రెండవ కుమారునకు విద్యానగరరాజ్యమును పట్టాభిషేకము గావించి రాజకీయ వ్యవహారములు తాను సవరించు చుండెను. నరసరాజు శ్రేయమునకు సహింపని దుష్టులగు కొందఱు రాజకీయోద్యోగులు గొలరాజునకు లేనిపోని కొండెములు చెప్పి “నీయన్నను జంపించినటుల నిన్నుఁగూడ నరసరాజు చంపింప నున్నాఁ” డని వీలువెంట నూరిపోసిరి. ప్రవంచజ్ఞానశూన్యుఁ డగు నాబాలుఁ డామాటల నమ్మి నరసరాజును ద్వేషింప మొదలుపెట్టెను. ఇంక నుపేక్షించిన బాలరాజు తన కపాయము చేయుటయేగాక విద్యానగరరాజ్యమును గూడఁ గొలుపోక మానఁడని తన పలుకుబడి నుపయోగించి సైన్యమునంతయు గూడఁగట్టుకొని యాతని బంధించి పెనుగొండదుర్గమున నుంచి ఆహారాదులకు స్వల్పభరణము నొసంగసాగెను. కొంత కాల మెటులో గడపి బాలరాజు మరణించెను. తుఘనరాజు ప్రత్యర్థులగు నుద్యోగుల నందరను దొలఁగించి సామ్రాజ్యమును బునరుద్ధరించి యమితవిఖ్యాతి గడించెను.

సాశ్వనరసింహరాజు క్రీ. శ. ౧౪౯౦ ప్రాంతమున మరణించెను. ఈయన కాలమునుండి విద్యానగరము ఆంధ్ర.

సామ్రాజ్య మనందగి ఆంధ్రకపులకు ఆంధ్రులకు నభిమాన
 స్థలమయ్యెను. నరసింహరాయలు ధర్మపరిపాలనము చేయు
 తేటి నాతని పరిపాలనమునందున్న రాజ్యమునకుఁ బరదేశీయులు
 నరసింగరాజ్యమని పేరిడిరి. ఈయన పరిపాలన కాలమునఁ
 దురకలు శ్రీరంగము నాక్రమించుకొని వసతులన్నియు నూడ
 లాగుకొనుటచే బ్రాహ్మణులందఱు లేచిపోయిరి. నరసింహ
 రాజు తురకలఁ బోదోలి నగరమును స్వాధీన పరచుకొని
 పూర్వవృత్తుల నన్నింటిని దిరుగనొసంగి శ్రీరంగస్థాపనాచార్య
 బిరుదము వహించెను. ఈయనచరిత్ర మంతయు సాశ్వాభ్యు
 దయమను సంస్కృత కావ్యమునందు విపులముగా వర్ణింపఁబడి
 యున్నది. ఈయనకుఁగల విత్రప్రబంధపరమేశ్వరుఁడు, అభి
 నవనాటక భవభూతి, అష్టభాషా పరమేశ్వరుఁడు, రసికకవితా
 సామ్రాజ్య లక్ష్మీపతి మున్నగు బిరుదముల వలనఁ గవియు
 రసికుఁడు గూడ నీనృపాలుఁడై యుండునని తెల్లమగుచున్నది.
 అదృష్టజాతకుఁడగు నీనృపుఁడు విద్యానగర సామ్రాజ్యోద్ధార
 కుఁడును, ఆంధ్రుఁడును గావున మనకొంతయు గణ్యుఁడు.

సోమనాదిరెడ్డి

నిజాము రాష్ట్రములోని మహబూబునగరు మండలమున అమరవాది యను నగరముగలదు. ఆనగరముచెంతఁ గల అచ్చమ్మవేట, రఘువతివేట యను గ్రామములను బాకనాటి రెడ్డిశాఖకుఁ జేరిన తిమ్మారెడ్డి యను వీరుఁడు పాలించుచుండెను. ఈయనభార్య వీరవతంసుండని పేరొందిన మొదకు మండలపాలకుఁ డగు సదాశివరెడ్డి తోబుట్టువు కేశవమ్మ. ఈదంపతులు పశుసమృద్ధియు, ధనసమృద్ధియుఁ గలవారై నుఖముగా నుండ క్రామదేవత దేశమును బీల్చి పిప్పిచేయుచుండెను. వంటలు తగ్గిపోయెను. పశువులుమేతలేక మాడిచచ్చుచుండెను. ప్రజలన్నమోరామచంద్రాయని యేడ్చుచుండిరి. చేరెఁడు గంజినీళ్ళకు జనులు మోమువాచి నశించుచుండిరి. తిమ్మారెడ్డిచెంత పుట్లకొలఁది ధాన్యము గలదు. కావలసినంత ధనముగలదు. ప్రజల ఘోషచూచి సహింపఁజాలక పరులదీయించి తనయొద్దఁగల ధాన్యముదంపించి వచ్చినవారికి నెలకొలఁదిఅన్నము పెట్టించెను. ఎంతకును గఱపు గ్గదయ్యెను. గరిసెలు పాతరలుకూడ రిత్తవయ్యెను. ప్రజలొకకేగిని చచ్చుచుంటఁ జూచి తనభార్య నస్తువులను మంగళనూత్రిము దక్క మిగిలిన వన్నియు నమ్మెను. అప్పటికిని బ్రజలబాధ తగ్గదయ్యెను. ఇక నిటనున్న లాభము లేదని

తానుగూడ నాకలిచే మలమలమాడుచుఁ గూలినాల్మియైన
 చేసి జీవించుదమని మల్లారెడ్డి తన భార్యయగు కేశవమ్మను
 వెంటఁబెట్టుకొని బయలుదేరి కొల్లాపురము, పెట్లవెల్లి,
 మ్మారవకొండ లోనగు గ్రామములకుఁ బోవ నెందును గూలి
 దొఱకకపోయెను. కడకు కొట్టపోలూరను గ్రామమునకుఁ బోయి
 యచటఁ గూలినాల్మిచే జీవించుండెను. దొఱకిన కూలిధాన్య
 ములోఁ గొంచెము కొంచెము మిగిల్చికొని తిమ్మారెడ్డి కొంత
 ధాన్యము సంపాదించి పాలికొక యెద్దును దీసికొని వ్యవసా
 యమును బెట్టెను. క్రమముగాఁ గలసి వచ్చుటచేఁ దిమ్మారెడ్డి
 కొంతకాలమునకు గొప్ప రైతై ధనధాన్య సమృద్ధితో
 నుండెను. ఈశుభావసరమున వీరికొక కుమారుడు గలిగెను.
 సోమలింగేశ్వరుని యనుగ్రహమున జనించినవాడగుటచే నా
 బాలునకు సోమనాదీయని నామకరణము గావించి సంతోషము
 గాఁ గాలము గడపుచుండిరి. వీరిశ్రేయముజూచి సహింపలేక
 గ్రామస్థులు కొందఱెటులేని యిబ్బంది పెట్టవలయునని తలంచి
 ఆప్రాంతములు పాలించు కర్నూలు నవాబగు దావత్ ఖాను
 నొద్దకుపోయి తిమ్మారెడ్డి యను రైతు మీపైఁ దిరుగుఁబాటు
 చేయుటకుఁ బ్రయత్నించుచున్నాఁడు. వాఁ డాయుధములు,
 ధనము, ధాన్యము సిద్ధము చేయుచున్నాఁడని విన్నవించిరి.
 నవాబు పలువురను బిలువనంపి యావార్త నిజమో కల్లయో
 డెలుపుమన వారంతకమున్నే యీకుట్రలోఁ జేరినవారగుటచే

వారును నటులనే చెప్పిరి. దావత్ ఖాను వెంటనే కొట్టపోలూరునకు దండయాత్రకు బయలుదేరి తిమ్మారెడ్డిని బిలువనండ్ల చెట్టునకుఁ గట్టించి దయాశూన్యడై కొట్టించి యతనిధనము, వశువులు, ధాన్యములు కొనిపోయెను. దెబ్బలచే నొడలంతయువాచి తిమ్మారెడ్డి గతించెను. కేశవమ్మ, తనకుమారుడును ఏడైనిమిదేండ్లు నిండని కూనయగు సోమనాద్రిని వెంటఁబెట్టుకొని పుట్టనింటికిఁ బోవుచుండెను. త్రోవలో రాజవోలనుగ్రామముగలదు. అచటగల కేశవాచార్యులను విద్వాంసుఁడు బాలురకుఁ బాఠములు చెప్పుచు వీధిలోఁ గూర్చుండి తల్లివెంట నేఁగుచున్న సోమనాద్రిని జూచి యీబాలుని ముఖమున మహారాజచిహ్నము లున్నవని గ్రహించి కేశవమ్మవలన బాలకునిచరిత్రము నంతయు విని జాలివడి యిటులఁ జెప్పెను. “అమ్మా! నీపుట్టనింటి గౌరవము, నీభర్తపేరుప్రతిష్ఠలు నేనెఱుంగనివి కావు. చెడి పుట్టనింటికిఁ బోవుటకంటఁ బ్రమాద మింకొకటి యుండఁబోదు. కష్టములు కలకాలముండఁబోవు. ఈబాలుఁడు లోకఖ్యాతి గడింపఁగలఁ డని నాకుఁ దోచుచున్నది నాయొద్ద నుంచినచో నేను సమస్త గ్రామములు నేర్పెదను. నిన్ను, నీశిశువగు నీబాలకుని నేనున్నంతలోఁ బోషింపఁ గలుగుదును. ఇచటనే యుండుట నా కభిమతము.” కేశవాచార్యులపాత్యములు వినినంతనే వివేకవతియగు కేశవమ్మ యచటనే నిలువ నంగీకరించి బాలుని

సంతోషముతో సోమనాద్రీనూటలకు సంతోషపూర్వక మగు నంగీకారమును జెప్పిరి.

కేశవమ్మయు సోమనాద్రీయు నొకబండి కట్టించుకొని మెదకుమండలమునకుఁ బోవుచుండిరి. తొలివలో వారికి పూనూరను గ్రామము తగిలెను. చరిత్రస్థలమును బిత్రీదేవాలయావృతము నగు పూనూరులోనికి సోమనాద్రీవెళ్ళి యంగడిలో దారిబత్తైమునకు వలయు పస్తువులుకొన్ని మూటగట్టుకొని పోవుచుండ గ్రామాధికారియగు నాగిరెడ్డి యాబాలకుని జూచి దగ్గరకుఁ బిలిచి యతనివృత్తాంతము విచారించెను. బాలుడు తనసంగతి, కులము, స్థలము నివేదించెను. ధనవంతుఁడును సంతానహీనుఁడునగు నా పాశము నాగిరెడ్డి తానును బాకనాటిరెడ్డి యగుటచే నాబాలకుని పెంచుకొన్నచో గులము తరించుననితలంచి యూరిబయటనున్న బండియొద్దకుఁ బాలునితోఁ బోయి కేశవమ్మను జూచి పూర్వబాంధవ్యము తెలిపి సోమనాద్రీని దనకుఁ బెంచుకొనుట కొసంగుమని ప్రార్థించెను. ఆయమ యందులకు నంగీకరించి బాలునితో ధానుగూడ నాగిరెడ్డియింట వసించెను. కొంతకాలము నాగిరెడ్డి తా నార్జించిన ధనకవకవస్తువాహనములు సోమనాద్రీకొసంగి చెప్పవలసిన ధర్మములన్నింటిని జెప్పి మరణించెను. సోమనాద్రీ పితృకార్యము లన్నింటిని శ్రద్ధాధక్తులతో నిర్వహించి ప్రత్యేకరాజ్యము నొకదానిని స్థాపించినఁగాని సోద

దను సమీపించి గొల్లవాండ్రతోఁ దనయవస్థయు వీరభటులు వెంబడించుటయుఁ దెలిపి బ్రదికించిన గొప్పమేలు చేయుదునని బ్రతిమాలెను. వాండ్లు పెద్దగోయి తీసి అందు సోమనాద్రిని మెడవరకుఁ బూడ్చి చుట్టును మేకపిల్లలనుంచి పైని బుట్ట భోరించిరి. కొంతనేఁవటికి వీరభటులు వెదకుకొనుచు వచ్చి చుట్ట పట్టుఁగాముములు వెదకుచు గొఱ్ఱలమందను గూడఁ బరిశీలించిరి. ఎందును సోమనాద్రి కనఁబడక పోవుటచే వీరభటులు విసిగి కృష్ణదాఁటి వెనుకకు వెళ్ళిపోయిరి. అనంతరము సోమనాద్రి బయటికివచ్చి గొల్లవాండ్రతో 'నాకుఁ బ్రాణదానము గావించినందులకు మీరేమికోరుకొందురో తెలుపుఁ' డనవారు నేఁటినుండి మీరు "ముష్టివల్లి" యను మాగోత్రనామమును వహింపవలయునని కొరిరి. సోమనాద్రి యందులకంగీకరించి పూనూరునకుఁ బోవుచుండ నొకచో భూగర్భమునందుఁ బూర్వ రాజులు నిక్షేపించిన ధనరాశి గోచరించెను. ఆధనము నంత యుఁ బరిచారికులచేఁ దెప్పించి పూనూరు సమీపమునందున్న యొక విశాలప్రదేశమునఁ గోటకట్టింప నారంభించెను. ఆప్రదేశమునకు ఆమడదూరమునందున్న ఉప్పేడుకోటను బాలించు సయ్యదుదాపూదుమియ్యాయను మహాదీయుఁడు సోమనాద్రి కోటపట్టుచున్నసంగతి విని పరివారముతో నచటికి వచ్చి తనరాజ్యమునఁ గోటఁ గట్టవలదని నిర్బంధింపఁగా సోమనాద్రి వున్న గట్టుచు సామంతుఁడుగా నుండునని యొప్పించి కోట

సోమనాద్రి తన సహాధ్యాయులను సహాయముకోరి పిలువ సంపగ్గా వారు పరివారముతో ఆయుధపరికరములతో సంగరమునకు సహాయమువచ్చిరి. ఉభయదళములకు భయంకర సంగ్రామము జరిగెను. సమీపమునందున్న ఆంధ్రులందఱు స్వాతంత్ర్య సంగరమున సోమనాద్రికి సహాయపడిరి. మహారాష్ట్రులు, కర్ణాటులుగూడ సోమనాద్రి కనేకగతుల ధనమును, సైన్యమును సహాయముచేసిరి. మొక్కవోని బీరమున సోమనాద్రిబలము చిరకాలము పోరాడెను.

బసరుజంగు ఆంధ్రవీరులధాటి కాగజాలక గుఱ్ఱము నెక్కి పాటిపోవసాగెను. వీరవతంసుడగు సోమనాద్రి యాతనిని వెంబడించి తరుముచుఁ బోవఁ బ్రాణభీతితో నతఁడు రాయచూరు కోటలో దూరి ద్వారములు బిగించికొనెను. సోమనాద్రి కోటలోనికిపోవ యత్నించుచుండఁ గోటముందున్న యేనుఁగుప్రతిమలను జూచి గుఱ్ఱము బెడరెను. వెంటనే యా విగ్రహముల తుండములు దంతములు ఖండించి వెనుకకు మరలి సోమనాద్రి సంగరరంగ మలంకరించుసరికి ప్రాగు 'సూరి నవాబుఁ గూడ పాటిపోయెను. స్వల్పసైన్యముతో య్యదుమియ్యాయొక్కఁడు మాత్రము సంగరరంగమున బగిలెను. అతఁడు హతశేష సైన్యమును మందిడుకొని సోమనాద్రిపైకి మొండిచొరవతో రాదొడంగెను. సోమనాద్రి సైన్యమును భేదించి మియాను సమీపింపఁగ సమరాశ్వము తన

ముందుకాళ్లు ఏనుగుమీఁదనుంచి నిలువబడెను. సోమనాదీ
తన కరవాలముతో సయ్యదుమియ్యాను జంపఁటోయెను.
ప్రాణభయముతో సయ్యదు మియ్యా సలాములు చేయుచు,
నీకుఁగప్పము గట్టుదును, రాజ్యములోఁ గోరినంత భాగము
నొసంగెదను రక్షింపుమని ప్రార్థించెను. ఉదారశీలుఁడగు
సోమనాదీ కరుణించి యెత్తినకత్తి వ్రాల్చి మహమ్మదీయు
నితో "నీవు నన్నుఁ గోటగట్టుకొన నిచ్చితివిగాన నీరాజ్యము
నీకువదలుచున్నాను. నీకు నేనుగాని నాకు నీవుగాని సామం
తులము గావలసిన పనిలేదు. నీవోడిపోయినటుల గుర్తుగా
నుండుటకు యుద్ధమునకుఁ గొనివచ్చిన నగారా, పచ్చజండా,
ఏనుగును మాత్రము నాకిచ్చి పోవలయు"నన నవాబు సోమ
నాదీ కవియెల్లయొసఁగి బ్రతుకుము జీవుఁడాయని తన కోట
లోనికిఁ బోయెను. సోమనాదీ జయలక్ష్మితోఁ బాటు నైదు
మియ్యాయిచ్చిన విజయచిహ్నములు, బసరుజంగు విడిచి
పోయిన ఫిరంగులు, హతులైన వీరభటుల ఆయుధములు దీసి
కొని గద్వాలఁజేరి నగరమధ్యంబునందు జయస్తంభము ప్రాతి
నవాబునొద్దఁ గైకొన్న పచ్చజండా దానిపై గట్టించెను.

సయ్యదుమియ్యా తనరాజ్యము చేరినదాదిగఁ బరాభః
దుఃఖము కలచివేయుటచేఁ గొన్ని దినములు బయటికె రా
డయ్యెను. ఒకనాడు కోటబురుజుపై నెక్కఁగా గద్వాలలో
జయస్తంభముపై నఁ దన పచ్చజెండా కనపడెను. పరాభవ

దుఃఖ మతిశయించెను. ప్రతిక్రియ గావించి యెటులేని సోమ
 నాదీని బేరులేకుండ నెగురగొట్టఁ దలంచి మైదరాబాదు
 నకుఁ బ్రయాణమై నాలుగు మూడు దినములకుఁజేరి యా
 రాష్ట్రమును బాలించు నిజాము ఆలీకిఁ దనరాకఁ దెలియ
 జేసెను. నిజాము ఆలి, యాతనిరాక విని తన గురుపరంపరకుఁ
 జెందిన సయ్యదుమియ్యా సానూన్యనివలె వచ్చుటకుఁ గారణ
 మేమని యోచించి వెంటనే రమ్మని యాజ్ఞ యొసంగెను.
 మియ్యా నిజాము ఆలీని చూడఁగానే వంగివంగి సలాములు
 చేసి ఒంటికాలిమీఁద నిలుచుండి తన దురవస్థయుఁ దన్ను
 సోమనాద్రీ పరాభవించి వీరచిహ్నములు గొనిపోయిన విధము
 తెలిపి యెటులేని సోమనాద్రీని బంధించి తాను గోలుపోయిన
 జెండా, నగారా, ఏనుఁగు ఇప్పింపుమని ప్రార్థించెను. నిజాము
 ఆలీ సోమనాద్రీ బలవరాక్రమముల నాలించినవాఁడగుటచే
 “నిది సంగరమున కదనగాదు. సోమనాద్రీ అప్రమత్తుఁడై మైమ
 టచి యున్నవుడు సంగర మొనరించినచో జయము సులభ
 సాధ్యము. అంతవఱకు నిరీక్షింపు’ మని చెప్పెను. “ముందు సోమ
 నాద్రీని బంధించి నా విజయచిహ్నముల నాకీప్పింతురా బ్రతు
 కును. లేదా, నేను జీవింప” నని వాఁకిక త్తితోఁ గంతము.
 టకుఁగొనఁబోవుచుండ నిజాముఆలి సయ్యదుమియ్యా నెటులో
 మాధానపఱచి పదునేనుదినములలో సంగరమునకుఁ దప్పక
 వచ్చెదనని వాగ్దానముచేసి పంపెను.

నిజముఅలీ ముందు సోమనాదీరెడ్డికి దండయాత్ర
 కేంగుటకు ధైర్యముచాలక తన మిత్రుడును గర్లాట దేశీ
 యుడును నగు ఇరువనగొడు అను నొక ఏరుని బిలువనంపి
 జిగిన కథాంశమునంతయు నెఱింగించి సోమనాదీని వంచించి
 చుట కుపాయమున్నచోఁ దెలుపుమని కోరెను. ఇరువనగొడు
 ఉభయపక్షముల బలాబలముల నెఱింగిన వాడుగాన చాల
 సేపు యోజించి హర్షనహల్లిలో నాఱుగురు క్షత్రియ కుమా
 రులు దుర్గమమైన కోటగట్టుకొని రాజ్యము పాలించుచున్నారు.
 వారికి సోమనాదీకి మిత్రభేదము కలుగఁజేసితిమేని సోమ
 నాదీ మఱియఁగలడు. అప్పుడు గద్వాలకోటను సులభముగా
 లోఁగొనవచ్చు' నని సమాధానముచెప్పెను. నవాబు మిగుల
 సంతసించి యెటులసేని యాకార్యము నీవె సమర్థించుమని
 భారమంతయు ఇరువనగొడుపై నఁ బెట్టి యాసఁబెట్టెను. ఇరువన
 గొడు తన గ్రామమగు కురిచేడునకుఁ జేరి హర్షనహల్లి
 లోని క్షత్రియసోదరులు వ్రాసినటు లొక జాబువ్రాసి
 దూతలచే సోమనాదీకిఁ బంపెను. సోమనాదీ యా జాబు
 చూడఁగా నందిటుల వ్రాయఁబడి యుండెను. "సోమనాదీకి
 —నీవు నయ్యదు దావుదు మియ్యను జయించినమాత్రమున
 హోక్తకవీరుడవు కావు. నిజమైన మగవాడవేని మావంటికి
 వీరులను గెలుపుము. లేదా మూలఁబడి యాడుదానివలె
 బ్రదుకుము." ఈజాబు పఠింపఁగనే సోమనాదీకిఁ గోప మతి

శయించెను. జబుయొక్క పూర్వోత్తరములనేని విచారింపక సోమనాద్రీ సంగరమున కాయితమై నగరరక్షణమునకు వలయుబలమునుంచి యొకశుభముహూర్తమున హర్షనహల్లికిఁ బ్రయాణమయ్యెను. నిజము అలి యీవార్తవిని సోమనాద్రీ కంఠ్యదినములు సమీపించెనని యానందించి యీవార్త సయ్యదుకుఁ గూడఁ దెలిపెను. సోమనాద్రీ హర్షనహల్లి కోటను ముట్టడించెను. ఈవార్త క్షత్రియసోదరులు విని 'సోమనాద్రీ యెవరు? అతని పేరైన వినియెఱుంగమే! మన పైకి దాడి వెడలవలసిన యవసరమేమి వచ్చినది? ఈ విరోధమునకుఁ గారణమేమైయుండును?' శత్రుజనాభేద్యమగు మన కోటలో సురక్షితముగా మనముండము. అతఁడు జయించిన నాటికిఁ జూచుకొంద' మని తలంచిరి. సోమనాద్రీ ఆఱుమాసములు ముట్టడించి ఫిరంగులుప్రేల్చి యెంతప్రయత్నించినను హర్షనహల్లికోట చొక్క చొదరకపోయెను. తరువాత సోమనాద్రీ యుపాయాంతరములచేఁ గోటబగులఁగొట్టి రాజసోదరులను బంధింపబోయెను. వారు సోమనాద్రీని జూచి యిటులనిరి. "రెడ్డివతంసా! ఏపాపము నెఱుంగని మమ్ము బంధించుట న్యాయముగాదు. మేము నిన్నుఁ బ్రతిఘటింపక మాని కోటలోనే యుంటిమి. ఆకారణముగ సాటివారిని శిక్షింప నెంచుట నీవంటి శూరవతంసునకుఁ దగవుకాదు." క్షత్రియసోదరుల మాటలు వినినంతనే సోమనాద్రీకిఁ గోపమతి

శెయింబి కపటవినయము జూపుచుండిరని తలంబి తనయొద్దఁ గలజాబు వారికిఁ జూపించెను. వారందఱు నాజాబు చూచి యది తాము వ్రాసినది కాదనియు మధ్యవర్తులు గావించిన మోసమనియు క్షమింపుండనియుఁ బలువిధముల వేఁడికొనిరి. సోమనాదీ విచారించి క్షత్రీయసోదరులు నిర్దోషులని గ్రహించి వారివలనఁ గప్పములు గొని, సంగరములందు సహాయము జేయునటుల వాగ్దానము గైకొని గద్వాల కేఁగెను. ఈవార్త సయ్యదువిని సోమనాదీవిజయమునకుఁ జాలవరిత పించి హైదరాబాదు నవాబునొద్దకేగి విలంబనము జేయ వలదనియుఁ దనపరాక్రమచిహ్నములగు, నగారా, ధ్వజము, ఏనుఁగు ఇప్పింపకున్న నాత్మహత్య గావించి కొందుననియు వట్టు బట్టెను. విధిలేక నిజము ఆలీ సోమనాదీమీదికి సంగర సన్నధుఁడై బయలుదేరెను. పూర్వపరాభవముతో నుడికె పోవుచున్న రాయచూరు పసరుజంకు పరిమితబలముతో నవాబునకు సహాయముగా వచ్చెను ల్లారి బహదూర్ ఖాన్, పాగ్గు టూరు ఇదురుసాహెబు, ఆదోనినవాబు, గుత్తిటీకు నుల తాను, కర్నూలు దావతుఖాను లోనగు నవాబులందఱు నిజము ఆలీకి సహాయమై సోమనాదీపైకి సైనికబలముతో దండయాత్రకుఁ జనుదెంచిరి. మహమ్మదీయ సైన్యమంతయు లక్షకొలదియై నేలయూనినటు లుండెను. కర్నూలు మొదలుకొని పదిమైళ్ళ దూరముననున్న ఉల్పాలవరకుఁ బడమట,మూఁడు

క్రోసులు దూరమునందున్న నిడుదూరువరకు సేనలు నిండి పోయెను. సోమనాద్రీ భటులను పనివాండ్రను నియోజించి శత్రువుల కభిముఖముగా నొక మట్టికోట గట్టించెను. సోమనాద్రీ శుభముఃఖూర్తమున అపరిమిత బలసహితుడై తాన్ను గట్టించినకోటచేత దండువిడిసి సంగరమున కాయితమయ్యెను. ఉభయ సైన్యములకు భయంకర సంగరము జరుగుచుండెను.

సోమనాద్రీసహాధ్యాయు లగు కురుమన్న, ధర్మన్న యోధవేషములు ధరించి కొంత సైన్యమును దీసికొని యవన సైనికుల నెదిరించిరి. కొంతబలమును వెంటఁగొని సోమనాద్రీ స్వయముగాఁ దాను నవాబులపైకి బయలుదేరెను. ఆనాఁడు జరిగిన జనమారణమునకు మితములేదు. మతావేశ పవవశు లగు యువకులు నిలుకడగాఁ బోరి హిందూభటుల నెందఱనో మడియించిరి. ఆంధ్రనాయకులు వ్రేటున కొకయవకుని బడఁ గొట్టి యుద్ధరంగ మంతయు రక్తప్రవాహములతో నించి వేసిరి. సోమనాద్రీ సామాన్యదళములను విడిచి నవాబులపైకిఁ బోయి ఘోరముగాఁ బోరి ప్రాగుటూరి నవాబగు ఇదురు సాహెబును నఱకివేసెను. బల్లారి బహద్దరుఖానుని జంపెను. ఆదోని నవాబు నంతమొందించెను. ఈ పరిస్థితులు గమనించి సోమనాద్రీధాటి కాగజాలఁక నిజాముఁజేరి హతశేష సైన్యముతో కర్నూలుకోటకుఁ బోయి తలదాఁచుకొనెను. సోమనాద్రీ కర్నూలువఱకు శత్రు సైన్యమును దరిమి ప్రొద్దు గ్రుంకువఱకుఁ దనస్కంధావారముఁ జేరెను.

సోమనాద్రి యెక్కినయశ్వము సంగర రంగములలో బోగుగా మెలగనేర్చినది. పిట్టవలె సంతలో విరోధిసైన్యములమధ్య వ్రాలును. ముందుకాశ్లాత్తి యేనుగులమీదికిఁ బోవును. ఈయశ్వము నెటులేని బట్టి తెప్పించినచో సోమనాద్రి చిక్కఁగలఁడని నిజము ఆలీ తలంచెను. తనసైనికులతో సోమనాద్రి గుట్టమును గొనివచ్చినవానికిఁ గొన్ని గ్రామము లిచ్చెదనని చెప్పెను. ఎవరును సాహసించి యందుల కియ్య కొనరైరి. నిజముఆలీ యశ్వపాలకుఁ డందుల కంగీకరించి గాఢాంధకారమున బయలుదేరి యెటులో యశ్వశాలకుఁ బోయి గుట్టమును లాయమునుండి తొలంగించి తన శిబిరము త్రోవఁ బట్టించెను. రెడ్డివీరులందఱి దిచూచి యెవఁడో మన భటుఁడె కా ర్యాంతరమున వేఁగునడుపుటకుఁ బోవుచుండెనని యుపేక్షించిరి. అశ్వపాలకుఁడు కొలఁది సేపటిలో నిజము ఆలీయొక్కకుఁ జేరి యశ్వమునుజూపి తనవిజయవార్త నెఱింగించెను. నిజము ఆలీ యశ్వమును లాయమునఁ గట్టివేయించి వానిని సత్కరించెను.

నవాబు పట్టరాని యానందము నొంది సోమనాద్రిని బట్టకొనుట యిఁక సులభమని ప్రజ్ఞలు కొట్టుచుండెను. సోమనాద్రి తెల్లవారిచూడఁగా అశ్వము లేదయ్యెను. చాలవిచారించి యడుగుజూడలవలన నిజముఆలీ శిబిరము చేరినటుల గ్రహించి విచారపడెను. కొనివచ్చిన వానికిఁ గోరిసంత ధన

మిచ్చెదనని పలుకఁగా హనుమప్ప నాయకుఁడను వీరుఁడు నేను కొనితెచ్చెదనని యంగీకరించి మహమ్మదీయ సైన్యముచేతకుఁ బోయెను. సేనానివేశమునకు మధ్యనున్న విశాలమగు పాకలో గుఱ్ఱములుండెను. అందే, సోమనాద్రీగుఱ్ఱముఁగూడ నుండియుండునని చొప్పవిక్రయించువానివలె నాతఁ డశ్వ శాలఁజేరెను. మహమ్మదీయు లతనిని నొప్పవిక్రయించు వానిఁ గానే భావించి యుపేక్షించిరి. అతఁడు మెల్లగాఁ బొద్దు క్రుంకువలకు గడ్డియమ్మువానివలె భేరముఁచేయుచు వారితో భాషించుచు నుండి రాత్రీకాఁగానే గుఱ్ఱముముందున్న గడ్డిలో దేహముదాఁచి పరుండెను. అంతలో నొకయవనుఁడు గుఱ్ఱ మును వేఱొకస్థలమునఁ గట్టివేయుటకు మేకుఁ బ్రోతు చుండఁగా నందు హనుమప్పనాయకునిచేయి దిగఁబడెను. కదలివచో మహమ్మదీయుఁడు గ్రహించునని జనమునిద్రచే మాఱుమడుగు వల కట్టులనేయుండి చేయి రాకపోవుటచే మఱిబంధమువలకు ఖండించి గుఱ్ఱమునెక్కి శిబిరాభిముఖుఁడై బయలుదేరెను. సైనికులు నిద్దరలోఁ దలలెత్తిచూచి తమ యశ్వపాలకులె నీరుబెట్టుటకు గుఱ్ఱములను గొనిపోవుచున్నటులఁ దలఁచి మిన్నకుండిరి. తెల్లవారుసరికి హనుమప్పనాయకుఁడు సోమ నాద్రీచెంత గుఱ్ఱమును గట్టివేయించి, తానొందిన కష్టములు తెలిపి ముండిచేయిని దార్కాణముగాఁ జూపెను. సోమనాద్రీ హనుమప్పనాయకుని సాహస ధైర్యసైన్యముల కెంతయు నానం

దించి యాతనికిఁ గోరినతావుల నెన్నియో క్షేత్రీరాజము లొసంగి గౌరవించెను. తెల్లఁగ తెల్లవారఁ గనే సోమనాదీ తన స్కంధావారమునందు విజయభేరి మోగించెను. ఆనాద మునాల్నింప యవనుల గుండె లదరెను. విధిలేక తమవ్రభుని యూసతి దాటఁజాలక వారును సంగరసన్నద్ధులైరి.

సోమనాదీ పరివారసహితముగ సంగర మొనరించి శత్రుసమూహమును నేలమట్టము గావించెను. ఇంతలోఁ దన తండ్రినిజంపిన దావతుఖానుఁ డెదురయ్యెను. సోమనాదీ వాని బలమునంతయు దృటిలోఁ దునుమాడి కంఠముః ఖండింపఁ బోయెను. ఆతఁడు సోమనాదీపాదములపైఁ బడి శరణు గోరెను. తనతండ్రి నన్యాయముగాఁ జంపి యావదా స్తిని హరించిన నాటికోపము మనసులోనుంచుకొని వాడెంత ప్రార్థించినను విడువక తల ఖండించెను. శత్రుసైన్యము సోమనాదీధాటి కాగఁజాలక కర్నూలుకోటలో దాఁగిగొనెను. సముచిత సైనిక బలముతో సోమనాదీ కర్నూలుకోట భేదించి యవనుల నెండఱనో సంహరించి వెనుకకు మఱలెను. పేరుజెఁ దిన మహమ్మదీయ సేనానులందఱు మరణించిరి. పొగిగుటూరు, బళ్ళారి, ఆదోని, కర్నూలు నవాబులు గతించిరి. గుత్తి, రాయచూరు నవాబులు, వివాదకారణభూతుఁ డగు సయ్యదు మియ్యా ప్రాణములతో మిగిలిరి. సోమనా ది యకుంతిత దీక్షతో సంగరప్రయత్నములు విరామములేక చేయుచుండెను.

మహామ్మదీయ సైన్యము పలుచుఁబడుటచే వారేమి చేయఁ జాలక యెట్లు ముందుజరుపనగునో నిశ్చయించుటకు రాత్రి వేళ నేకాంతసభ యొకటి యొనరించి సోమనాద్రితో సంధి జరుపుటయే నిరసాయమగు మార్గమని నిర్ణయించుకొనిరి.

నిజము ఆలీ సోమనాద్రిని సయ్యదుమియ్యాను ఒక చోఁజేర్చి యిరువురకు సమాధానవాక్యములఁజెప్పి యొకమ త్యము గలుగఁజేసి గతముఁమఱచిపొండని కోరెను. సోమనాద్రి సంధి కంగీకరించి తనవిజయమునకు సూచనగా నొకగొప్ప ఫిరంగిని బహుమతిగాఁ గైకొని తననగరముఁ జేరెను. సోమనాద్రి విజయలక్ష్మీద్వితీయుఁడై తనవట్టణముఁజేరి తనకు సహాయముగావచ్చి సంగరమునఁ బ్రశంసాపాత్రీముగాఁ బనిచేసిన వీరులందఱకు ఆభరణములు, మాన్యములు, ఆయుధములు బహుశక్తిగా నొసంగి తన విశ్వాసమును బ్రకటించెను. బ్రతికినంతకాలము సోమనాద్రి పరాజయమునెఱుంగక శత్రు సైన్యములదాఁకి విజయమునందుచు సమితవిఖ్యాతి గడించెను.

సోమనాద్రి భూపాలుఁడు తిరుపతియాత్రకు బయలుదేరి గనికోట, నంద్యాల పాలకులను జయించి ప్రతీసంవత్సరమును నుంకమును గట్టునటులఁ గట్టడి చేసెను. తిరుపతిక్షేత్రముఁ జేరి సోమనాద్రి వేంకటేశ్వరస్వామిని దర్శించి విరాగియై యచటనే దేహయాత్ర చాలించెను.

సోమనాద్రినే సోమనాథభూపాలుఁడని కూడ వ్యవహరించుట గలదు. ఈ మహావీరుఁడు పెక్కుగ్రంథముల నంకిత

మందెను. కవులను గాయకులను బోషించి చిత్రకళల నభిమానించెను. నాడు మొదలు నేటివఱకు గద్వాల సంస్థానము విద్యాభిమానమును దాతృతా రూపమునఁ బ్రకటించుచునే యున్నది. సోమనాద్రీ భూపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౭౦౦ మొదలు ౧౭౭౦ లోగ నుంజి యుండును. ఈ సోమనాద్రీ భూపాలునకు ఇరువురు ధర్మవత్సులు గలరు. ఇద్దఱు కుమారులు జనించిరి. వారు బాలురగుటచే సోమనాద్రీ యనంతరము కొంగంబయను ప్రథమభార్యారత్నము కొంతకాలము రాజ్యము నేలి యుక్తవయస్సు రాగానే తన భారమునంతయుఁ బెద్ద కుమారునిపైఁ బెట్టెను. జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు తిరుమలరాయఁడు సిత్యసంపాదిత మగు రాజ్యమును జరకాలము పాలించెను. సోమనాద్రీ భూపాలుఁడు గతించి చిరకాలమైనను ఆయన కీర్తిమాత్రీ మింతవఱకు మరుగుపడలేదు. ఆయన యంకితము నొందిన భారత విరాట పర్వాది గ్రంథరాజము లాతని కీర్తిని గొనియాడుచున్నవి. అత్యున్నతములగు దుర్గములు, గోట గోడలు గల నాటి గద్వాలనగర విభవము చెక్కుచెదరక నేటికిని పూర్వప్రకృతిని జాటుచునే యున్నది. పౌరుషవంతములగు పూర్వరాజ్యములలో నేటివఱకు మిగిలి యున్నవి ప్రోళ్లతో లెక్కింపఁదగియున్నవి. ప్రాచీనవిద్యలవల్ల గౌరవము జూపుచుఁ బండితసన్మానములు గావించుచుఁ బూర్వమర్యాదల నిలువఁబెట్టుచున్న యీ సంస్థానరాజమునెడ నాంధ్రీలక

నాంధ్రతరులకు నెంతయు గౌరవభావము గలదు. ఇంతటి ప్రశక్తికి గారకుండగు సోమనాది సర్వజనవంద్యుడనుటలో సంశయ ముండదు.

విజయరామరాజు

తాండ్ర పావరాయుడు బొబ్బిలేసంగరమునందు విజయనగరసంస్థానాధీశ్వరుండగు విజయరామరాజును జంపెను. అసంతర మాయనరాణి తన సమీపజ్ఞాతుల యొద్దనుండి పండ్లెండుసంవత్సరముల బాలునిగొనివచ్చి దత్తతజేసికొని విజయరామరాజు అని యాబాలునకు నామకరణ మొనరించెను. యుక్తవయస్సు వచ్చువఱకు రాణిగా శ్రీబాలునకు సంస్కృతము, ఆంధ్రము, పార్సీలోనగుభాషలు నేర్పించి అసంతరము రాజ్యముగూడ నొసంగెను. విజయరామరాజునకు జనకస్థానమునందు అన్నయగు సీతారామరాజుకూడ విజయనగరునకు వచ్చి సోదరునకు సహాయముగాఁ బరిపాలనా వ్యవహారములు చూచుచుండెను. క్రమముగా సీతారామరాజునకు సునగరరాజ్యమునందును అవుడు బలవంతముగానున్న సువారియొద్దను బరిచయము మొండయ్యెను. రాజకీయ హారము లన్నియు నాతఁడె మిగుల నేర్పుగా నిర్వహించుచుండెను. విజయరామరాజు తనయన్న పరిపాలనా చాక్

యములు విజయనగరమును ముట్టసింపి పాళ్లు వంచుకొనఁ జూచిరిగాని కార్యకౌశలుండగు సీతారామరాజు ఆప్రయత్నములన్నియు విధ్వంసము గావించి ఆంధ్రయస్సైనిక సహాయమునఁ బ్రతిపక్ష రాజుల రూపుమాపి వారి రాజ్యములను గైకొనెను.

సీతారామరాజు పేరునకు మంత్రిగా నున్నను తానే రాజుగా వ్యవహరించి పూర్వులొసంగిన మాన్యక్షేత్రములు అగ్రహారములు ఆక్రమించి చైతులకుఁ గొలున కొసంగుచుండెను. దానిచేఁ బ్రజలకుఁ గూడ నీతనివయి మిగుల నసహ్యము జనించెను. ఈదోషములన్నియుఁ బ్రజలు విజయరామరాజువిగా భావించి యాతనినిగూడ విద్వేషించిరి. సీతారామరాజు ప్రజాభిప్రాయములు పాటింపక తనయిచ్చవోప్పునఁ జరించుచుండెను. ఈ నూతనవరిపాలనమునకు మిగుల విసికి అసీరము సూరకవి “రామలింగేశ శతక”మున సీతారామరాజును మనసునందుంచుకొని దుష్టరాజులను దూలనాడెను. ఏవరెన్ని విధముల నాందోళనము జరుపుచున్నను సీతారామరాజు పాటింపక తనయిచ్చ వచ్చినటుల వ్యవహరించు చుండెను. విజయరామరాజెటులఁ జెప్పిన నేమివచ్చునో యని గట్టిస్థముగా నుండెను. ఈపరిస్థితులలోఁ గాలము గడపుట ప్రజలకు సాటివారికి గట్టమయ్యెను. అందుచేత విజయనగర తాజ్యము నెటులేని కంపనీవారికి గట్టిపెట్ట వలయునని సాటి

రాజులందఱు కుట్ర చేయుచుండిరి. సీతారామరాజు కంపెనీ వారితోఁ గలిసి దూరాలోచనలు గావించి తమపై పితూరి చేయుచున్న జమీందారుల నందఱను జయించెను. జయ పురపు కోట నాక్రమించుకొనెను. ఇంకను ప్రతికూలులని యనుమానముతోఁచిన రాజులనందఱను గారాగృహములం దుంచెను. చండశాసనుఁడై దండనీతిని దీప్రముగా నుపయోగించు సీతారామరాజునెడ సమకాలికులయనూయ మిగుల వృద్ధియ యొందు. ఆతనిసాహసకృత్యములు కంపెనీవారికిఁ గూడ సహాయ రానివిగా నుండెను. సాటిరాజులందఱు విజయరామరాజునకు 'సీతారామరాజును మంత్రిపదవినుండి తొలఁగింపవలయు, లేకు న్నచో మేము ప్రతిపక్షులుగా నుండు'మని వర్తమానములంపిరి. ఇవియున్నియు మనస్సునం దుంచుకొని విజయరామరాజు సీతారామరాజున కేమేమియోచెప్పి మంత్రిపదవికి రాజీనామ యిచ్చిం చెను. సీతారామరాజునకుఁ గుమారులు గలరు. విజయరామ రాజునకుఁ బుత్రిసంతానములేదు. విజయరామరాజునకుఁ బుత్రి సంతానము కలుగకపోయినచో తన కుమారుఁడగు పరసింహ గజపతిరాజును బెంచుకొందునని వాగ్దానము గావించుటచేతనే సీతారామరాజు రాజీనామనుబెట్టి యుద్యోగము మాను కొనెనని కొందఱ అందురు.

క్రి. శ. 1778 లో దొరతనమువారు జమీందారులకు భూస్మితియు ఆదాయము ఎంతయున్నదో నిర్ణయించుకొని

పేష్కారులు పరిష్కరింపనెంచి యందఱు నాహ్వానించిరి. వలువురు పరిష్కారార్థము వచ్చిరి. సీతారామరాజు ఈనిర్ణయమునకుఁ దానుగూడ మదరాసునకు వచ్చి దొరతనమువారి యాశ్రయమును సంపాదించుకొని మరల మంత్రియయ్యెను. సీతారామరాజు మంత్రియైనచో మఱలనేమి కల్లోలములు జనించునోయని విజయరామరాజు తోలుత సంశయించెనుగాని ఈ నిర్ణయము కంపెనీవారు కావించినదిగాన నాయన యేమియుఁ జెప్పఁజాలక యంగీకరించెను. సీతారామరాజు నిరంకుశాధికారముతో రాజ్యచక్రము త్రిప్పుచుండెను. హానీనీ భూము లన్నియు నీయనకుఁ గాలుగాఁ నుంటచేఁ బలుకుఁ బడి కూడ మిక్కుటముగా నుండెను. మరలఁ బ్రజావీడనము గావించ మొదలుపెట్టెను. అడ్డువడిన తమ కట్టి తిరుగుబాటు కలుగునోయని దొరతనమువారు తటస్థముగా నుండిరి. ఈ యవకాశమును బురస్కరించుకొని సీతారామరాజు మిక్కిలి చొరవ జేయుచుండెను. దొరతనమువారు సీతారామరాజు విషయములో నుపేక్షించిన లాభములేదని క్రి. శ. 1784 లో నొక ఉపసంఘము నేర్పఱివి ప్రకృత పరిపాలనా విధానమునందుఁ బ్రజాభిప్రాయములు నివేదించ నాజ్ఞాపించిరి. వారు విచారించి యీక్రింది యభిప్రాయముగల నివేదికను బ్రచురించిరి. "విజయనగరము సంస్థానమువలన వచ్చు ఆదాయ మంతయు జమీందారులు తమ స్వంతభర్తులకే వ్యయము గావించుకొను

చున్నారలు. స్త్రీతుల విషయములో నేమాత్రము శ్రోద్ధ
 గ్నకొనుటలేదు. ప్రజలు యామపీడితులై తినుట కన్నములేక
 మలమల మాడుచున్నారు. నీటివసతు లేమాత్రము తృప్తికర
 ముగా లేవు. సైన్యముకొఱకుఁ బ్రతిసంవత్సరము ఏడు
 లక్షల రూపాయలు వ్యయముచేయుచుంటచే బాక్కసమందలి
 ధనమంతయు వ్యయమగుచున్నది ఈ విషయములో ఆంగ్ల
 దొరతనమువారు శ్రోద్ధపుచ్చుకొని విజయనగర సంస్థానమును
 కట్టుబాటులలో నుంచుట చాల నవసరము." ఈ నివేదిక
 దొరతనమువారి సంకల్పమునకుఁ దోడయ్యెను. పాలకొండ,
 జయపురము, గోలుకొండ, ఆక్కలి, కిమిడిలోనగు సంస్థాన
 ముల ప్రభువులు సైన్య సహాయము చేయుచుని యొత్తిడి
 చేయుటయు, గొండలు జమీందారులకు ఖ్యాతి యొసంగి
 గ్రామములఁ గైకొనుటయు, సాలూరు, పాచిపెంట, విషమ
 కోట, కాళీపురము, బొబ్బిలి లోనగు సంస్థానము లేలు ప్రభు
 వులను జెరసాలలోఁబెట్టి సాధించుచుంటయు దొరతనమువారికి
 దుస్సహముగా నుండెను. బొబ్బిలి పరిపాలకుఁడగు వెంగళ
 రంగారావు జయిలునుండి నూయోపాయములతోఁ దప్పించు
 కొని హైదరాబాదునకుఁ బాఠిపోయి తమ కష్టములు, కంప
 వారి యుపేక్షయుఁ బెట్టి నవాబును సహాయముకమ్మనికొ
 ఈయంశములు గూడ ఉపసంఘమువారు తెలిపిరి.

కంపనీవారు విజయరామరాజునకు సైనికబలవ
 వలయుననియు నీతారామరాజును మంత్రీపదవి

తొలగింప వలయుననియు వారఁ బంపఁగా నందుల కంగీకరించెను. సీతారామరాజునకు విజయరామరాజుగారిచే నుపకారవేతన మిచ్చునట్లు దొరతనమువారు కట్టుబాటు చేసిరి. ఆకట్టుబాటు ప్రకారము సీతారామరాజునకు నెల యొకటికే ఏడువేల రూపాయల నొసంగుచు మదరాసును విడిచి బయటికి బోవరాదని దొరతనమువారాజ్ఞాపించిరి. ఇవియున్నయు జరిగిన పిదప విజయరామరాజు తాను స్వతంత్రముగా రాజ్యమును బాలించుకొనుచుండెను. పరిపాలనాకౌశల్యము గలవాఁడు గావున నమ్మకమగు నౌకరులను బెట్టి రాజ్యమున మంచి కట్టుబాటులను జేసెను. దొరతనమువారు ఇతర రాజ్యములతోఁ బాటు తన రాజ్యముఁ గూడ హరించుటకె యెన్నో యత్నములు చేయచున్నారనియుఁ గనుగలిగి మెలఁగ కున్నచో విప్లవము తప్పదని తన విధులు సక్రమముగా నెరవేర్చుచుండెను. రాజ్యమునందుఁ బంటలు మందగించుటచే సిస్తులు సకాలమున వసూలు కాకపోయెను. ఆకారణమున విజయరామరాజుచేయునది లేక దొరతనమువారికి నీయవలసియున్న పేష్కాతు గూడ బక్కాయి పెట్టెను. కడకు విజయరామరాజు దొరతనము వారికి ఆఱులక్షల యిరువదియైదువేల రూపాయలు బాకిపడెను. అందుచేఁ గంపెనీవారు విజయనగర రాజ్యమును దాము పైకొని ముప్పదివే లొక్కమాఱుగ నిచ్చునట్లును నెలనెలకుఁ బండ్లెండు వందల రూపాయలు వ్యవయములకు ఇచ్చెద మని

యును విజయరామరాజును బందరులో నుండవలసినదనియు నిద్బంధించిరి. కంపెనీవారు విజయనగర రాజ్యమును ఇతరులకుఁ గొలుసఱ్ఱియ యత్నంచిరి. ఎవరును రాకపోయిరి. ఎటు లేని భదనీతితో విజయనగర రాజ్యము పరాధీనము గావింప నెన్నివిధముల యత్నించినను లాభము లేక పోయెను. విజయరామరాజు రాజ్యమునుంచి బందరు పోవుట కెంత మాత్ర మిష్టములేక పోయెను. అండ్లయుల యొత్తిడికి సహింపజాలక కడకు విజయరామరాజు బందరునకుఁ బ్రయాణ మయ్యెను. రాజ్యమును విడచి బందరులోఁ బరాధీనముగాఁ బడియుండ నాతనిమనస్సు బహుకొనకపోయెను. వెంటనే వెనుకకుమరలి తన రాజ్యమునందున్న సుప్రసిద్ధక్షేత్ర రాజమగు వద్దనాభముఁ జేరెను. అది యాండ్లయులు గ్రహించి విజయ రామరాజును బందరునకుఁ బొమ్మని మిగుల నొత్తిడిచేయు చుండిరి. ఆయన సమయమున కేదో ప్రత్యుత్తరము వ్రాయుచు బందరునకుఁ బోడాయెను. కంపెనీవారి కిదియంతయు నవమానకరముగా నుంటచే విజయరామరాజునకు ఇరువదినాలుగు గంటలలోఁ బద్మనాభమును విడిచి బందరునకుఁ బోవలసిన ధనియు అట్లు పోవనియొడల సైనికసహాయమున మేము పంపక మానమనియు వర్తమానమందిరి. స్వతంత్రీలుఁడు పరాక్రమ శాలియునగు విజయరామరాజున కీసందేశము మిగుల నవమానకరమగు దోచి రాజ్యమునుండి తన్నంపుటకు కంపెనీవా

రెవరని తిరస్కార వాక్యముల నాడి తిరుగుబాటు చేయుటకుఁ గొంత సైన్యమును సమకూర్చెను. పూర్వాభిమానము జాత్యభిమానముగల నాల్గువేలమంది రాచవారు స్వాతంత్ర్యసంగరమునఁ బ్రాణముల వదలుటకు నిశ్చయించి విజయరామరాజు వక్షమునఁ జేరి రాచవారందఱును బద్మనాభస్వామి దేవళమున సంగరమునఁ బ్రాణమున్నంతవఱకుఁ బాల్గొన వాగ్దానము లొనరించి ప్రసాదమును స్వీకరించిరి. పైవారి యుత్తరువుచొప్పున ఆంగ్లేయ సైనికాధిపతియగు పెండరు గాట్టుగారు సుశిక్షితులగు సేదవందల యేఁబదిమంది భటులతో (క్రీ. శ. 1794 సం॥ జూలయి 10 తేదీకి) నూర్యోదయ మగుసమయమునకుఁ బద్మనాభమునకుఁ జేరిరి. ఉభయులకు సంధికి వీలుకాకపోయెను. విజయరామరాజు స్వాతంత్ర్యము కోలుపోవుట కించుకేని యంగీకరింపక భటులను సంగరమునకు బురికొల్పి తానును ప్రతివక్ష సైనికుల నెదిరింప బయలువెడలెను. ఉభయదళములకు ముప్పావుగంటసేపు ఘోరముగా యుద్ధముజరిగెను.

విజయరామరాజువెంట ఆంగరక్షకులుగా విజయ గోపాలరాజు, వత్సవాయివరసరాజు, దాట్ల అప్పలరాజు, రావు జోగయ్య మొదలగు వీరులు పరివారముతోనుండి ఆంగ్ల సైన్యమును భేదించుటకు ముందునకుఁ దోవతీయుచుండిరి. అందఱికింపై ముందు దావతుఖాన్ అను యవనుఁడు సైన్య

ప్రేల్పిరి. విజయరామరాజు దేశమునందు బలుతావుల గాయములుపడెను. దానినిని లెక్కచేయక నాంధ్రజిల్లొ విల్లొధి నేన నటగుచుండెను. ఒడలినుండి రక్తము విశేషముగాఁ గారుచుంటచేఁ గొంతసేవటికి విజయరామరాజు పశిపోయెను. రాజు పశిపోయిన సంగతి వినినంతనే హాహశేషులును ప్రియకులు చెరరిపాటిపోయిరి. రాజుస్థితి మిగుల దుస్థముగా నుండెను. ఒడలింతయు గాయములతో నిండిపోయెను. ఇంతలో నాంగ్లసైనికులు నాలుకై కుతుపాకులు నొక్కయొక ప్రేల్పిరి. విజయరామరాజు ఘోరమరణము చెనుండెను. కర్నలు పెండర్లాష్టు సంగరము నాపినేయించి యుద్ధప్రదేశమును నిలుకించుటకు వచ్చెను. మూడువందల సోమ్మిడిమంది క్షత్రియులపై నికులు వీరమరణము నొంది పశియుండిరి. విజయరామరాజు చుట్టును సోలగట్టినట్టులు నాలువనిమంది క్షత్రియునికులు శుపాక దెబ్బలచేఁ జిచ్చినదియుండిరి. వీరమరణముచేసిన ఆంధ్రవీరులు కళేబరములు ఆంగ్లసేనాధిపతికి మిగుల నాశ్చర్యము కలుగఁజేసెను. స్వతంత్రసంరక్షణము సొలకు భటునివలెఁ బోరాడి రణరంగమున నొఱగిన విజయరామరాజు త్యాగము పాశ్చాత్యులకు విస్మయము గూర్చెను. ఆంగ్లసైనికులు క్రమశిక్ష గలవారగుటచేతను శుపాకులు ఫిరంగులు లోనగు మారణ పరికరములు సమ్మద్ధిగా నుంటచేతను విశేషసప్తమొందక జయించిరి. కంపెనివారి సేనలోఁ బదుముగ్గురు మాత్రమే మర

ణించిరి. అటువదియొక్కరు గాయపడిరి. మహారాజును స్వాతంత్ర్యోద్యమమును ధర్మమూర్తియు నగు విజయరామరాజు మరణము విని దేశమంతయు నొక్కమాటు పరితపించెను.

ఆంగ్లసైనికులు విజయరామరాజు దేహముపై నున్న అమూల్యరత్నభరణములు, దుస్తులు లాగికొనిరి. బొబ్బిలి సంగ్రామములో దాండ్ర పాపారాయనిచే బెద్ద విజయరామరాజుగారు చంపబడిన సిద్ధప మప్పదితొమ్మిది సంవత్సరముల కీసంగరము జరిగెను. ఈ విజయరామరాజు గతింపగనే ఆంగ్లేయులు రాజ్యము నాక్రమించుకొనిరి. ఈ ఘోరసంగరవార్త విని రాజ్యముననున్న దనకేమి యపాయము వాటిల్లునోయని విజయరామరాజుభార్య నారాయణబా బను నామముగల ఎనిమిదిసంవత్సరముల బాలుని దీసికొని మన్నెమలకు బోయెను. ఆంగ్లేయులు ఆశాలుని దల్లిని రప్పించి సంవత్సరమున కింతయని పన్ను గట్టనటుల నేర్పాటుగావించి రాజ్యము నా బాలున కప్పగించిరి.

విజయనగర రాజ్యవిస్తృతియు వైశ్వర్యము స్వాతంత్ర్యాభిలాషయు విజయరామరాజు మరణముతో దగ్గిపోయెను. తరువాత నాకుటుంబమున స్వతంత్రశీలుడగు రాజవతంసుడు జనించుట కవకాశములు లేకపోయెను. అతి విస్తృతమై యాంధ్ర దేశమున కంతటికి నాయకరత్నము కాండగిన విజయనగర రాజ్యము క్రమముగా గొంతకొంత